



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT 1989

14

Handwritten flourish

Om S. M. Kongelig Allernaadigt Bøddens
Commissarier, angaaende de paa E. M. Kongens
indkomne Sjældige Colonister Etablissement i
Asgaard og Sjælland, Nærheds Raad de Hoffma
sic Schierredgaard, samt Provantz, Forvalter
i N. Fredericia, Canellie, Raad Dieckmanns
Gaver forlangt 10 Jar Forspands Gæfte og 60
Bønder Boger, som kunde Beforder forud
allervnder indkomne Colonister og paa de
Førbrings Aars, taber, ind gaaet de aller
maade for, igjennem Coldinghuus og Silche
borg Amtur ind i Gænder til de for Aamm
aarsigst flest, Paa bliver ind Gænder
maj. Gæfte Raad, indkomne Amt for
valture og Angiennutz, skrivet grund Aubr
falt, at de paa Gmuelte Commissariers legue
sitron, strapun besøger antilaffet for bef
stringe af 10 Jar Forspands Gæfte og 60 Bønder
te Bønder Boger til Gmuelte E. M. Kongens
Befordring paa Fredericia og ind ind Aagaard
til de Næder gæfte sig skal ind sate.

Print. Kjøbenhavn den 26^{de} April A. 1760.

Kongelig Kancelli til Danmarks og Norges De
puterede for Kongerne og til forordnede ind Com. Collegie

MAG

Høfdest Generaal, Medhasalle

HB His

Carous Gault, Nutter, Martens, Jærner

For de Sjældige Colonister paa 10 Jar
Forspands Gæfte og 60 Bønder Boger
paa Fredericia til Aagaard.

Handwritten signature

FRA VIBORG AMT 1989

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg amt

54. årgang

FRA VIBORG AMT 1989

er redigeret af

Paul G. Ørberg

under medvirken af

Morten Øllgaard og Birgit Løgstrup

Lay-out og tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Trykt i 800 eksemplarer

ISBN 87-872335-01-3

Indhold

FRITS HASTRUP

Tyskerkolonierne i Nørrejylland.

Byer og boliger. 1. del 7

KLAUS HAUBROE

Kvinderne bag Borgvold 47

PALLE LYKKE

Viborg som universitetsby –

træk af striden om det jyske universitet 59

PAUL G. ØRBERG

Historien i Viborg eller Viborg i historien.

Et ældre og et yngre historisk samfund

i Viborg og deres baggrund 109

H. P. NIELSEN

En jysk bondegård gennem 600 år – slægtsgård i 200 år 122

SMÅSTYKKER

Nørre Tulstrup-dagbogen gav stødet til

international bondebagbogsforskning,

af Jens Holmgaard 133

Kong Frederik VII og grevinde Danners

besøg i Viborg i 1861,

af A. Vejen Andersen 137

Forsidebilledet gengiver Rentekammerets pas for tyske kolonister fra 1760, se side 40.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Provst *Morten Øllgaard*, Vorde, formand.
Arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup, næstformand.
Oberstløjtnant *Ingvar Musaeus*, Birgittelyst, sekretær.
Sekretær *Else Hansen*, Viborg, kasserer.
Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg.
Domprovst *K. Gjesing*, Viborg.
Rektor *K. J. Krarup-Pedersen*, Bjerringbro.
Kaptajn *Villy Jensen*, Viborg.
Arkivar, dr. phil. *Birgit Løgstrup*, Løgstrup.
De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget.

Revisorer:

Bankfuldmægtig *Finn Bertel*.
Major *J. V. Lund*.

Samfundets ekspedition:

Fru Else Hansen,
Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg
Tlf. 86 62 44 88. Giro 4 06 38 05.

Bidrag til årbogen

sendes til arkivar *Paul G. Ørberg*, Landsarkivet, 8000 Viborg.

Tyskerkolonierne i Nørrejylland. Byer og boliger. 1. del

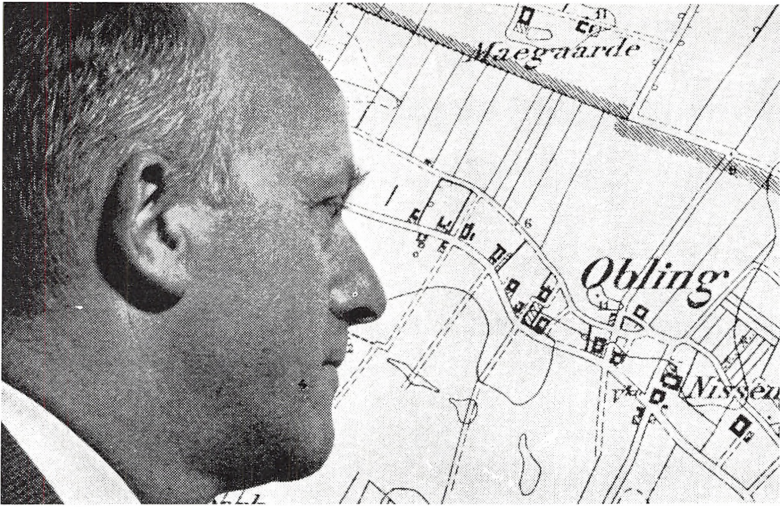
Kulturgeografen Frits Hastrup var født i 1909 og døde i 1973 som afdelingsleder ved Århus Universitets geografiske Institut. Hans hovedværk er disputatsen fra 1964, »Danske landsbytyper. En geografisk analyse«, hvor alle gamle, danske landsbyer er kortlagt og klassificeret. I sine senere år arbejdede han indgående med den tyske kolonisation på Alheden og ved Randbøl i slutningen af 1700-årene. Ved at fremdrage hidtil uudnyttede arkivalier kaster han her nyt lys over dette mærkelige kapitel i Jyllands historie, specielt m.h.t. de oprindelige landsbyers og gårdes anlæg. Af hans store, ufærdige manuskript bringer årbogen her 1. del, som handler om baggrunden for kolonisationen og tyskerne ankomst. En fortsættelse vil følge i næste årbog.

Hedeopdyrkningens forudsætninger

Omkring midten af 1700-tallet herskede der inden for fremtrædende og initiativrige dele af den danske befolkning en stærk interesse for opdyrkning af midtjyske heder – i første række de vidtstrakte hede- og hedemose-arealer, som lå vest for linien Viborg-Silkeborg, og som dengang sammenfattedes under benævnelsen Alheden.

Så tidligt som den 23. maj 1723 havde Kong Frederik IV, som personligt var interesseret i folkeoplysning og folkeopdragelse, lovet visse privilegier – bl.a. 20 års skattefrihed, arvefæste samt fritagelse for udskrivning til soldat – til dem, der ville bosætte sig på og opdyrke øde, jyske heder. Forordningen henvendte sig til såvel indland som udland, men gav absolut negativt resultat.*

* Der ses i denne forbindelse bort fra nogle genopdyrkningsforsøg af ødegårde i Vorbasse sogn ved Randbøl hede, som netop påbegyndtes i 1723, men som ikke kan kaldes egentlig hedekolonisering og derfor ikke omfattes af nævnte forordning.²



Bebyggelseseksperten Frits Hastrup arbejdede i flere år med kolonistbebyggelsen i Jylland i 1700'erne, men han døde i 1973 uden at have nået at afslutte sit arbejde. Hovedværket om tyskerkolonierne er derfor stadig Valdemar Andersen: Den jyske hedekolonisation, som udkom i 1970. Hastrups manuskript rummer imidlertid mange kvaliteter og en del supplerende materiale, som gør det værdifuldt.

Dansk landbrug var imidlertid kommet i søgelyset, og en kreds af betydelige mænd omkring kongen, Frederik V, med den fremsynede og energiske overhofmarskal Adam Gottlob Moltke i spidsen var ivrigt optaget af praktiske forslag til forbedring af landbrugets redskaber og dyrkningsmetoder.

Det hævdvundne 3-vangsbrug, som stadig spillede en dominerende rolle på Øerne, var kommet i miskredit, og andre former for sædskifte, i første række det mere hensigtsmæssige holstenske koppelbrug, var allerede ved at vinde indpas på en del større godser.³

Det var 1750'ernes økonomiske fremgang, som i forbindelse med tidens fysiokratiske tankegang gav opdyrkningssagen vind i sejlene. Den fysiokratiske skoles ideer var kommet til Danmark fra Frankrig, hvor Ludvig XV's hoflæge Quesnay omkring midten af århundredet docerede en ny nationaløkonomisk lære, efter hvilken landbruget betragtedes som samfundets eneste egentligt produktive erhverv, hvorfor alene udbytte af jord burde beskattes. Mens merkantilismen, som hidtil havde domineret al nationaløkonomisk tankegang, ensidigt



Den svenskfødte maler, Carl Gustaf Pilo (1711-93), som i øvrigt var A. G. Moltkes protegé, har malet flere billeder af kong Frederik V i hvis regeringstid - 1736-66 - den tyske hedekolonisation fandt sted. Maleriet her fra 1751 hænger på Valdemars Slot på Tåsinge og viser kongen i kroningsdragt.

gik ind for ved statsmagtens støtte at ophjælpe industri (manufaktur-
rer) og eksport, så der herved kunne tilføres landet mest mulig kapital
udefra, så medførte de fysiokratiske ideer et helt nyt og væsentlig
mere humanitært syn på landbrugets sociale og økonomiske forhold: man
interesserede sig ikke blot for bondens erhverv og dets produktivi-
tet, men også for bonden selv. At det blev staten, som også i denne
situation skulle træde hjælpende til, stemte godt overens med mer-
kantilismens og enevældens ideer. Adskillige af foregangsmændene
for de danske landboreformer i 1700-tallets sidste halvdel gik aktivt
ind for fysiokraternes synspunkter.

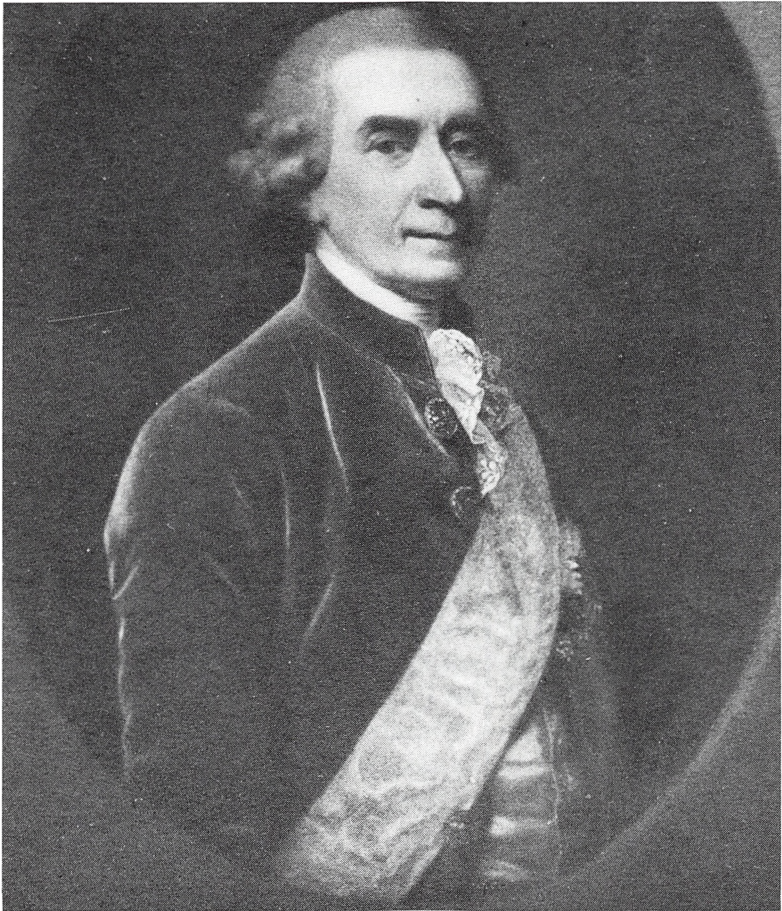
Sidst i november 1751 offentliggjordes en forordning eller et opråb
af lignende indhold og med omtrent samme resultat som forordnin-
gen fra maj 1723. Allerede i maj måned samme år havde Kongen på
forslag af Rentekammeret nedsat en kommission bestående af 3 kom-
missærer, som fik til opgave, dels at fastlægge grænserne for kronens
del af Alheden, dels at foretage en vurdering af hedejordens bonitet
og af dens egnethed som landbrugsjord. Det kan nævnes, at en af
kommissærerne var den kendte regimentsskriver i Randers Niels
Schelde.⁴

Skønt resultaterne af kommissionens arbejde var overordentlig
mistrøstige, tabte Rentekammeret dog ikke af den grund modet. I
1754 modtog Moltke – og derigennem Rentekammeret – skrivelser fra
1750'ernes første egentlige hede pioner, den tyskfødte officer Ludwig
von Kahlen, i hvilke denne stillede forslag om indkaldelse af uden-
landske – mecklenburgske – kolonister til opdyrkning af jyske heder.⁵
Det kan tilføjes, at von Kahlen selv stammede fra Nord-Tyskland –
fra Sachsen-Lauenburg – hvor han havde tilbragt sin barndom og
første ungdom.

Von Kahlens synspunkter vandt straks gehør, ikke mindst fordi de
var i overensstemmelse med det princip, som hyldedes af merkantilis-
mens talsmænd og som doceredes overalt, hvor det drejede sig om at
forny og forbedre de hjemlige erhverv: Fremmede specialister skulle
indkaldes til landet, så der derigennem kunne tilføres dette ny og
nyttige metoder til gavn og glæde for dem selv og for deres ny fædre-
land.⁶

De første erfaringer angående opdyrkning af hede

I maj 1755 fik von Kahlen Kongens tilladelse til at indkalde nogle



En hovedkraft bag den begyndende reformbevægelse i Danmark ved midten af 1700årene var kongens overhofmarskal, lensgreve Adam Gottlob Moltke (1710-92). Han spillede således en vigtig rolle både for udgivelsen af »Økonomisk Magazin« og for hedekolonisationen. Maleri på Bregentved, som var Moltkes hovedsæde.

mecklenburgske bønder til Alheden, hvor de skulle anbringes i en til formålet opført bondegård, det såkaldte »Kongenshus.« Ud over von Kahlens grundplan fra 1754 ved vi ikke i detaljer, hvordan »Kongenshus« har set ud, når bortses fra, at Hans de Hoffman – fra 1760 kancellipræsident i Fredericia – omtaler den i »Oeconomisk Journal« 1758 som et 18 alen højt og bredt hus, bygget »ligesom i Mekelnborg«

– dvs. som et sakserhus eller »Hallenhaus«. ¹ Valdemar Andersen beskriver bygningen som »et hus, der med sin høje, fremmedartede tagkonstruktion kunne ses vidt omkring.« ²

Om von Kahlens mecklenburgske kolonister ved vi ganske god besked; vi ved, at de tre indvandrede familier allerede efter et par ugers ophold ved »Kongenshus« havde fået mere end nok af von Kahlen og Alheden, og at de derefter via Viborg Tugt- og Manufakturhus blev befordret hjem på den danske regerings bekostning.

I sommeren 1756 sendte Moltke sin nordjyske godsforvalter Chr. F. Roosen på inspektionsrejse til Alheden, for at denne, der var en dygtig landmand, ved selvsyn kunne kontrollere resultaterne af von Kahlens kultiveringsforsøg. Roosen opholdt sig på »Kongenshus«, netop mens de mecklenburgske kolonister sad fængslet i Viborg, og hans indberetning til Moltke om besøget på Alheden er måske i nogen grad præget af denne omstændighed. Roosen fraråder indstændigt indkaldelse af fremmed arbejdskraft. »Thi med fremmede Udlændinge bliver næppe noget at udrette. De ved ej Landets Brug og Nytte. De er derfor ved en og anden Lejlighed snarere forførte end dem, der er Kendere af Landet og Egnen – Deres Kongelige Majestæt vilde de og falde mere bekostelig, hvilket ved de overførte Mecklenburgske Bondefamilier er sket.« ³

Roosens alvorlige advarsler ændrede imidlertid ikke Moltkes syn på betydningen af importeret arbejdskraft.

Når hedesagen ret hurtigt bragtes ud af det dødvande, den var kommet ind i, skyldtes det dog næppe Moltke, men derimod i første række den tidligere omtalte, i menneskelig og faglig henseende særdeles værdifulde kancellipræsident i Fredericia Hans de Hoffman, Skerrildgård ved Horsens. Hans kendskab til heden og hedebruget var meget betydeligt og beroede i vid udstrækning på selvsyn. I »Oeconomisk Journal,« januar 1758 findes to afhandlinger af Hoffman – »Om Heederne i Jylland« og »Heedens Dyrknings Forbædring« – begge præget af Hoffmans kritiske, men tillige optimistiske og positive syn på hedeopdyrkning; ⁴ Da efter Hoffmans mening danske bønder, først og fremmest godsejerne, næppe kan tænkes at være interesserede i hedeopdyrkning, og da det desuden drejer sig om at øge landets befolkning, går Hoffman ind for indkaldelse af fremmede kolonister. Hedesagen bør derfor betragtes som en national opgave, og den nødvendige kapital skaffes til veje gennem pengebidrag og ekstraskatter. ⁵ Der skal imidlertid ikke slås for store brød op, tvært-



En central figur m.h.t. kolonisationens praktiske gennemførelse var Hans de Hofman til Skerildgård (1713-93), som fra 1760 var præsident i Fredericia, fra 1773 amtmand over Koldinghus amt. I dag buskes han mest fra flerbindsværket »Hofmans foundationer«, og portrættet her er hentet fra dette værks første bind, som udkom i 1755.

imod må alt lægges i faste rammer, så enhver unødigt risiko kan undgås.

Mens Hoffmans afhandling »Om Heederne i Jylland«, som ganske vist indsendtes anonymt, kan betragtes som en gennemgående ret detailleret, men for visse afsnits vedkommende dog ganske overfladisk beskrivelse af de jyske heders udstrækning, jordbundsforhold, terræn, plantevækst, bebyggelse og landudnyttelse, er hans »In nomine Jesu Journal om Heederne«, dateret den 18. juli 1757, en samling detaillerede dagbogsoptegnelser, foretaget på grundlag af en ekskursion, som på privat initiativ og under Hoffmans ledelse blev foretaget i dagene 9. til 17. juli 1757.⁶ Begge har imidlertid ovennævnte hederrejse som forudsætning og har derfor stort set samme disposition og indhold.

Hoffmans indledning til »Om Heederne i Jylland« er holdt helt i tidens ånd:* »Da mange har ønsket en Relation om de i Jylland værende Heeder, det og synes at være nyttig for vores unge Studerende, som reyser Udenlands, at de har en nogenledes Begreb om Heederne, paa det at, naar de kom i de Lande, hvor Heederne ere dyrkede, de da kunde undersøge samme for at benytte sig deraf, naar de til Fædrelandet hjemkommer, ...« Herefter følger en ganske kort omtale af hedernes udstrækning samt en kort karakteristik af såvel den traditionelle som den eventuelt fremtidige udnyttelse: »Ryggen af Jylland er pur Heede, som begynder en Miil fra Horsens ved Nimb-Herred, og gaar lige til Viborg, og derfra endeel henimod Aalborg paa den eene Side, derfra ned ad til Skive henimod Ringkiøbing ned til Bekke ved Randbøl Heede, og derfra henimod paa 1½ Miil nær Weille (Vejle) paa den anden Side.⁷ Denne store Plan (areal), som er større end 20 Miiles Længde og 3,4,5 á 6 Miiles Breede, dog her og der bebyggt, undtagen Ahl-Heeden, som er fire Miile lang og 1 á 2 Miile breed, hvor ey findes et eeneste Huus, som herefter (dvs. senere hen) forklares; dyrkes noget nær saaledes: De bruger den Maade ved Voldborg Dags Tider (dvs. omkring 1. maj), naar de afbrænder Lyn-gen, at de graver af en Plet sie (sid, fugtig) Jord nogle Græs Tørv, gandske tynde, omtrent saa store som en Allen i Runddeel; af disse Tørv tager enhver een paa sin Fork af dem, som ere satte til at slukke

* Hvor – som i efterfølgende tilfælde – originalt kildestof er gengivet ordret eller i forkortet og/eller omskrevet form, er der på steder, hvor det skønnes hensigtsmæssigt, anbragt parenteser med vejledende og supplerende indhold.



Først efter romantikkens gennembrud i begyndelsen af forrige århundrede kom heden for alvor til at spille en rolle for digtere og kunstnere. Vi har derfor ingen malerier af heden fra kolonisationens tid – 1760'erne – men må næsten 100 år frem, til midten af 1800'årene, da landskabsmaleren Frederik Chr. Kiærskou (1805-91) malede dette billede af Alheden.

Ilden, bløder den i Vand, da de gaer runt om den Distance, som de har foretaget sig at dæmpe Ilden, som saaledes gaer over deres (fremtidige) Mark; siden lader de det ligge til et andet Aar, da det opløyes; Aaret efter, som er det andet Aar, opløyes det, og saaes Boghvede deri; naar dette er indavlet, skiæres Tørv med Lyng paa trefierde Deel Alen lang og en halv Alen breed, to Tommer tyk, og opreises to og to sammen langs Ageren, Tørven opvent og Lyngen nedvent; derpaa stikkes Ild ved den Ende, hvor Vinden bær paa, saa ligger Asken fra den Tid til Mikkels-Dag (dvs. 29. sept.), da Asken overspredes ald Jorden, og derpaa nedpløyes og saaes Rug, som bliver den allerbeste, derpaa Rug anden Gang, saa Boghvede, og endelig Rug; saa ligger Jorden i 12 Aar, da Lyngen paa ovenanførte Maade afbrændes; Til det beste Jord og det som ligger nær ved Gaardene indkiører de af den murrede Heede (dvs. den hede, som ikke tidligere har været opdyrket eller afgræsset, væsentlig på grund af dens vandholdige og sure mosejord) samt afhuggen Lyng, og lader trekkes i Mødingen (tyskernes

så kaldte »Plaggendüngung«), som de igien fører ud paa Agerne. Græsning har de lidet af, og det Høe de avler, er meget skarp og fast unyttig; Hvor der er hviid Mos i Bonden med store Lyng overgroet, er ey saa god og fast unyttig til Agerdyrkning.

Det Jord hvorunder er hviid Sand er temmelig god til Agerland, men det hvorunder er guul Sand er fast ey nyttig uden til at plante Skove og til at besaae med Esparsette- og Lucerne-Frøe, som de dog der i Landet veed intet af at sige; De har en stor Deel Giedder (geder) og Bukke, samt Vedre og Faar, men da Bukkene blander sig med Faarene, er Øngelen meget slet, saa at et Lam kand kjøbes for 24 Sk., som er dyrt nok, da de neppe ere spiselige, og Ulden er meget slet; hvilket dog synes forunderlig, da disse Creature kand nære dem Vinter og Sommer af Lyngen. Bier er der ikkuns faa af, som dog er herlig i Heeden, siden Bien drager Honing af Lyngen og de røde Blomster. Følle kand de og ikke vel tillegge for Mangel paa Høe. Af Kalve legges vel nogle til, men de ere meget slette og skarpe for Mangel af smaa Foder af Havre og Høe, hvoraf er saare lidet. Af Giæs og Sviin holder de og nogle faa, men ikke af Betydning. Saaledes dyrkes for nærværende Tid Heederne; Men da næsten heele Brandenburg, som kaldes det hellige Romerske Riges Sandbøsse, ere gandske gebygt, og fast ikke en Plet udørket, saa spørges, om ikke Heeden i Jylland kunde dyrkes paa samme Maade, da Jorden er ligesom i Brandenburg, Forskiællen er allene Clima⁸.

Den efterfølgende rent topografiske beskrivelse af de enkelte hedeområder, deres udstrækning og beliggenhed er navnlig interessant, fordi forfatteren her omhyggeligt gør rede for, hvor der forefindes større eller mindre dalstrøg med muligheder for vand, eng og græsning.⁹ Netop i tilknytning til sådanne terrænformer blev de første kolonistbebyggelser anlagt. For Alhedens vedkommende gælder det Hjortedal eller Storedal længst i nord, hvor von Kahlen byggede sin sachsergård, det såkaldte »Kongenshus«, og hvor han tidligt gik i gang med at eksperimentere med hedeopdyrkning. Øst for »Kongenshus« og ovenfor Stordalens nordrand anbefalede von Kahlen koloniledelsen at anlægge en koloni til 12 familier, og endnu en koloni af samme størrelse ønskede han anbragt langs nordsiden af den sydfor liggende Resenbæk- eller Lundvaddal. Begge projekter fremgår af en kortskitse af 18. november 1760, tegnet af den daværende koloniinspektør Henning Stiwitz. Da kommissærerne Hoffman og Diechmann den 17. maj 1760 sammen med 8 repræsentanter for de

tyske kolonister rejste rundt i den del af Alheden, som lå i Hald amt, besøgte de først og fremmest von Kahlen på »Kongenshus.« Allerede på dette tidlige tidspunkt havde von Kahlen afstukket »lange linier« på de steder langs Stordalen og Resenbækdalen, hvor nævnte kolonibyer kunne placeres. Ganske vist mente von Kahlen dengang, at der »lettelig« kunne skaffes plads til gårde á 3 tdr. htk. til henholdsvis 24 og 26 familier. Kolonisterne fandt imidlertid jorden for skarp, men ønskede iøvrigt ikke at udtale sig, hverken for eller imod. De to projekter blev aldrig realiseret.¹⁰

Langs Resenbækdalens sydrand, sydvest og vest for von Kahlens 2 kolonibyprojekter, kom kolonien Resenfelde eller »Vester Frederikshøj«, en af Grønhøj's udflytterkolonier, til at ligge. Vigtigere er det dog at konstatere, at den store hovedkoloni Frederikshøj eller Grønhøj byggedes længere mod øst umiddelbart ved samme dalstrøgs udspring. Hoffman dvæler ved de 3 »Haverdale« længere i syd – »Tredie Haversdal«, »Store Haversdal« og »Lille Haversdal«. Øverst i den sydøstligste af disse dale – »Lille Haversdal« – anlagdes den anden store hovedkoloni på Alheden, Frederikshede eller Havredal.

Grolau kalder på sit kort over Frederikshede koloni fra ca. 1775 de 3 dale for henholdsvis »Store Haure Dalen«, »Vesterdalen« og »Østerdalen«, ligesom ovenfor er de nævnt i rækkefølge fra nordvest til sydøst. Der er således ingen tvivl om, at Hoffman må have forvekslet de to nordligste dale med hinanden.¹¹ Ved Åresvaddalen og dens sidedal Ulvedal blev de senere udflytterkolonier Årestrup og Ulvedal anlagt – Årestrup, hvor den tidligere landsby af samme navn havde ligget.

På mager, delvis sandflugthærgen moræne mellem landsbyen Engesvang og den øvre del af Bording å vest for Silkeborg anlagdes i kolonisationstiden 2 små kolonier, Neder Julianehede på 4 dobbeltgårde et par km vest for Engesvang og Over Julianehede på 3 dobbeltgårde yderligere nogle km længere mod syd. Sidstnævnte koloni kan med lidt god vilje siges at ligge nær udspringet af nogle små tørdale, som søger sammen i nordvestlig retning for til sidst at ende i Bordingbæk-dalen.

På »Harboe Heede« syd for landsbyen Pårup og sydvest for det gamle egekrat »Harboelunde« opførtes kun én, til gengæld væsentlig større, koloniby. I dag kaldes krattet Hørbylunde, og havde heden stadig eksisteret, havde den sandsynligvis heddet Hørbyhede.

Kolonibyen fik navnet Christianshede og kom til at ligge oppe på

smeltevandssletten i kort afstand fra to dalafsnit, i syd den øverste del af et længere dalstrøg, som på Grolaus kort i 1:12000 over »Christianshede« kaldes »Flod Dalen«, og i nord en lille sidedal, hvis øverste afsnit på samme kort er indtaget af en langstrakt, grenet sø, »Sichten Søe«. ¹² Søen har navn efter en gammel enestegård »Sejting« eller »Sigten«, som blev købt af koloniledelsen, netop med henblik på anlægget af kolonien Christianshede.

På sin rejse sydover karakteriserer Hoffman adskillige større og mindre midtjyske hedeområder, blandt andet »Kragshede« (Kragshede) eller »Grossanne« (Gråsand), som Hoffman lader strække sig fra Karup by og Sunds sø i nord til Hampen sø i syd, og som sammen med Alheden og Harboehede udgør »et Stykke Land, hvorpaa mangfoldige Familier kunde leve, om Jorden paa en anden Maade blev dyrket.« ¹³

Kun et eneste hedeområde syd for Harboehede fik betydning for den tyske hede kolonisation: Randbølhede vest for Vejleå-dalen. Her anlagdes hovedkolonierne Moltkenberg, Frederiksnåde og Frederikshåb, dog først efter at kommissærerne havde fået Rentekammerets tilladelse til at erhverve de tre bebyggelser Skjoldberg, Knurborg og Rygbjerg. Grolaus kort i ca. 1:6000 over Moltkenberg fra 17. august 1762 viser, at dette kolonianlæg lagdes på mager bakkeømoræne ovenfor og langs med vestsiden af Vesterbækkens dal, som netop på dette strøg – dvs. 5-6 km syd for Billund – er særlig kraftigt markeret. ¹⁴ Frederiksnåde kom til at ligge på samme magre og stenede bakkeø som Moltkenberg, blot 2-3 km længere mod syd og uden direkte tilknytning til noget dalstrøg; ¹⁵ Frederikshåb blev lagt på overgangen mellem sandet moræne i øst og hedeslette i vest. Af Grolaus kort over Frederikshåb i ca. 1:6000 – ligesom ovennævnte to kort er det dateret d. 17. august 1762 – fremgår det, at byen blev anlagt og dens markområder »afstuckne« på en bred stribe af næsten fuldstændig fladt land med ganske svag hældning mod vest og begrænset i nord og syd af klitrygge – indsande – der i »Store Sand Bierget« og »Stolten Bierg« når deres største højder. ¹⁶

I afhandlingen »Heedens Dyrknings Forbædring«, der udkom i »Oeconomisk Journal« samtidig med afhandlingen »Om Heederne i Jylland« og anonymt ligesom denne, taler Hoffman om de gårde, som skulle opføres på Kongens del af Alheden, enten af de omkringboende lodsejere – naturligvis på visse betingelser – eller også og hellere – da jo »Hoved-Øyemerket er og faae fleere Folk i Landet« –

af fremmede kolonister, som ville slå sig ned på heden.¹⁷ Med »fremmede« mener Hoffman først og fremmest »nogle Familier af den Brandenburgske Reformerte Collonie i Fredericia, som der har viist gode Prøver paa deres Duelighed«, men tillige familier, som »i disse Krigstider« kunne fås fra Brandenburg og Lüneburg, »da vores egen Lands Folk ey forstaar at dyrke Heeden som dend burde, ...« Også indkaldte skåninger måtte kunne anvendes.¹⁸

Disse fremmede familier burde »nyde følgende Benaadninger: a) 100 Alen Leider (fodremme), 50 Løsholter af Eeg, om Hans Maje-stæt Allernaadigst vilde skienke det af Silkeborg eller andre nærmest beliggende Skove til hver Gaard; hvilket Bønderne for Kongereyser kunde tilføre enhver saaledes opbyggende Gaard; b) til Fyr-Træ (til overtømmeret) at kiøbe i nærmeste Kiøbstæd, samt Arbejds-Løn, Vogn-Leye, Tækkemænd, Arbejds-Folkenes Kost osv., (ialt) 200 Rdlr., og siden til slig en Gaards Avling behøves i det mindste Besætning af 2 Heste, 2 Kiør, 30 Tydske Faar, Æde-Korn og Folke-Løn 1½ Aar, siden Jordan ingen Frugt inden den Tiid kand give, samt Sæde-Korn, saa kand ingen Besidder have mindre dertil end imod 300 Rdlr., som er tilhobe 500 Rdlr. (200 rdlr. + 300 rdlr) foruden Tømmeret; c) at de maa nyde Gaarden til Eye, naar den stedse holdes i Stand, og de Privilegier, som Forordningen om Ahl-Heeden 1750 (rigtigere 1751) om formelder, samt at deres Børn og Afkom paa disse nye indtagne og opbygte Stæder maa være frie for Udskrivning til Soldater i 20 Aar«.

Der kan, siger Hoffman – og refererer her til krigsråd Hans Adolph Høegh, senere Hielmcrone, på »Herningholm«¹⁹ – rejse sig kritik, hvis en hedegård gøres større end 4 tdr. htk., navnlig fordi afstanden til de købstæder, hvor det eventuelle kornoverskud skal sælges, undertiden kan nå helt op på 6 á 7 mil. Hertil kommer, at vejene fra sidst i oktober til hen på næste sommer ofte står fulde af vand, så kørslerne yderligere vanskeliggøres; »derfor er Bonden i Hamrum-Herred ey for at have meere Avling, end han til sin, Børn og Tieneste-Folkes Underholdning behøves; b) i samme Egn er Bønderne i Almindelighed, men Fri-Bønderne (selvejerbønderne) i Besynderlighed, de dovreste, dommeste og groveste Folk, der kand være nogensteds, de gider neppe drevet en Avling paa 3 á 4 Tdr., som enhver næsten besidder, uden dermed skal have nøye Opsigt, og de jævnlig skal drives dertil; saadan Dovenskab gjør ey allene Dumhed i Avlingen, men end og Grovhed imod deres Eyere, naar han vil til og lære dem at

dyrke deres i Feste havende Jord retskaffen; saadanne ere Forældrene og ligeledes opføde de deres Børn; skulde nu saadanne Folk paa Heeden have en Gaard af større Hartkorn, vilde Gaarden visselig inden faa Tiider blive øde igien, og forarsage Eyeren nye Omkostninger; ...« De Hammerumbønder tjener – stadig i følge Hielmcrone – så meget ved deres »ulden Strømpe-Fabrique«, som yderligere bliver suppleret med kvægopdræt, at de faktisk klarer sig næsten dobbelt så godt som den bonde, der driver en gård på 6,7 á 8 tdr. htk., men som netop af den grund bliver nødt til at forsømme sin strømpebinden. Iøvrigt mener Hielmcrone, at størrelsen af den besætning, som Hoffman angiver i sit forslag, vil være passende til en gård, som ikke er på mere end 4 tdr. htk.²⁰

I »Allerunderdanigst Forslag, hvorledes Heederne i Jylland efter nøyeste Undersøgning best kunde opbygges ...«,²¹ der især koncentrerer sig om de konklusioner, som Hoffman mener at kunne drage af den egentlige »Journal om Heederne«, skriver han blandt andet, at Kongen til hver ny gård bør tilstå egetømmer, hentet i de omliggende kgl. skove; det drejer sig om tømmer til 100 alen fodrem, 40 stolper af 4 alens længde samt 40 løsholter af 2½ alens længde og 7 á 8 tommer tykkelse. Heraf fremgår, at der ikke kan blive tale om en »Gaarde-Bygning af 50 Fag Huus«, men kun om en gård på ialt 40 fag, hvert fag 2½ alen bredt. Med 40 fag må Hoffman imidlertid i så fald forstå den samlede sum af langsidernes og gavlsidernes væglængder. Dette er unægtelig en ganske utraditionel måde at opgive bygningers fagantal på. Fordeles de 40 fag på et tolænget gårdkompleks, vil hver længe evt. kunne have langsider på 7 fag eller 17½ alen og gavle på 3 fag eller 7½ alen, dvs. bygninger af samme længde som stuehuset til det senere så aktuelle forslag til et tolænget gårdkompleks af pfalzisk type, men med en gavlbredde, som er 1 fag eller 2½ alen mindre. Har Hoffman forestillet sig en enlænget gåd, vil denne eventuelt kunne se ud som det skitseprojekt til en enhedsgård i bindingsværk, som entreprenør Bardewich i Fredericia lod fremstille for kommissærerne, formodentlig i december måned 1759, og som var 16 fag eller 40 alen lang og 4 fag eller 10 alen bred.

Som tidligere nævnt, er Hoffman utilfreds med danske hedebeder, ikke mindst fordi de foruden den bedste jord nærmest gårdene disponerer over så store lyngarealer, at de her kan tillade sig at drive en slags ekstensivt hedesvedjebrug: De afbrænder lyngen, pløjer, ta-

ger op til 4 årsafgrøder efter hinanden – rug, rug, boghvede og rug – og lader herefter jorden hvile de følgende 12 år eller mere.²²

Hoffman foreslår, at hede-bønderne skal have deres agerjord inddelt i »visse Indtægter«, som ikke må hvile mere end 6-8 år ad gangen, i modsat fald springer jorden i lyng til gene for de bønder, der skal opdyrke den på ny. Jord, der ikke egner sig til kornavl, bør benyttes til dyrkning af foderplanter som esparcette (*Onobrychis sativus*) eller lucerne. Høj lyng bør slås og ikke brændes af; i de ny byer skal den dyrkede jord deles, således at den ene bonde får »Ager om Ager med den anden«. Jord, der hverken kan bruges til kornavl eller såning af foderplanter, bør indhegnes, så hver kan så sit skifte med granfrø; også engskifterne skal deles og besås med græsfrø og hollandsk kløver. Endelig skal der udlægges græsningsland, hvor hver enkel bonde har ret til samme antal høveders græsning.²³

Det er ganske interessant at konstatere, i hvor høj grad Hoffman i de to afhandlinger »Om Heederne i Jylland« og »Heedernes Dyrknings Forbædring« har taget ved lære af de »Betænkninger over det allerunderdanigst indgivne Forslag, hvorledes Heederne i Jylland best kand opbygges«, som H. A. Hielmcrone på »Herningsholm« fremsætter, velsagtens i 1757 (H. adledes i aug. samme år). I begge Hoffmans afhandlinger omtales dyrkningsforsøgene på nævnte herregård, ja, i den sidste af de to afhandlinger citerer han ligefrem Hielmcrones »betænkninger« og kommenterer, endda i temmelig vid udstrækning. Selv Hielmcrones urimelig hårde dom over adskillige danske hede-bønder får han med. Det kan dog vel ikke have sin rimelighed at betegne disse bønder som »de dovneste, dommeste og groveste Folk, der kand være nogensteds«, blot fordi de foretrækker at holde fast ved et – ganske vist beskedent – selvforsyningsagerbrug, der kombineret med kvægopdræt og strømpebinding formår at yde næsten det dobbelte af, hvad der kan nås på gårde af op mod det dobbelte hartkorn, hvor strømpebindingen til gengæld må forsømmes netop på grund af det store hartkorn.

Hielmcrones »betænkninger« viser ganske klart, at såvel Hoffmans »Journal over Heederne« som »Allerunderdanigst Forslag« må være blevet til forud for de to øvrige afhandlinger, der, som nævnt, begge udkom i *Oeconomisk Journal* i 1758.²⁴

Også den tyske nationaløkonom Oberbergrat Johann Heinrich Gottlob von Justi, der i 1757 var blevet indkaldt til landet som særlig

hedesagkyndig, fik lejlighed til at udtale sig om opdyrkningens muligheder.²⁵ Ligesom Hoffman anbefalede han fremmed arbejdskraft og kunne her støtte sig til det tidligere omtalte, ganske vellykkede hedeopdyrkningsforsøg ved »Kongenshus«; alligevel kan der kun være grund til at glæde sig over, at hverken Moltke eller udenrigsministeren J. H. E. Bernstorff fæstede lid til Justi's klippefaste, men helt urealistiske tro på, at jyske heder ville være i stand til at modtage ca. 1.000 indvandrede familier á 5 personer, fordelt på 100 til formålet anlagte landsbyer. Utvivlsomt har de hermed forbundne udgifter – ca. 1 million rigsdaler – i forbindelse med den af Justi foreslåede komplicerede, tyskprægede koloniledelse virket afkølede. Samtiden har ganske øjensynligt forstået at vurdere von Justi's talmagi efter fortjeneste.²⁶

Justi's forslag til en koloniledelse for de jyske heder er iøvrigt et ganske interessant tidsbillede: Som topfigur for koloniseringsprojektet foreslår han en »Generaldirector des Anbaues oder Generalökonomie-Inspector«. En sådan kan ikke fås for mindre end 1.000 rdl. pro anno, og »es wird nötig seyn, denselben aus Deutschland zu berufen, und der preussische Kammerrath Kretschmar, der Amtmann Leopold, oder ein anderer, der sich durch gründliche ökonomische Schriften hervorgethan hat, dürfte darzu geschickt seyn«.^{26a}

På den øverste leder følger en »Condirektor des Anbaues oder General-Controllieur«; hertil kan nok bruges en mand fra Jylland, f.eks. kancelliråd Hoffman, og han vil kunne fås for den halve løn. Det ser næsten ud til, at Justi er klar over, at det næppe går an at forbigå så betydelig en kapacitet som Hoffman; det er vel af den grund, at han ikke har turdet foreslå en tysker til at bestride det pågældende høje embede.

Til kasserer for byggeriet kan vælges en velhavende mand fra Jylland, »der nichts auszuzahlen hätte, als auf gemeinschaftliche Assig-nation des Directoris und Condirectoris. Dreyhundert Thaler Gehalt würde vor demselben zureichend seyn«.

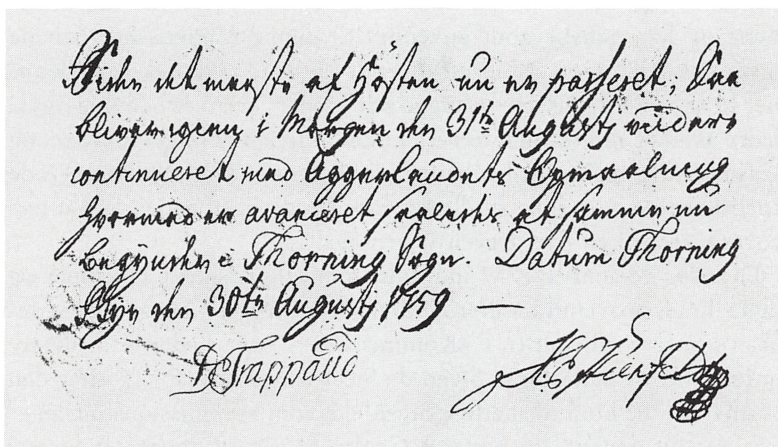
»Sodann würden drey Oekonomie-Inspectores erfordert werden, die gleichfalls aus Deutschland zu verschreiben wären. Jeder würde über 33 Dörfer die Aufsicht haben, davon er wöchentlich zweymal in jedem Dorfe selbst gegenwärtig seyn müsste. Jedem würde 300 Rthl. Besoldung auszusetzen seyn; derjenige aber, welcher in der Commission als Secretair die Feder führete, würde in diesem Betrachte mit 100 Rthl. Besoldung mehr zu versehen seyn«.²⁷

Til leder af en enhed, bestående af 5 kolonibyer vil der, navnlig det første år, være brug for en »Bauvoigt« eller bygningsfoged. Han bør vælges blandt de forstandigste og dygtigste af kolonisterne og vil kunne aflønnes med 50 rdl. det første år, senere hen vil han kunne holdes skadesløs ved tildeling af dobbelt bøndergods og ved dobbelte fordele iøvrigt.

I hver landsby udvælges den kyndigste kolonist til »Vorsteher oder Schultheiss« (sognefoged): »Wenn man ihm monatlich 1 Rthl. vor seine Mühwaltung reichte; so würde man ihn völlig zur Interesse des Anbaues verbinden, dass er auf die Wirthschaft der Colonisten und dass von dem Vieh und Baumaterialien nichts veräussert werden könnte, genaue Aufsicht hätte«. ²⁸

Hedens opmåling

En meget nødvendig forudsætning for hedernes kultivering lod imidlertid stadig vente på sig: Opmålingen af hederne og af de til dem grænsende jorder med ledsagende oplysninger om lodsejernes rettig-



Etiam sic magis ad hacten un no parferet; Saa
bliver igjen i Morgen den 31te Augustj vüidere
continueret med Aggerlandets Opmaalning
hvormed er avanceret saaledes at samme nu
begynder i Thorning Sogn. Datum Thorning
Bye den 30te Augustj 1759
D. Trappaud

I august 1759 var opmålingsarbejdet, der skulle gå forud for kolonisationen, nået frem til Thorning sogn, som det her fremgår af opmålingsprotokollen (GHeK3-1, Landsarkivet): »Siden det meeste af Høsten nu er passeret, Saa bliver igjen i Morgen den 31te Augustj vüidere continueret med Aggerlandets Opmaalning hvormed er avanceret saaledes at samme nu begynder i Thorning Sogn. Datum Thorning Bye den 30te Augustj 1759. D. Trappaud. HE. Steinfeldt.«

heder til græsning, tørveskær m.m. og med forslag til en inddeling i ny brug.¹

Ved kongelige reskripter af 8. aug. 1757 befaledes der nedsat en landmålingskommission, bestående af stiftamtmanden over Hald amt Caspar Hermann v. Heinen og rådmand i Viborg, herredsfoged Christen Lauridsen og med kaptajn von Kahlen som landmåler eller conducteur. Kommissionen suppleredes med amtmanden over Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter Ditlev von Trappaud samt med amtmanden over Lundenæs og Bøvling amter Peter von Albertin, hver med sin landmåler.² Herudover knyttedes som kommissionsmedlemmer koncelliråd Hans Eilertsen Steinfeldt, Demstrup hovedgård ved Vium, til amtmand Trappaud og justitsråd Jens Hvass fra Tviskloster øst for Holstebro til amtmand Albertin.

Valget af von Kahlen var næppe nogen ubetinget gevinst. Hverken i forholdet til de mecklenburgske kolonister eller til landmålingskommissionens medlemmer rakte hans menneskelige kvalifikationer til. Trods ubestridelig faglig dygtighed og usædvanlig energi magtede han ikke samarbejdets vanskelige kunst. Hans overordnede, oberst Otto von Rantzau, karakteriserer ham i 1763 med følgende ord, som dog formodentlig ikke yder ham fuld retfærdighed: »Han har læst Geometri og kan ganske godt anvendes til denne Metier, som han da ogsaa lige siden 1755 er bleven anvendt i Jylland af d. kgl. Rentekammer til at opmaale og selv bebygge øde Heder; hertil er han dog ogsaa bedre skikket end til Infanteri-Tjenesten, thi han er noget forvoxet og har heller ingen Gaver til at have Folk under sin Kommando ... Gode Egenskaber ved jeg ikke at tillægge ham synderlig af andet, end at han ekstravagerer til en overdreven Gjerrighed ...«³

Den 24. november 1759 indtrådte kancellipræsident Hoffman og kancelliråd, proviantforvalter Andreas Diechmann – begge fra Fredericia – som medlemmer i »Kommissionen over hederne i alle tre amter«⁴, mens kancelliråd Steen de Steensen på Aunsbjerg efter den 22. marts 1760 kom til at afløse Steinfeldt som kommissionsmedlem.⁵ Infanteri-lieutenant Ancker von Grolau fik nu til opgave at forestå selve opmålingsarbejdet, mens Hans de Hoffmann og ingénieur-captain Christian Friderich Hartmann fik ansvaret for fastlæggelsen af de skel, som skulle danne grænsen mellem Kronens hede og de omgivende lodsejere.⁶

Som årene gik, kom von Kahlen i miskredit som landmåler og fik i februar 1765 sin afsked af regeringen.⁷ Året efter var opmålingsarbej-

det afsluttet, men allerede adskillige år forinden havde de indvandrede kolonister haft lejlighed til at etablere sig.

De tyske indvandrere

Den 28. juli 1759 meddelte hofmarskal Moltke Rentekammeret, at den danske stats agent som hverver af kolonister til heden, legationsråd Johann Friedrich Moritz, Frankfurt am Main under datoen 18. april 1759 havde ladet indrykke en bekendtgørelse i »Montägige Franckfurter Kayserl. Reichs-Ober-Post-Amtszeitung« af 23. april og i »Journals-Anhang« i Frakfurt am Main af 28. april, og at samme Moritz havde indgået aftale med ca. 100 pfalziske og hessiske kolonister, der kunne ventes til Danmark i løbet af året.¹ Denne besked skulle efter Moltkes ordre via Rentekammeret tilgå de lokale amt-mænd, så der kunne blive anvist kolonisterne jord.² Stiftamtmand von Heinen, Viborg, blev ganske chokeret ved dette alarmerende budskab – intet var jo endnu forberedt til modtagelsen af de fremmede – og han foreslog derfor Rentekammeret, at der skulle foretages en omhyggelig sortering af kolonisterne allerede ved ankomsten til landet, således at uduelige blandt dem øjeblikkelig kunne hjemsendes. Rentekammeret følte sig imidlertid ikke opfordret til at følge von Heinens kloge forslag – til stor skade for den senere kolonisering.³

Udover bekendtgørelsen af 18. april 1759, som offentliggjordes i den lokale presse, lod Moritz fremstille en trykt plakat af 28. maj 1759. Den har samme tekst som bekendtgørelsen, men indeholder herudover en tilføjelse om tildeling af rejsepenge til de ankomende kolonister.⁴

I dansk oversættelse lyder Moritz's bekendtgørelse af 28. maj 1759 omtrent således:

»Udtog af de allerhøjeste Forordninger, udstedt af Hans Kongelige Majestæt i Danmark, vedrørende de allernådigst akkorderede Friheder for dem, der vil opdyrke øde Egne i Jylland og slå sig ned der.

I Overensstemmelse dermed har det, i en i denne Anledning udstedt, allerhøjeste Kongelig Forordning, behaget Hans Kongelige Majestæt i Danmark og Norge med videre allernådigst at tilstå sådanne vigtige Friheder til de Personer, som har til Hensigt at bosætte sig på og opdyrke ødeliggende Distrikter i den til Hertugdømmet Schleswig grænsende Provins Jylland, så at flere Familier allerede har forstået lykkeligt at drage Nytte af denne allerhøjeste, kongelige Mild-

A u s z u g

der allerhöchsten Verordnungen

von
Ihro Königl. Majestät in Dänemark,
wegen der allergnädigst accordirten Freyheiten für diejenige,
welche die öde Gegenden in Jütland anbauen, und sich
dasselbst häuslich niederlassen wollen.

Dennach Ihro Königl. Majestät in Dänemark und Norwegen &c. in einer deßfalls erlassenen allerhöchsten Königl. Verordnung, denjenigen Personen, welche sich auf den obliegenden Districten in der an das Herzogthum Schleswig angränzenden Provinz Jütland anzubauen und häuslich niederzulassen entschlossen wollen, dermassen wichtige Freyheiten allergnädigst zu accordiren geruhet, daß bereits verschiedene Familien sich dieser allerhöchsten Königl. Milde durch Ausschlagung ihrer Wohnungen allda glücklich zu Nug zu machen gewußt: sothane allergnädigst zugeständene große Vortheile aber an denen wenigsten Orten dieser Gegenden Deutschlands betannt seyn dürften: Als werden solche ihrem essentiellen Inhalt nach, zum Besten dererjenigen insonderheit hiedurch mitgetheilet, welche sich ebenwol einer dergestalt profitablen Gelegenheit, zu ihrer und der Ihrigen Wohlfahrt, zu bedienen rathsam finden, und zum Theil schon vor mehreren Jahren eine dergleichen allerhöchste Königl. Entschliessung sehnlichst zu wünschen geäußert haben. Die allergnädigst accordirte Freyheiten bestehen aber hauptsächlich in nachfolgenden Punkten:

- 1) Solle ein des Landes künftiger Königl. Beamtet denen anlangenden Colonisten die vortheilhaftesten Lagen zum Anbau anweisen, und einem jeden über das angewiesene einen Beste= Brief ertheilen. Demnachst sollen
- 2) diese neue Bewohner derer anzubauenden Gegenden, nebst ihren Nachkommen, nun und künftighin von allem Frucht= und Vieh= Zehenden befreyet bleiben.
- 3) Eben dieselben 20. Jahre hindurch von allen und jeden Königlischen Schatzungen und Contributionen, was Namen sie auch haben mögen, ausgenommen seyn: welches sich
- 4) auf alle Ausschreibungen, wie auch
- 5) auf Königs= und andere Fuhrn, dergleichen
- 6) auf Einquartierungen bey Durchmärschen, erstrecken solle. Sodann sollen
- 7) Kinder, Verwandte &c. welche denen mit Tod abgehenden succediren, ein gleiches gegen einen erhaltenden neuen Beste= Brief zu genießen haben; und Falls sie
- 8) nach Verlauff der 20. Jahren einiger weiteren Freyheiten benöthiget wären, können sie anhoffen, nach Befinden damit begnadiget zu werden.

Solte nun über diese und noch andere mündlich zu entdeckende Vortheile von denen Colonisten die nähere Erläuterung und Nachricht angebetret werden: so haben sich dieselben sowol deswegen, als sonstiger vor der Abreise nöthiger Stücke halben, bey Endes Unterzeichnetem in der freyen Reichs= Stadt Frankfurt am Mayn anzumelden, um allda von so ein= als andern hinlänglich befehret, und zu seiner Zeit mit denen nöthigen Pässen versehen zu werden.

Zur allergnädigst accordirten Vergütung derer Reise= Kosten, solle bey Anlangung an Ort und Stelle, ein Mann 30. Dänische Rthlr., eine Frauens= Person 20. Rthlr., und ein Kind von 12. bis 16. Jahren 10. Rthlr. erhalten: Ein Dänischer Rthlr. aber machet nach dermaligem Current Geld in Frankfurt am Mayn und der Orten, etwas über 2. Gulden aus. Frankfurt am Mayn, den 28. May 1759.

Johann Friedrich Moritz,
Königl. Dänischer Legations= Rath.

Johann Fr. Moritz' trykte hverveplakat fra 1759. Oversættelse: se hosstående tekst. Her fra: V. Pauls ed.: Die Geschichte Schleswig-Holsteins. Neumünster 1957-60.

hed ved at opslå deres Boliger der. Men sådanne allernådigst tilståede store Fordele turde kun være kendt de færreste Steder i denne Del af Tyskland: Altså bliver sådanne (dvs. sådanne Friheder) efter deres essentielle Indhold herved meddelt, i Særdeleshed til bedste for dem, som i Forvejen finder det klogt at betjene sig af en sådan fordelagtig Lejlighed til Gavn for dem selv og deres Familie, og som for en Dels Vedkommende allerede for flere År siden længselsfuldt har ytret Ønske om en sådan allerhøjeste Kongelig Beslutning. De allernådigst akkorderede (tilståede) Friheder omfattes overvejende af nedenstående Punkter:

1. Skal en kgl. Embedsmand med Kendskab til Landet anvise de ankommende Kolonister de Steder, som er mest fordelagtige at opdyrke, og tildele hver enkelt et Fæste-Brev på det ham anviste. Dernæst skal

2. disse ny Beboere med samt deres Efterkommere nu og i Fremtiden være fritaget for al Afgrøde- og Kreatur-Tiende af den Jord, de skal dyrke.

3. De skal de selvsamme 20 År være fritaget for alle slags Skatter og Kontributioner (Skatter) til Kongen, hvilke Navne de end kan have, hvilket

4. indbefatter al Udskrivning, således også til

5. Konge- og anden Ægt-Kørsel, samt

6. al Indkvartering ved Gennemmarch. Derefter skal

7. Børn, Slægtninge m.v., som succederer (efterfølger) dem, der afgår ved Døden, nyde et tilsvarende, nyt Fæste-Brev, som erholdes i Stedet for det gamle; og i Fald de

8. efter Forløbet af de 20 År skulle have Behov for yderligere Friheder, kan de gøre sig Håb om, alt efter Omstændighederne, at blive benådet hermed.

Skulle nu Kolonisterne ud over disse Fordele samt sådanne, der kan meddeles mundtligt, begære nærmere Oplysninger og Underretning, så kan de melde sig til undertegnede i den fri Rigsstad Frankfurt am Mayn for der at blive belært om både det ene og det andet og for til sin Tid at blive forsynet med de nødvendige Pas.

Til allernådigst Godtgørelse af Rejseudgifterne erholder ved Ankomsten til det ny Sted en Mand 30 Danske Rdl., et Kvindemenneske 20 Rdl. og et Barn fra 12 til 16 År 10 Rdl: En Dansk Rdl. svarer efter den nuværende Pengekurs i Frankfurt am Mayn og Omegn til ca. 2 Gylden.

første – lange – tid, de var ude af stand til at ernære sig selv. Der herskede blandt kommissærerne enighed om, »at hver Mand nyder efter brugelig Skik her i Landet, hvor til Tieneste-Folk gives Kostpenge maanedlig: Rug 2 sk. (dvs. skæpper), Malt eller Byg 2 sk. og i Penge 4 Mk., Quindes Person eller Kone derimod 1/4 ringere af Korn og Penge, og et Barn, der er over 4 Aar, Halvparten imod en Kone, ...«.

Eftersom Skive Amtstue lå nærmest heden, ville det have været lettest at rekvirere den fornødne rug her. Imidlertid havde Rentekammeret i skrivelse af 6. februar samme år udtrykt ønske om, at al kørsel m.v. i forbindelse med byggeriet på hederne skulle foretages af kongens bønder, og da sådanne ikke fandtes inden for en afstand af adskillige mil fra Skive, ville man i stedet foretrække Randers Amtstue, som til alle sider var omgivet af krongods. Byg og malt var amtstuen ikke i stand til at levere, hvorfor kommissærerne hellere ville udbetale kolonisterne et beløb, udregnet »efter nøyeste Priis, som Commissarierne efter nøyeste Overlegning icke kunde determinere ...«. Kornmøller fandtes i en afstand af ½ til 1 mil fra hederne, således at det ikke ville volde noget problem at få rugen malet. Derimod ville det være nødvendigt at bygge 2-3 bagerovne – rejst i ler og overdækket med jord – og eftersom kolonisterne ikke kunne brygge det nødvendige øl, så længe de endnu ikke havde fået deres huse og jorder i stand, så bad de om, »at Colonisten Roue, som tillige er deres Feltskærer, maa (brygge og) udtappe Øllet, samt at de maa nyde noget ugentlig i Penge til at købe Øll og Sul for«.

Under resolutionens sidste punkter – numrene 4, 5 og 6 – udtaler kommissærerne sig om kolonisternes særlige ønsker med hensyn til besætning, redskaber og sædekorn:

Punkt 4: Alle er enige om, at kolonisterne absolut ikke kan klare sig med mindre end den besætning på 2 stude, en á to køer og 6 til 8 får, som forlanges pr. familie. Vanskeligere vil det blive at erhverve den til rimelige priser, idet der »præter propter« (dvs. for tiden) må regnes med 10-12 rdl. for en stud og 7-8 rdl. for en god ko eller 8-9 får. Skønt problemer i forbindelse med fremskaffelse af vinterfoder til dyrene allerede er blevet drøftet kommissærerne imellem, lader man alligevel dette emne falde, eftersom kolonisterne tilsyneladende mener selv at kunne påtage sig denne – vanskelige – opgave.

Punkt 5: Af redskaber forlangte kolonisterne til hver enkelt familie følgende:

»a. En Plov efter deres Maade, 2 Spader, 2 breede Jernhacker, 2 Møg Gafler, en Hiulbaare, en Øcse; dertil er Træ udviist af H. Kongl. Mays^{ts} Skove i Fredericia; Jern og Arbejdsløn er ey betalt.

b. hver Familie en Vogn, c. Seng og Huus Geraad med videre. Til at betale disse 3 Poster med, meener Colonisterne, at de vilde bestride med de dem allernaadigst belovede Reise Penge. Commissarierne billigede dem deres Forespørgsel, at Pengene ey til bedre kunde anvendes; dog synes det betænkeligt, at de fik Pengene strax udbetalt, men efter Haanden lige som de behøvede dem ...«.

Punkt 6: »Sæde Kornet forlanger hver Familie for det første ½ td. Boghvede, i Fald de kunde faae saa meget Jord opbrut til den Tiid; hvorved Commissarierne havde intet at erindre.

Colonisterne i Fridericia tilbyder at betale det, Besætningen med videre koster, efter nogle Aars Forløb aarlig af hver Gaard noget vist til Hans Kongl. May^{sts} Cassa, Commissarierne formeente, at i de første 4 á 5 Aar kunde de være fri for at betale noget, og siden i de sidste 16 frie Aar at betale aarlig 2 Rdr. af hver td. Hartkorn til Hans Kongl. May^{sts} Cassa, indtil de havde betalt, hvad dennem (dvs. kolonisterne) i saa Fald er bleven forskudt (dvs. givet i forskud).«

Året efter – den 19. februar 1761 – da koloniststrømmen til de jyske heder var ved at ebbe ud, offentliggjorde Moritz endnu en plakat, noget mere kortfattet end den foregående. Ligesom Clod-Mølle Resolutionen lokker den med bygning af boliger til kolonisterne, med levering af besætning og tildeling af forplejning; hvorledes det eventuelle betalingsproblem i forbindelse med leveringen af besætninger til kolonisterne tænkes ordnet, melder plakaten derimod intet om.⁷

I løbet af dagene den 15. til 19. oktober 1759 ankom de første kolonister, ialt 9 familier eller 24 personer til Viborg; de var alle fra kurfyrstendømmet Pfalz.⁸ Den 24 oktober mødtes de på Knudstrup Kro syd for Viborg med Hoffman og Diechmann, som begge var blevet opfordret af Moltke til at tage sig af de ankomne og forhøre sig om deres situation.⁹

På Landsarkivet i Viborg opbevares »Forhandlingsprotokol 1757-65. Kommissarierne for Silkeborg Amt.«.¹⁰ Som en slags anhang til protokollen er indsat Hans de Hoffmans og Andreas Diechmanns indberetning om mødet med kolonisterne, ledsaget af en karakteristik af disse. Desværre er indberetningen så medtaget af fugt, at den kun delvis er læselig. Da indberetningen er af primær betydning for kolo-

nisationshistorien, vil dens indhold blive gengivet så detaljeret som muligt:¹¹

»Anno 1759, d. 24 October var ieg Justitz Raad Hans de Hoffman og ieg Cancellie Raad Andreas Diechmann mødt her i Knudstrup Kroe (for at) anvise de til Wiborg og i Dag hertil (dvs. til Alheden) fra det Churfalsiske efter kongelig allernaadigst Foranstaltning engagerede tydske Folk paa den her i Silkeborg Amt og Halds Amt liggende Ahl Heede samt Kragsoe Heede (eller Grove Hede) i Londenæs Amt, om nogen af dem maatte finde for (godt) sig der at needsætte og Stæder til Bebyggelse og Dyrkning at antage, alt i Følge den fra Hans Høy Grevelige Excellence, Hr. Geheime Raad og Ober Hof Marschalk Greve af Moltke til os gjorde Anmodning ved Skrivelse af 22. September a. c. (anno currente, indeværende år), og som det Høylovlige Rente Cammer Collegium under Dato den 31. September (?) samt 9. October sidst afvigte af Hr. Stifts Befalingsmand von Heinen havde begieret, naar dette fremmede Folk ankom, (at vi) da paa Begiering vilde være dem i alle muelige Maader assisteerlige; saa var paa høybemelte Hr. Stifts Befalingsmands Vegne herved nærværende hans Fuldmægtig Fyrforvalter Hans Olufson (Olufsen), for paa Hans Høye Herres Vegne at observere det fornødne. Og blev da een efter anden af dette fremmede Folk indkalt og tilspurdt som følger:

1. »Baltzer Barthold, fød i Hofheim ½ Miil fra Worms, 30 Aar gammel, og Kone (Margrethe) med 2 Børn og en Søster Abelone; Har ingen Formue, solt, hvad hand havde, for 75 Gylden, og har medbragt en Muul Esel og en Hest, kan ingen Profession, siden den (bonde), der har antaget ham, expresse ingen vilde have, som forstod andet end Ager Dyrkning; havde været Bonde paa et Fri Stæd, hvor der var høy Heede med Sand under, som hand dyrkede ...«

Heden havde oprindelig været skov; man kendte ikke til afbrænding af hede, men indtog hvert år et areal, som man om foråret »kastede om« med en »særdeles« plov. Denne proces gentog man 3 gange i løbet af sommeren og kunne derefter så vinterrug; næste forår såedes raps. En nærliggende mose havde man kultiveret ved grøftning og fået en del tørv.

»I det selv samme Jord saede de og Byg og Haure, nemlig 1: Vinter Rug, 2: tørkisk Hvede (dvs. majs), 3: Sommer Rug, (eller) og i Stæden derfor Byg og Havre, liigesom Jorden er til; men har de Giødning nok, plantes Toback og Kaal.« ... »Bierne veed hand god

Besked om. Det at plante Træer vidste han intet om, siden de havde Træ nok. Gierder bruger de icke, alle Creaturer bliver vogtet.

Af Heede Tørv vidste de icke, men alleene Skov Tørv, og det sidste Slags kendes ingen af i Heeden til største deels. Bønner og Cartofler bruger de meget af; og vidste at saae dem; Huuse angaaende: Grunden er gierne muuret en Allen høy og derovenpaa Bindingsverck med Steen Tag.*

Hvad Maade de var engagerede, derom fortalte hand, at Comissari-en Moritz i Frankfurt, lod overalt i Pfaltz ved trøkte Placater publice-re, at hvem der havde Lyst at drage herind, skulde melde sig hos ham, at de skulde have 30 Rdlr. Manden og 20 Rdlr. Quinden, og et Barn fra 8 til 15 Aar 10 Rdlr. til Reyse Penge, men denne har en Søster, som skulde nyde det samme som en Kone; og de Conditioner, nemlig 20 Aars Frihed for alle Skatter, fri for Durchmars (militær), Indkvar-tering og Reyser, Pligtkørsel i Kongens og andres Ærinde samt Ud-skrivning, og tillige er dem lovet Kirke og Skole, naar de blev 30 Familier, samt fri Huus, Redskaber og Plove, og at de skulde have Skiøde paa Huuset, samt Besetning og Indboe og der foruden fri Fortæring, indtil de kom i Stand. De havde ingen Placat at fremviise; Hand er Reformert, tilligemed Kone, Søster og Børn;«

2. »Hans Jørgen Eichner, reformert. Kone og 2 smaa Dreng Børn, Konen Christine Chatolsk, Børnene reformerte.

Fød i Selos(?) ved BEntzen Bye(?), 24 Aar. Har solt alt, hvad han havde, for 13 Golden (gylden), som han havde fortæret paa Reysen; ingen Profession, men har tient for Karl hos en Bonde, og der var god Ager Jord, undtagen nogle Steder med Hede, som de pløjede om og saaede Gran Frøe i, som var vel opkommet; viidere vidste han icke.«

3. »Devalt Eli Schleger, Reformert, fød i Amt Lind---, Ober Zim-mer-teba(?),* 34 Aar – konen (Anne Margrethe), Luthersk, og et lidet Dreng Barn, har solt (alt) og havde ingen Formue uden 35 Gylden, som var fortæret paa Reysen. Bonde. Forstaaer sig paa Hededyrkning og -rydning. Vinter- eller Sommer-Rug, siden Byg og Havre. Landet

* Formodentlig drejer det sig om et enhedshus af den type, som Heinrich Rebensburg i »Das deutsche Dorf. Süddeutschland« kalder det alemaniske hus.¹² Denne gårdtype, som især optræder i Odenwald, hviler på en høj stensokkel, der omgiver en slags kælderetage, hvor bl.a. stalden befinder sig. I etagen ovenover ligger stuerne.

* Navnene er mistydede. Der burde have stået: Theobald Oehlenschläger fra Ober-Schönmattenweg, Amt Lindenfelt.

ligger ikke over 3, 4 á 5 Aar, og vilde det 1. Aar saae Byg uden Giøde; har hos dem Enge nock, bruger mest Træet til Brændsel; vores Plove bruger de icke, men saadanne, som kan pløye Jorden med 2 Øxne. Creaturer har de, Stude, Kiør, Heste; lige som her i hans Egn saae de flittig Klever og et Slags Espercette (Esparsette) med blaa Blomster,* som ikke gaar ud, naar Jorden er giødet forud; Svinbønner, Poteter, Rapsadt (raps), Kaal; Toback saae de og.«

4. Peter Keil, luthersk, 32 Aar, Kone (Charlotte) reformert, ingen Børn. Har intet til bæste, tilsadt paa Reysen, det de havde. Havde tient hos en Bonde paa det Berg straks til Heimsted. (Familien stammer fra Birkenau ved Weinheim¹³).

5. Georg Reiter, reformert, 23 Aar, Kone (Anna Barbara) 30 Aar, luthersk, ingen Børn. Fød i Uslock (Nusslock?) 2 Miil fra Heidelberg.¹⁴ Intet til beste og fortæret under Reysen det, de havde; ingen Profession, tient hos en Bonde for Karl, havde været i Heeden, men tient i feede Egne. Ploven kan trækkes af blot 2 Heste. Vant til Rug, Havre, Byg osv., Steenklover, nemlig Espercette, med blaa Blomster, som ei gaar ud, hvorom ved No 3 er anført.«

6. Johannes Zimmerman, fød i Ebelheim (Eppelheim, umiddelbart vest for Heidelberg), 30 Aar, Reformert, Kone (Anna Barbara), Luthersk, har endnu sine Sager u-solt, har 100 Rdlr. dernede og 11 Morgen Jord,** har altsaa været Bonde; dog har og været Grenader under Chur Pfaltz; altsammen feed Land, hvor han er kommen fra, og icke en Haandsbreed Heede, men foregav, at vi endelig maa have Hiuulmænd og Smed fra Deres Land, at de kunde faae det indrettet, som hos dem; Gav god Reede for at kunde saae alle Slags Korn og at pløye dyb og høyt, lige som Jorden var til.«

7. Johannes Weckesser er 25 år og reformert, hans hustru (Marie Helene) er luthersk; de har ingen børn. »W. er fød i Obernberg 10 Miile fra Heidelberg« (formodentlig Ohrnberg 70 km øsø. for Heidelberg). »Meener at arve noget«, »har ei lært andet end Bonde, kender icke til Heede, forstaar at saa alle (slags korn?) og Wiinbierge samt at saae Castanier og Rapsat og som forrige« (Kom til Danmark fra Sandhausen ca. 8 km syd for Heidelberg).¹⁵

8. Johan Peter Betzer er 27 år og født ved Heidelberg. Han og

* Måske drejer det sig i stedet for Esparsette om lucerne.

** Morgen: oprindelig så stort et areal, som en karl og hans spand kan pløje på en formiddag (morgen). I Preussen: ca. 2.550 m².

hustruen (Magdalene) er begge lutherske, de har ingen børn. »Ikke lært andet end Bonde, tient hos en Bonde, veed intet af Heede, fød i feed Land og saae alle Slags Korn; i det hele som forrige, dog ikke saae Boghvede. Har intet til beste, fortæret det, han havde.«

9. Jacob Wirwel er født 3 mil fra Heidelberg og er nygift. Han er reformert, hustruen Anne Barbara lutheraner. »Det lidet, han ejer, er endnu tilbage og (ey) solt, men efter hans Forlangende skal (det blive) ham tilsendt; har været stedse Bonde – som forrige.«

»Den 25. Octob. om Morgenen tiilig tog vi fra Knudstrup, nemlig Hoffman, Diechmann, Stiftamtmand von Heinen's Fuldmægtig (fyrforvalter Hans Olufsen) og bemelte 8 fremmede Bønder – thi den 9. blev syg og maate reyse tilbage til Wiborg – (og) drog saa til Ahlheeden i Silkeborg Amt, og eftersaae Heeden ved Arringsvad (Åresvad), Haverdahlene lige til Bentzelhøy, hvor Halds Amt begynder. Derfra besaae de Heeden overalt til Grønhøi og derfra lige til Seibek; og besøgede bemelte Hr. Stiftamtmandens Fuldmægtig Befordringen hertil ...«

Til slut forevistes von Kahlens opdyrkning og hede ved »Kongenshus«: »Vi forlangede de bemeldte Colonisters Erklæring paa, hvorledes de befandt disse Stæder, men de udbad sig, at det maatte beroe, til alle Heederne vare efterseete, da de vilde give endelig Besvaring.«¹⁶

Også von Heinens fuldmægtig kunne konstatere, at kolonisterne ikke nærede synderlig interesse hverken for von Kahlens dyrkningsforsøg eller for udsigten til at kunne arbejde og logere på »Kongenshus«. Derimod havde de på deres vej over heden gang på gang taget jordprøver »for at see Jordens Bonité, men endskiønt De ikke lode sig forstaae med andet, end jo Jorden overalt var beqvem, og de gjerne turde paatage sig den til Dyrkning, saa mærkede man dog, de især biefaldt Egnen ved Aaringsvad, hvilken holdes for en af de bedste og bekvemmeste i Ahlheeden; dog begierte De sig ikke nogen Pladser i denne Heede udviist«. – Dagen efter, den 26. oktober, tog de til »Heeden i Riiber Stift« og vendte atter tilbage til Viborg den 28.¹⁷

Nogle dage senere ankom yderligere 13 familier (51 personer), som foreløbig indlogeredes i ledige rytterbarakker i Fredericia; blandt disse sidst ankomne var en tidligere feltskær eller barber fra Leutershausen nord for Heidelberg, Christoffer Rau, som under hvervningen af kolonisterne havde været en af legationsråd Moritz's villigste hjælpere, og som senere hen efter ankomsten til Danmark udviklede sig til en berygtet slagsbroder og drukkenbolt.¹⁸ Han optrådte under

rejsen som en slags rejseleder, og skønt både han og Moritz efter eget udsagn så vidt muligt havde udvalgt kolonister, der ikke var ganske ubemidlede, så viste det sig allerede ved ankomsten til Danmark, at næsten alle var helt uden subsidier. Indtil 1. april 1760 måtte Moltke betale kolonisterne en daglig pengehjælp til deres underhold, hvorefter Rentekammeret overtog udbetalingerne.¹⁹

Den 12. november 1759 modtog Hoffman og Diechmann i den sidstnævntes hjem i Fredericia de ovenfor nævnte 13 kolonistfamilier »for at erfare ikke allene deres Alder og Omstændigheder, men endog om de vare vante til og forstode at dyrke Hederne, og til den Ende bleve hver især paa det nøieste examineret, uden at den eene vidste, hvad den anden sagde, og det saaledes som følger:

1. Johan Christoph Raue, ankom her d. 22 Oct., har en Kone og tre Børn, hvoraf de 2 er Drengbørn og en Pige, fød i Leutershausen ei langt fra Heidelberg, gammel 66 Aar, Luthersk, tient Keyseren, som Legens Felsker, Konen Reformert, Børnene Luthersk, L(eg.) R(åd) Moritz haver lovet ham Vertzhuuset ved Bentzelhøi, som hand og synis at være skikket til, samt noget Jord dertil at drive, og i øvrig lovet ham det, den trøkte Placat indeholder, som en originale blev vedlagt;

Dog bad han tillige, at H(ans) K(ongelige) M(ajst.) vilde forunde dem nog tilstrekkelig Forskod af Penge til Materialer og Huusgeraad samt Æde- og Sæde Korn, hvilket de igien vilde betale; Naar de toe Aar vare forbi, vilde de de øvrige 18 Aar betale det øvrige, hvert Aar noget vist; Midler har hand ikke uden noget Huusgeraad, men synes at kunde været skikket til baade at være Vertzhuusmand saa og Feltsker(n) for Collonien; hvad Collonien bruger ham til nemlig til deres Anfører, saa hand vil menageres (spares, skånes).

2. Michael Agricola, ankom til Fredericia d. 2. Nov., 3 Børn, den ældste 11 Aar og den yngste 2, alle Piger, Schriesheim ved Heidelberg, 36 Aar gammel, allene Bonde, ankommen efter den Placat fra Moritz og efter samme har engageret sig; foreviste, at, naar hand haft betalt 6 og 10 Penge fremme, havde hand 500 Rdlr. til gode, havde medbragt toe Heste, og en Vogn og noget Boehave, som nødvendigt behøvis;

Om Agerdyrkning forsikrede hand at være vel kyndig, som og syntes, han forstod. Dog Hedernis Dyrkning vidste hand ei positiv, men vilde probere det paa adskillige Maader for at see, hvilket best kunde anslaae; Boghvede vilde de saae først, dernest Raag, og saa

videre; Plove bruger de ikke saadan som her, og her i Fredericia vil de lade giøre 6 Stk., saadan som for dem ere i Brug, hvormed de meener lettere at kunde plove med toe Stude; dog til at brække Heden, meener hand behøvis toe Stude og toe Heste til én Plov, men siden allene toe.

De havde taget med sig ald Slags Frøe af Lucerne, Kløver og vidste god Beskeen (besked) om alle Slags at saae, som de vilde probere for at komme efter, hvilket best kunne være tientligt; at saa Granne Trær etc. forstod hand, men det var umuligt at saae det med Fordeel, uden at have Gierder og Diger først om det.

Pateter, Bønner,? (mangler i originalteksten) vare de vante til at saae og vidste dermed god Omgang; Faar har de kuns faae af, Skefferie (schæferi, fårehold) er en á parte Sag i deris Land, som allene tilhørte Herskabet, men de vilde gerne selv indrette en liden Hiord deraf efter deris Lands Maade.

Forskud til hans Etablissemments Istandsettelse bad hand om ligesom forrige, foruden det, Placaten formelde, og at hand, naar de toe første Aar var ude, vilde aarlige i de øvrige 18 Aar afdrage bemelte Forskud, og i øvrig forsikrede han at vilde stræbe saaledes, at det vi skulde fortryde H. K. M., da hand og de andre piquerede sig af (at hvis vi skulle ærgre H. K. M. – underforstået: med noget ufordelagtigt om kolonisterne – så ville han og de andre føle sig pikeret herover).

Også Nr. 3 Herman Østereicher (Oestreicher) – 29 år gammel og fra Heidelbergegnen (Ursenbach) – er bonde. Han mener, det vil være en let sag at opdyrke heden, »synis ikke uvittig«, og at »saae Lucerne og ald Slags Kløver, Pateter, Bønner, ligesom med forrige Nr. 2. Det han har tilbeste er gaaet op paa Reisen«, ... Østerreicher kom til Fredericia d. 22. okt., er gift og har en dreng på 7 år.

Nr. 4. Jacob Ditmer er teglværksbrænder fra Ladenburg ved Neckar på strækningen mellem Heidelberg og Mannheim. Han er 52 år gammel. Familiens 4 medlemmer er »Luttersk tilhobe«. Ditmer »menes og tillige at være en god Aufslmand; har haft Ager og solt, Har sadt ald Ting til paa Reisen og er fattig; er engageret efter Placaten, beder om Forskud ligesom forrige; at dyrke Heede, haaber hand, er en ringe Ting, som han har seet hos sig selv, og for Resten ald Ting som med den forrige, undtagen at i Fald de behøvede ham til Teglbrender, var hand dertil i Stand«.

Nr. 5. »Conrad Ritter, en Kone og Kones Søster kom d. 22. Oct.;

er kommen fra samme Sted som Nr. 4. 40 Aar, Reformeert, og Quinderne Luttersk, har lært og at kunde saae Skov, har intet til Beste og tilsadt paa Reisen og vil bede om Forskod, ligesom forrige; de har og givet til Regiering for at komme løs«.

Nr. 6. Mathias Herholt (Herold) er 26 år og – formodentlig – fra Ladenburg og ikke Liebenstein ved Heidelberg,²⁰ han forstår sig på landbrug og kan så lucerne og kløver; han har tilsat alt på rejsen, og det samme gælder nr. 7, bonden Christopher Vachenhausen (Wackerhausen), der ligesom forrige bor en mils vej fra Heidelberg. Han har endda måttet sælge vogn og hest for at klare rejseudgifterne. Wackerhausen har kone og 4 børn, 2 drenge og 2 piger, det ældste 9 år, det yngste 2.

Nr. 8. Johan Herbel Schmidt fra Kreuznach ved floden Nahe – »i Ohn Amt Mayntz, 4 Miile derfra« – er bonde og 48 år gammel. Han er gift og har 6 børn, 3 sønner og 3 døtre; den ene søn er 22 år og har forlovet sig med en »Colonist«, den yngste søn er 8 år. »Reformert ganske Familie. Bonde til Fag, hand har intet til Beste, tilsadt paa Reisen, det han havde, engageret efter Placaten og beder om Forskod ligesom de forrige; Vil probere Jordan paa alle Facon, forstaar at saa Kløver etc. og Skove, bier forstod hand; beklager sig, at de endelig maatte have noget Træe; Skæferie (fåreavl) vil de legge sig paa, har ingen Equipage«.

Nr. 9. Hans Georg Breuner er 44 år og er fra en gård i Dossenheim 5 km nord for Heidelberg. Han er gift og har 7 børn: 5 drenge og 2 piger i alderen 3 til 21 år. Alt hvad han havde, er blevet brugt på rejsen; han har dog en vogn, to heste og lidt husgeråd med sig. Er en god »Aulsmænd«, der har brudt hede op, og som forstår at så grantræer og passe bier.

Komentarerne til de 7 sidstnævnte kolonisters økonomiske situation er, som det ses, ret enslydende: »Det, han har tilbeste, er gaet op paa Reisen«, »Har sadt ald Ting til paa Reisen og er fattig«, »Har intet til Beste og tilsadt paa Reisen« o.s.v. – og alle anmoder de om pengeforskud.

Nr. 10. Leonhard Scheyder (Schneider) ankom den 22. okt. med kone og datter; »½ Miil fra Heidelberg, 28 Aar, Lutersk tilhobe, er Bonde, har intet til Beste eller at vente; engageret efter Placat, har en Hest med sit lidet Huusgeraad; meener at forstaae Agerdyrkning til Gauns, er ellers ligesom forrige; 2 Oxe, 2 Heste (vil være nødvendige); alle Slags Felt-Froger veed hand at dyrke«.

Nr. 11. Jacob Schmidt er fra Heidelbergegnen.* Han kom til Fredericia d. 22. okt., er 37 år gammel, er gift og har 3 pigebørn i en alder fra 10 år til 8 dage. Skønt bonde har han tillige arbejdet som skrædder. »Har fortæret ald Ting paa Reisen, han venter noget, naar Forældrene dør; er fra Heden, som dér falder (forekommer), og veed muelig Beskeed derom; beder om Hielp og alle Aar igien afbetaler: Kone, som er kommen i Barsel Seng, koster ham meere end de andre og beder om en aparte ydelse«. ²²

Adskillige af de ovenfor nævnte kolonistfamilier med samt deres efterkommere kom gennem årene til at sætte deres præg på kolonierne på Alheden, især på hovedkolonien Havredal. Der kan være grund til i denne forbindelse at fremhæve familierne Agricola, Wackerhausen, Herholt (Herold), Herbel Schmidt og Breuner.

Ved mødet i Klode mølle ved Engesvang den 26. februar 1760 (se s. 28), hvor kommissærerne** drøftede kolonisternes fremtidige forhold, og hvor de fandt frem til en resolution, behandledes blandt andet problemer i forbindelse med disses forplejning.²³ Fra dette møde gengiver Frederik C. Carstens, der var præst i Frederiks sogn i årene 1832-45, et lille intermezzo, som i nogen grad forklarer den magtstilling, som kolonisten Christoffer Rau kom til at indtage blandt de øvrige kolonister: »Siden de (d.v.s. kolonisterne) ei selv forstode at brygge Øl, saa bade Colonisterne, at En iblandt dem ved Navn Reue, som tillige var deres Feltskær, maatte tappe Øllet for dem, og dem ugentligen gives Penge til at kjøbe Øl og Suul for« (jfr. s. 29). Hertil svarede kommissærerne imødekommende, at de overlod det til kolonisterne selv at bestemme, hvem de ville vælge.²⁴ Omtalte feltskær Reue er naturligvis identisk med feltskæreren Christoffer Rau, som efter ankomsten til Danmark blev de indvandrede tillidsmand, og som senere af Hoffman karakteriseres med ordene: »Rau, Barberer, en gammel crakilsk Karl af frek Gemyt«. ²⁵ Amtmand Trappaud skriver om Rau i et brev fra Alheden af 24.12. 1760: »Skeede det ikke under Skjelsætningen, at Nicolai Beisel drak sig saa fuld hos Rau, at de maatte bringe ham hjem og holde Vagt hos ham«. Rau skal

* Fra Oberflockenbach i Odenwald, ca. 12 km nnø. for Heidelberg.²¹

** Det drejede sig om stiftsbefalingsmand Caspar Hermann von Heinens fuldmægtig og stedfortræder, fyrforvalter Hans Olufsen, konferensråd og amtmænd Ditlev Trappaud, etatsråd og amtmænd Peter Albertin, justitsråd og præsident Hans de Hoffman, kancelliråd og proviantforvalter Andreas Diechmann og rådmænd Christen Lauritzen, Ålborg.

åbenbart udbetale kolonisterne deres ugepenge, vel netop pengene til »øl og sul« – og han lader dem ofte drikke pengene op i sin krostue. Trappaud slutter: »... denne Kroerie er en Ødelæggelse for den største Del af Collonien«. ²⁶ Det var i 1760, og først i 1765 blev Rau udvist af landet. Skulle Rentekammeret kritiseres for noget i denne sag, skulle det da være for dets uendelige tålmodighed.

1. maj 1760 ankom til Fredericia et meget betydeligt kontingent kolonister – ialt 100 familier eller 418 personer. ²⁷ Var det gået efter Hoffmans ønske, havde Henning Stiwitz, tidligere lakaj hos enke-dronningen Sofie Magdalene og fra marts 1760 inspecteur ved bygge-riet på Alheden, allerede i Altona foretaget en sortering af kolonisterne og straks sendt de uegnede tilbage; men de ansvarlige myndigheder lyttede ikke til Hoffmans kloge råd. ²⁸

Udrensning af uegnede kolonister

I juni måned 1760 udbrød der uro blandt de indvandrede. Manglende planlægning fra myndighedernes side, der gjorde det vanskeligt eller umuligt for kolonisterne at komme igang med deres egentlige gerning, var vel den dybere liggende anledning, men uegnede og urolige elementer pustede flittigt til ilden med det resultat, at kolonisterne stillede krav til den danske regering om bedre jord end den anviste. Opfyldtes de stillede krav ikke, ville kolonisterne forlade landet. Regeringen måtte nu i gang med visse afledningsmanøvrer. Det lykkedes blandt andet at lokke en del af de utilfredse til Randbøl Hede vest for Vejle, og samtidig hermed kom der pludselig fart i forberedelserne til et storstilet koloniseringsprojekt i Hohnermosen vest for Rendsborg i Gottorp amt i Slesvig. ¹

I de første dage i juli 1760 mødtes finansministeren, førstedeputeret i Rentekammeret Hans Ahlefeldt i Klode mølle med kommissærerne for Alheden, og man enedes her om at følge en skærpet kurs over for urostiftere blandt kolonisterne: De skyldige risikerede herefter at miste deres dagpenge eller at blive indsat i den militære arrest i Viborg.

Allerede før den 26. juni havde 50 familier nægtet at rejse ud på hederne, og da kolonisterne ikke ville lade sig tale til rette, fratog Diechmann dem først deres penge, for derefter, da de stadig fastholdt deres nægtelse, ja, tilmed fremkom med helt urimelige krav om tilde-ling af jord, at udvise hovedophavsmanden Antoni Pauli med samt hans hjælpere af landet.

Antoni Pauli var kommet til Fredericia den 1. eller 2. maj 1760 som leder af en transport bestående af 30 familier; ifølge komissærernes udsagn syntes disse kolonister »at være af et got Slags Folk og gode Agerdyrkere«. Pauli selv var fra Pfalz ligesom den øvrige transport og fik følgende skudsmål: »Bonde, og om Vinteren Skole Mester, En fornuftig Karl«. Den 16.9. 1760 skriver Ahlefeldt i et brev til Hoffman og Diechmann, at 16 kolonistfamilier truer med at forlade landet, fordi skoleholder Pauli ikke får lov til at vende tilbage.

Hvis Pauli imidlertid lover at opføre sig, så man kan være tjent med det, og hvis de nævnte 16 familier uden opsætsighed drager til de pladser i heden, som er blevet dem anvist, kan der efter Ahlefeldts mening ikke være noget til hinder for at eftergive ham straffen. Året efter lykkedes det Pauli at få Rentekammerets tilladelse til atter at vende tilbage. Han blev skoleholder i kolonien Frederikshåb på Randbøl Hede, men forsvandt herfra efter få års forløb.²

Byggeriet på hederne sneglede sig frem, og der manglede permanent penge til anskaffelse af dyr og redskaber. I en atmosfære af fattigdom og anden elendighed havde dårlige elementer let spil. Endnu var der ikke fra myndighedernes side blevet foretaget en virkelig systematisk og højst nødvendig frasortering af absolut uegnede kolonister, og det kunne derfor ikke undgås, at der med mellemrum blussede uroligheder op, ledsaget af overfald, tyverier og drikkegilder.³

I begyndelsen af 1762 bragte russiske krigstrusler landets finanser ind i en yderst anspændt situation, og under indtryk heraf turde regeringen ikke indlade sig på økonomiske eksperimenter af nogen som helst art. Til trods for at Moritz stod parat med 5-600 kolonister til øjeblikkelig afsendelse, besluttede Moltke, at al indvandring indtil videre skulle standses. I juli måned samme år, da krigstruslerne var ved at fortone sig, bifaldt Rentekammeret Moltkes for anden gang fremsatte forbud, og enhver indvandring af kolonister til landet op-hørte hermed.⁴

Den tidligere omtalte, stærkt påkrævede sanering lod stadigvæk vente på sig. I marts 1763 anmodede Hoffman og Diechmann Rentekammeret om tilladelse til at hjemsende 80 familier eller 1/3 af det totale antal kolonister. Tiderne havde ændret sig, og i juli måned billigede Rentekammeret udvisningen af 68 kolonistfamilier.⁵

Den danske stats spareforanstaltninger og tyske kolonisters panikagtige flugt

Udrensningen havde de forventede virkninger; der herskede nu ro i kolonierne, og opdyrkningsarbejdet skred godt fremad. Statens pengesager opfordrede dog stadig til den yderste sparsommelighed, og det blev i november 1764 nødvendigt at udskifte den velvillige og humane førstedeputerede i Rentekammeret Hans Ahlefeldt med kronprins Christians overhofmester, den dygtige, men hensynsløse godsejer Ditlev Reventlow. Fra nu af skulle der for alvor spares, og det bør vel i denne forbindelse nævnes, at det allerede længe havde været den almindelige mening mand og mand imellem, at tyskerne havde kostet landet mere end nok. Lærer ved og senere leder af det Classenske Agerdyrkningsseminarium, landøkonomen og digteren Christian Olufsen, skriver i 1802 herom i »Efterretninger om Ahlheden og Randbølleheden i Nørre Jylland«,¹ hvilket vil sige netop på det tidspunkt, da kolonisterne efter 40 års forløb for første gang skulle sættes i skat. At deres økonomi var dårlig, var man vel dengang klar over, men man mente egentlig ikke, at de var væsentlig dårligere stillet end så mange andre bønder i Jylland: »Man tage Strikkepinden fra Bonde, Bondekone, Tienestekarl, Pige, Sønner og Døttre i Hammerum og Lysgaard Herreder paa Randen af Ahlheden, og disse Egnes Beboere ville maaske være uslere end Kolonisterne. Og hvor faa Steder i de sletteste Egne af Jylland have disse Herreders overordentlige Hielpekilde? Altsaa, Lige i Kaar bør ikke klage over Lighed i Byrder«.

For den danske stat havde koloniseringen været et kostbart eksperiment: Allerede i løbet af den første femårige periode – fra 1760 til 65 – havde statens udgifter til jyske og slesvigske heders opdyrkning andraget henholdsvis ca. 300.000 og 600.000 rigsdaler – til sammenligning kan nævnes, at en ko dengang betaltes med ca. 10 rigsdaler – og alligevel havde de derved opnåede resultater været kummerlige. Olufsen undrer sig i sin afhandling såre over, at man ikke i sin tid gav kolonisterne bedre jord at dyrke, og at man ikke anviste dem effektive dyrkningsmetoder. Man burde vel på forhånd have vidst, at pfalziske bønder måtte have forstået sig lige så lidt på kultivering af magre, danske heder, som bønder fra Viborgegnen ville have forstået sig på landbrug i omegnen af byen Mannheim i Pfalz.² Hvad angår hedejordernes egnethed for kultivering, kan det iøvrigt i parentes bemærkes,

at der adskillige steder i Jylland fandtes hedelodder, der var så usle, at de efter 2 års dyrkning måtte hvile i 20-30 år.

Reventlow var på dette tidspunkt – d.v.s. i 1765 – ikke i tvivl om, hvordan sagen skulle gribes an over for kolonisterne. Uden dyberegående personligt kendskab til deres situation og forudsætninger og uden at lytte til Hoffmans og Diechmanns indberetninger gennemførte han sit hårdhændede spareprogram, som ganske enkelt gik ud på at lade de allerede etablerede kolonister klare sig selv. Stillet over for den fuldkomne økonomiske ødelæggelse bad mere end halvdelen af de 150 tyske kolonistfamilier, som var tilbage på Alheden og Randbøl Hede, om deres pas og forlod landet.

Det tjener hverken Reventlow eller det øvrige Rentekammer til nogen ære, at den danske stat på så hensynsløs en måde overlod mange flittige og dygtige mennesker, af hvilke de fleste allerede var godt på vej til at skaffe sig en ordnet tilværelse i det fremmede, til deres skæbne. Det var jo ikke langt fra, at danske myndigheder i sin tid havde lokket kolonisterne til sig under falske forudsætninger. Af henimod 300 indvandrede tyske familier var i 1766 kun ca. 60 tilbage; de måtte fra nu af klare sig uden nævneværdig støtte fra staten.³

Noter

Hedeopdyrkningens forudsætninger

1. Christian Voigt: Die Kolonisierung der Schleswigschen Heiden 1760-65. I »Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte« 26. Bd. 1896, s. 209-58. Her s. 211-12. Eilif Bøgebjerg: Den danske Regering og de tyske Kolonisters Indkaldelse 1759-65. I »Jyske Samlinger« 5R, I Bd. 1932-34, s. 310. Valdemar Andersen: Den jyske Hedekolonisation, Aarhus 1970, s. 13-15.
2. Valdemar Andersen: Vorbasse – et hedesogns historie, Kolding 1963, s. 172-75.
3. Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin, V Bd. Kbh. 1761. E.B. op. cit. s. 308.
4. E.B. op. cit. s. 311-12. V.A. op. cit. 1970 s. 19-23.
5. Ludwig von Kahlen: Reflexiones über den Anbau und Bewohnung derer Heyden in Jüttyland, Citadelle Friedrichshafen, 15 dec. 1753, Rigsarkivet 2247-30.
6. Ludwig von Kahlen op.cit. E.B. op.cit. s. 308-9.

De første erfaringer angående opdyrkning af hede

1. Hans de Hoffman: In nomine Jesu Journal om Heederne, 1757, rigsarkivet (RA) 2247-30.
Oeconomisk Journal, Kbh. 1758, s. 27-28.
2. Valdemar Andersen: Alheden med Frederiks sogns historie, Kolding 1953, s. 52.

3. P. M. Rørsig: Fra Alhedens første Kolonisation. I »Samlinger til jysk Historie og Topografi« 4 R, V Bd. Kbh. 1925-27, s. 537-555, her specielt s. 539.
4. Oeconomisk Journal, 1758, s. 20-38 og s. 39-56.
5. *ibid.* s. 51-53.
6. Hans de Hoffman: Journal om Heederne, 1757. RA 2247-30, dateret 18. juli 1757.
7. RA 2247-30 Se Hoffmans kortskitse over rejserute og heder, bilag til hans Journal om Heederne, 18. juli 1757.
8. Hans de Hoffman: Om Heederne i Jylland. I »Oec. Journ.« januar 1758, s. 20-23.
9. *ibid.* s. 23-38.
10. Landsarkivet (LA) nr. 28. Tillæg af 17. maj 1760 til H., D. og T.'s brev af 16. maj 1760 til Rentekammeret. Sidstnævnte brev findes sammen med kortskitsen over kolonisternes forslag til den kommende koloniby Frederikshede på Rigsarkivet 2247-32.
11. Kort over Frederikshede koloni fra ca. 1775-78 af Ancker von Grolau. M 1;:12.000. Ældste originalrulle 80-03.
12. A. Grolau: Kort over kolonien Christianshede i 1:12.000 år?
13. Hans de Hoffman: Om Heederne i Jylland. I »Oec. Journ.« 1758, s. 30-31.
14. A. Grolau: Kort over Moltkenberg i 1:6.000, 17. aug. 1762.
15. A. Grolau: Kort over Frederiksnåde i 1:8.000, 17. aug. 1762.
16. A. Grolau: Kort over Frederikshåb i 1:6.000, 17. aug. 1762.
17. Hans de Hoffman: Heedens Dyrknings Forbædring. I »Oec. Journ.« januar 1758, s. 46-47.
18. Hans de Hoffman: Journal om Heederne, heri afhandlingen »Allerunderdanigst Forslag, hvorefter Heederne i Jylland efter nøyeste Undersøgning best kunde opbygges.« RA 2247-30.
19. RA 2247-30 Rigsråd Høeghs betænkninger til Hoffmans »Allerunderdanigst Forslag ...«
20. Hans de Hoffman: Heedens Dyrknings Forbædring. I »Oec. Journ.« januar 1758, s. 47-49.
21. Hans de Hoffman: Allerunderdanigst Forslag ... I »Journal om Heederne,« 1757, RA 2247-30.
22. Hans de Hoffman: Om Heederne i Jylland. I »Oec. Journ.« januar 1758, s. 21-22.
23. Hans de Hoffman: Heedens Dyrknings Forbædring. I »Oec Journ.« januar 1758, s. 39-44.
24. Jeppe Aakjær: Den jyske Hede før Kolonisationen. I »Af min Hjemstavns Saga«, bd. 2, Kbh. og Kristiania, 1919, s. 636 fodnote 2.
25. Johann Heinrich Gottlob von Justi: Neue Wahrheiten zum Vortheile der Naturkunde, 12^{tes} Stück, Leipzig 1758. Abhandlung I »Allerunterhänigstes Gutachten, wegen Anbauung der Jütäländischen Heiden« (en beretning om hans hedeundersøgelse, sendt til Bernstorff og Moltke) i Aakjær *op. cit.* s. 661-63.
26. Eilif Bøgebjerg: Den danske Regering og de tyske Kolonisters Indkaldelse 1759-65. I »Jyske Samlinger« 5 R, I bd. 1932-34, s. 319-20.
27. »der ikke skulle udbetale noget, andet end efter direktørens og meddirektørens fæles anvisning. Trehundrede daler i løn ville være tilstrækkeligt til samme.«
»Der ville også kræves tre økonomiinspektører, som ligeledes burde forskrives fra Tyskland. Hver af dem ville få opsyn med 33 landsbyer, i hver af hvilke han måtte være til stede selv to gange ugentlig. Til hver af dem ville der være 300 rigsdaler at udsætte; men den, som i kommissionen førte pennen som sekretær, ville i betragtning af det blive forsynet med 100 rigsdaler mere i løn.«
28. von Justi: *op.cit.* s. 661-63.
»Hvis man gav ham månedlig 1 rigsdaler for sit besvær, så ville man binde ham

helt til bosættelsens interesse, så at han havde nøje opsyn med kolonisternes landbrug og sørgede for, at der ikke kunne afhændes noget af kvæget eller byggematerialerne.«

Hedens opmåling

1. Eilif Bøgebjerg: Den danske Regering og de tyske Kolonisters Indkaldelse 1759-65. I »Jyske Samlinger« 5 R, I bd. 1932-34, s. 317.
2. Se: Commissariernes Resolution, Clod Mølle, 26. Febr. 1760. E.B. op.cit. s. 317 og Jeppe Aakjær: Den jyske Hede før Kolonisationen. I »Af min Hjemstavns Saga«, bd. 2. Kbh. og Kristiania 1919, s. 622.
H. T. Heering: Opmålingen i 1758-60 af den vestlige del af Grove Hede i Bøvling Amt.
3. Aakjær op.cit. s. 625-26.
4. Landsarkivet GHeK1-1 Rentekammeret til Hoffman, Diechmann, Trappaud og Steinfeldt af 27. nov. 1759.
5. LA GHeK1-1 Rentekammeret til Trappaud af 22. marts 1760.
6. Christian Olufsen: Oeconomiske Annaler 3, Kbh. 1802, s. 111.
7. Aakjær op.cit. s. 626.

De tyske invandrere

1. Mannheimer Geschichtsblätter. Herausgegeben vom Mannheimer Altertumsverein, Jahrgang 27, Juli 1926 Nr. 7, spalte 151.
2. Eilif Bøgebjerg: Den danske Regering og de tyske Kolonisters Indkaldelse 1759-65. I »Jyske Samlinger« 5 R, I bd. 1932-34, s. 327.
Chr. Voigt: Die Kolonisierung der Schleswigschen Heiden 1760-65. I »Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte«, 26. bd. 1896, s. 216-17.
3. E.B. op.cit. s. 327-28.
4. Fig. s. 229 i V. Paul udg.: Geschichte Schleswig-Holsteins. Die Herzogtümer im Gesamtstaat 1721-1830. Neumünster 1960.
Se også Reichs-Post-Zeitung, Frankfurt 28. maj 1759.
5. Landsarkivet GHeK1-19 1759-60. Hoffman og Diechmann til kommissarierne af 23. februar 1760.
6. Rigsarkivet (RA) 2247-32 Clod-Mølle-Resolutionen af 26. febr. 1760.
7. Valdemar Andersen: Den jyske Hedekolonisation, Aarhus 1970, s. 63.
8. RA 2247-32 v. Heinen til Rentekammeret af 22. okt. 1759.
9. E.B. op.cit. s. 329-30.
10. LA GHeK3-1 Forhandlingsprotokol 1757-65. Kommissarierne for Silkeborg Amt. Hoffman og Diechmann til Rentekammeret.
11. LA GHeK3-1 op.cit.
12. H. Rebensburg: Das deutsche Dorf. Süddeutschland, München 1915, s. 75-76.
13. Mannheimer Geschichtsblätter, Juli 1926, Nr. 7, spalte 151.
14. Se også: Mannheimer Geschichtsblätter.
De siger, de er fra Ladenburg.
15. Mannheimer Geschichtsblätter.
16. LA GHeK3-1 1757-65 op. cit.
RA 2247-32 v. Heinen til Rentekammeret af 22. sept. (?) 1759.
17. RA 2247-32 v. Heinen til Rentekammeret af 5. nov. 1759.
18. Jeppe Aakjær: Den jyske Hede før Kolonisationen. I »Af min Hjemstavns Saga«, bd. 2, Kbh. og Kristiania 1919, s. 671. E.B. op.cit. s. 326.
19. E.B. op.cit. s. 333.

20. Mannheimer Geschichtsblätter.
21. V.A. op.cit. s. 225.
22. LA GHeK1-18 Kommissarierne over de jyske heder 1759-65. Fortegnelser over kolonisterne ca. 12. nov. 1759 af Hoffman og Diechmann.
23. RA 2247-32 Copie af Commissariernes over Ahlheden Resolution angaaende Pfalz-Colonisters Etablissement, Forpflegning, Redskaber, Besetning med videre den 26 February 1760.
24. Frederik C. Carstens: Bemærkninger over Alheden og dens Kolonier, Viborg 1839, s. 76.
Se også RA 2247-32 Clod Mølle Resolutionen af 26. febr. 1760.
25. Aakjær op.cit. s. 705.
LA GHeK1-18 1763-64 i fortegnelse over kolonister, redskaber, ejendele i det hele, dyrkningsresultater, velsagtens fra aug. 1761.
26. Aakjær op.cit. s. 681.
LA GHeK1-3 1760 Trappaud til Hoffman og Diechmann af 13. nov. 1760.
- 26a. »det vil være nødvendigt at indkalde denne fra Tyskland, og den preussiske kammerråd K., amtmænd L. eller en anden, der har gjort sig bemærket gennem grundige økonomiske skrifter, ville nok være egnet dertil«.
27. RA 2247-32 Indberetning af 6. maj 1760 fra Hoffman og Diechmann til Rentekammeret med tilhørende tabel over de 418 indvandrede.
28. E.B. op.cit. s. 337-38.

Udrensning af uegnede kolonister

1. Eilif Bøgebjerg: Den danske Regering og de tyske Kolonisters Indkaldelse 1759-65. I »Jyske Samlinger« 5 R, I bd. 1932-34, s. 339.
Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin VIII bd. Kbh. 1764, fortalen.
2. E.B. op. cit. s. 340-44. Se Ahlefeldts brev til Hoffman og Diechmann af 16. sept. 1760 (bl.a. om Pauli).
3. E.B. op.cit. s. 346.
4. E.B. op.cit. s. 348-51.
5. E.B. op.cit. s. 351-53.

Den danske stats spareforanstaltninger og tyske kolonisters panikagtige flugt

1. Chr. Olufsen: Oeconomiske Annaler 3, Kbh. 1802, s. 119-21.
2. ibid. s. 121-22.
3. Eilif Bøgebjerg: Den danske Regering og de tyske Kolonisters Indkaldelse 1759-65. I »Jyske Samlinger« 5 R, I bd. 1932-34, s. 353-59.

Kvinderne bag Borgvold

Med gavebrev af 4. marts 1907 skænkede *Christiane Haubroe* f. Krogh på sin afdøde mand, *David Haubroes* og egne vegne Borgvold-højen, matr. nr. 131 b & c, til Viborg by.

Det forudsattes i gavebrevet, at Borgvold, som et gammelt og historisk sted, skulle bevares og fredes, aldrig måtte afhændes eller bebygges etc. Desuden forpligtede byen sig til at forny og vedligeholde gravstederne, hvor de tre brændevinsbrændere og deres hustruer af familien Haubroe er begravede. Disse havde drevet »Det Gamle Brænderi« fra oprettelsen i 1811, og ejet det, en tredjedel fra 1817 og hele virksomheden fra 1842. Alt dette kan man læse om i »Viborg Købstads Historie«.

I »Fra Viborg Amt« 1936 fortæller J. Lind i artiklen om C. J. Brostrøm, at Bagge Haubroe (1816-61) skænkede *Kildetoften* matr. nr. 132 til byen, efter at Randersvejen var anlagt på dæmningen over søen (1854-55). Lind illustrerer artiklen med et billede af Viborg set fra Overlund med den ældste bro og Salon-tangen. Store Borgvold ses allerede på dette tidspunkt bevokset med grantræer, medens Lille Borgvold bortgraves som grusgrav, idet den blev betragtet som of-fentlig ejendom.



Den lille billedvignet af Viborg med »Borgvoldene« set fra søens østlige bred er brugt i »Fra Viborg Amt« 1936. Egentlig er motivet tegnet som »hoved« til fint brevpapir omkr. 1835, bl.a. anvendt af A. S. Ørsted i 1836.



Bagge Haubroe (1816-61), købmand og brændevinsbrænder i Viborg, desuden overformynder og legatstifter. 1847 gift med Oline Kirstine Hansen Bagger, datter af rådmand Jørgen Hansen Bagger. Ledede »Det gamle Brænderi« fra 1845 og til sin død.

Bagge Haubroe, der ejede Brænderiet fra 1845 til sin død 1861, var tidligt interesseret i et anlæg for byens borgere, og d. 12. maj 1859 findes i Viborg Stiftstidende følgende indlæg:

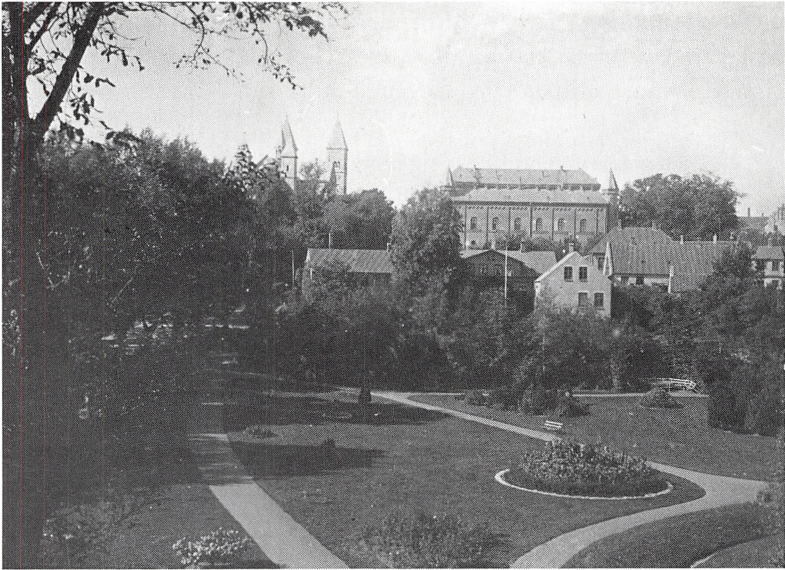
»Indsenderen heraf finder sig foranlediget til at takke Hr. Kjøbmand Haubroe for det smukke Anlæg paa Borgvold. I en saa nøgen Egn som ved Viborg maa det dobbelt paaskjønnes, naar der gjøres Noget for skyggefulde Spadseregänge og venlige Hvilesteder« (undertegnet) »118«.

Bagges interesse for anlægget på Borgvold blev fulgt op af den yngre broder David Haubroe (1826-98), der drev og efterhånden også ejede Brænderiet fra 1863 til 1876, da brænderidriften ophørte. Han solgte samme år bygningerne til murermester A. S. Louens. David og Christiane beholdt imidlertid Borgvold. Også efter at de i 1884 havde solgt deres nybyggede hus (matr. nr. 130 og 131) på hjørnet af Ibsgade og Randersvejen. Christiane døde d. 12. maj 1914 – i år for 75 år siden.

Hvem var nu denne Christiane Haubroe – bortset fra, at hun var den sidste af brændevinsbrænder-familien Haubroe i Viborg? Om hendes oprindelse fortæller Viborg Købstads Historie blot, at David Haubroe den 4.7. 1854 blev viet til pigen Christiane Jensdatter Krogh i Skagen kirke, hvor hun var døbt i 1833.

David's broder, *Søren Haubroe* (1821-86) var tidligt flyttet til Aalborg, og i denne gren af slægten, som jeg tilhører, blev »tante Jane« omtalt som en lidt »skrap« dame, man havde en vis respekt for, antagelig fordi hun havde vist den, for den tid for en kvinde, upassende opførsel at fremsætte sin mening – og fastholde den. David og Christiane havde ingen børn, og det kan jo undertiden gøre mennesker lidt mindre tolerante overfor andres børn.

I 1971 kom jeg i kontakt med nogle meget elskværdige mennesker i Viborg, fhv. kontorchef Lars Kjeldsen og hustru. Jeg fik her historien om Christianes ungdom, som vi i min generation intet kendskab havde til. Tidligere generationer har vel kendt den, men ment det mest passende at glemme detaljerne. Denne beretning har jeg senere fulgt op med undersøgelse af folketællinger, kirkebøger og litteratur om Skagen i første halvdel af 1800-tallet. Familien Kjeldsen gav mig også omstående fotografi af Christiane, formodentlig fra tiden omkring hendes bryllup, da hun var 21 år. Hun har smukt glat sort hår og levende klare øjne. Hun er i sin fine sorte silkekjole med guldur-



Borgvoldanlægget set fra det sydvestre hjørne af Borgvold med Domkirken og Arrestbygningen (derover Rådhuset) i baggrunden. Husene i mellemgrunden, som lå ud til Ibsgade, giver i dag plads for Ibsgården (fra 1919) og Bibelhaven (fra 1989). Huset længst til venstre er antagelig familien Haubroes hus. Fotografi fra omkr. 1900.

Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

kæden om halsen. Hvid krave og en nærmest symbolsk konehue på det blanke hår. Langt den kønneste af vore kvindelige aner.

Christianes fødsel og opvækst var ikke helt almindelig. Vi må til Skagen, hvor hendes forældre mødtes, men aldrig blev gift. I Skagen fandtes en stor købmandsforretning tilhørende købmand og konsul Rasmus Jensen Bergen (1771-1842), der havde taget borgerskab i 1810. Han fik hurtigt en betydelig handel og drev samtidig landbrug. Han var o. 1830 gift med Christiane Cecilie Schandorf, der var hans tredie hustru. Den store firlængede gård lå endnu i 1971 i Skagen by overfor jernbanestationen. I 1832 flyttede parret til Frederikshavn, hvor Bergen også drev en stor købmandsforretning, navnlig som grosserer.

Bergen havde ingen børn i sine ægteskaber. Han og hans kone tog derfor to unge mennesker, en ung pige og en ung mand, i huset. Aftalen var, at de skulle gifte sig og arve forretningen. Det lyder enkelt og kunne også synes at være en god start for et ungt par, for i

tiden o. 1830 var det ikke muligt at gifte sig og sætte bo, uden at man var selvstændig. Yderligere har det været en betydelig virksomhed med gode økonomiske fremtidsmuligheder, de således fik tilbudt. De to unge var Johanne Cathrine Staudt, der ved folketællingen i 1834 var 20 år, og Jens Fage Hansen Krogh, der var født 1810.

Om motiverne til denne utvivlsomt velmente, men måske lidt »fir-kantede« plan, kan vi idag kun gætte. De to unge har været velkendte for det ældre par, den unge pige muligvis en fjern slægtning. Hvor meget de unge har kendt til hinanden, ved man ikke.

Johanne Cathrine Staudt ved vi ikke mere om. Folketællingen 1845 angiver som hendes fødested Aalborg. Det har imidlertid ikke været muligt at finde hendes fødsel i kirkebøgerne i denne by.

Ifølge Skagen kirkebog var Jens Fage Krogh født den 29. oktober 1810 og hjemmedøbt den 9. december s.å. Forældrene var Hans Christensen Krogh og Maren Bastholm. Blandt mandsfadderne findes Rasmus Bergen. De to gudmødre var begge gift med købmænd i byen. Der var således ikke tale om, at Bergens tog en fattig, endsige forældreløs lille dreng til sig. Snarere har Jens været søn af nogle af familiens gode venner. De unge er antagelig kommet til købmandsgården et par år før, Bergens flyttede til Frederikshavn. Jens har måske stået i lære hos Bergen.

Det synes rimeligt at antage, at både Jens og Johanne Cathrine har været, om ikke voksne, så dog halv voksne personer, da aftalen træffes. Et spørgsmål, vi aldrig får besvaret, er naturligvis, om det var en aftale mellem forældrene, og i hvor høj grad de unge selv accepterede den. Imidlertid kan man ikke træffe aftaler om følelser. Jens forelskede sig i en fiskerdatter, Maren Olesdatter, der var tjenestepige i købmandsgården. Dette faldt ikke i god jord hos plejeforældrene, der nægtede at godkende hans valg og holdt sig til aftalen.

Skagen kirkebog viser for den 5. april 1833: døbt Pigen *Christiane Jensdatter*, født d. 18. Marts 1833. Forældre: Tjenestepige Maren Olesdatter, udlagt Barnefader, Handelsbetjent Jens F. Krogh af Skagen. Hermed kommer »tante Jane« ind i beretningen.

Forholdet havde altså fået følger. Maren havde måttet forlade sin tjeneste og ses ved folketællingen 1834 som tjenestepige hos Jens' moder, der da var enke, og hans yngre nygifte broder, Christen. Sidstnævnte var i øvrigt mellem lille Christianes faddere. Hos sig har Maren sin eet år gamle datter, der i listen anføres således: »Sidstnævntes Datter udenfor Ægteskab«. Muligvis har valget af fornavn været et



»Tante Jane«, Christiane Haubroe, f. Krogh. Hun var »uægte« født i Skagen 18. marts 1833 og blev i 1854 gift med David Haubroe.

forsøg på at vinde plejeforældrene. Fru Bergen hed jo Christiane. Det synes ikke at have ført til noget.

Idag ville et lignende problem naturligvis let kunne løses. Jens kunne give afkald på forretningen, gifte sig med Maren og søge arbejde i en anden købmandsforretning. Så enkelt var det ikke for 150 år siden. En mand kunne ikke sætte bo uden at være selvstændig. En handelsbetjent – eller håndværkersvend – havde ophold hos sin principal/mester. Han var medlem af husstanden. Her kunne han ikke have kone og børn.

Skagen var desuden et lille samfund. I 1830 var der 1150 indbyggere. Familierne kendte alle hinanden. At bryde ud og lade denne storartede chance for at arve den store forretning gå fra sig har været noget for datiden uhørt.

Bergens stod bag deres løfte til Johanne Cathrine. I 1832 flyttede de til Frederikshavn, hvor folketællingen viser, at de havde både stor forretning og stor husholdning. Folketællingen 1834 i Skagen viser, at deres forretning bestyres af den 20-årige Johanne Cathrine Staudt: »Huusjomfru, forestaaende den i Frederikshavn med Huus bosatte Konsul og Kjøbmand R. Bergens Huusholdning med samt Handel paa hans Ejendom i Skagen«. Derefter følger Jens Fage Krogh, 24 år, handelsbetjent. Yderligere 1 lærling, 3 mandlige og 2 kvindelige tjenestefolk. Det var altså ikke Jens, der havde fået ledelsen betroet.

Tilværelsen for Johanne Cathrine har nok heller ikke været hverken nem eller behagelig. Hun havde formodentlig ingen steder at vende tilbage til, og det kan da også være, at hun har holdt af den kønne Jens, hun efter aftalen skulle giftes med. Deres senere samliv synes at bekræfte dette. Det varede dog nogen tid endnu. Selv om Maren Olesdatter var flyttet ud af huset, traf de stadig hinanden, og de synes ikke at have opgivet håbet.

Kirkebogen for den 20. august 1835 viser: Døbt Pigen Hansine Marie Jensdatter født 4. April 1835. Forældrene er de samme som ved Christianes dåb. Dette bidrog heller ikke til at vinde Bergens. Jens stod ved sit ansvar, men gifte sig kunne han ikke. Hensynet til børnene har sikkert begyndt at gøre sig gældende på denne tid. Skulle de vokse op som såkaldte »uægte«. Det var en alvorlig belastning for børn på den tid. De måtte bringes ind i ordnede forhold. I Skagen kirkebog ses derfor den 20. juli 1838 under »Copulerede«, (viede): »Ungkarl og Fisker i Skagen Niels Fedder Henriksen, 23 Aar, og Tjenestepige i Skagen Maren Olesdatter, 25 Aar.« Jens og Maren

havde givet op. Hensynet til børnene og vel også påvirkning fra familierne, der havde indset det umulige i forholdet, har gjort udslaget.

Også Jens og Johanne Cathrine blev gift, som planen forudsatte. Hvor vielsen fandt sted vides ikke p.t. I Skagen eller Frederikshavn er den ikke fundet. Folketællingen 1840 for Skagen viser imidlertid, at Jens Krogh, 30 år, nu er »Kjøbmand« og Hanne Staudt, nu 26 år, er »hans Kone«. Derudover omfatter husstanden: »Christiane Krogh, 7 Aar, »Huusfaderens Datter«. Endelig 2 lærlinge, 2 tjenestekarle og 2 tjenestepiger. Samme år ses det, at i fiskerhjemmet har de allerede en fælles søn på eet år foruden Hansine Marie Jensdatter, 5 år, »Huusfaderens Steddatter«.

Ved »skilsmissen« ses det altså, at parret, i øvrigt efter tidens skik, delte børnene, således at den ældste fulgte med faderen. Jens har sikkert været glad for sine børn og har vel betinget sig, at han kunne have den ene med sig i ægteskabet. Christiane anføres med efternavnet Krogh. Jens har fuldt og helt anerkendt fadderskabet, men glemt, at hun var »uægte« født, blev det ikke.

I Jens Fage Kroghs ægteskab med Johanne Cathrine Staudt fødtes 4 døtre og 2 sønner. Sønnerne døde tidligt. En af døtrene blev gift med købmand og justitsraad Lars Holst (1838-1927), der overtog købmandsforretningen efter Jens. En anden datter blev bedstemoder til Lars Kjeldsen i Viborg.

Lille Hansine Marie finder man i folketællingen 1845. Hun havde da 3 søskende, der hed Nielsen efter deres fader. Hansine Marie anføres ganske vist i rubrikken med »Deres Børn«, men uden efternavn. I 1850 nævnes hun ikke. Hun var da 15 år og var formodentlig ude at tjene. Vi ved desværre intet om hende.

For Christiane gik det anderledes. Hun nævnes boende hjemme, både 1845 og 1850. David Haubroe arbejdede i 1850 som forvalter hos sin ældste broder Johan Fr. Conrad på hovedgården Nygård i Salling. Hvor David og Christiane har truffet hinanden ved vi ikke, men de blev gift i 1854 og bosatte sig på Sdr. Teglgård ved Viborg, som David i oktober s.å. købte af sin moder, Ellen f. Baggesen.

Hos Lars Kjeldsens i Viborg så jeg et fotografi af Jens Fage Krogh. En næsten smuk mand med gode venlige træk. Dette svarede – efter Lars Kjeldsens beretning – til beskrivelsen af ham. Han var ikke nogen viljefast eller beslutsom person. Han videreførte Bergens forretning, »omend med en del vanskeligheder«. Mon ikke Johanne Cathrine har været ham en effektiv støtte?



Proprietær David Haubroe til Sdr. Teglgård (1826-98) ledede »Det gamle Brænderi« fra moderens død i 1863 og til 1878. I 1854 var han i Skagen blevet gift med Christiane Krogh, men ægteskabet var barnløst, og det blev baggrunden for familiens storslåede gave til Viborg by, nemlig Borgvoldanlægget.

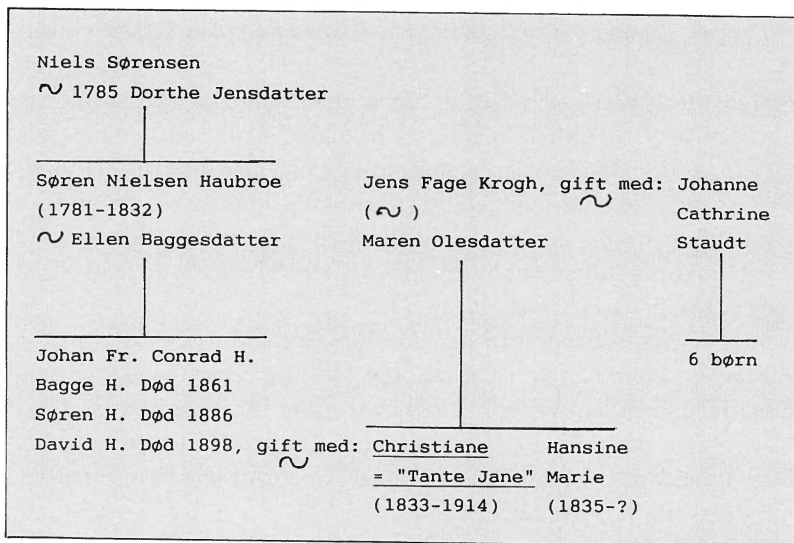
Den dygtighed og beslutsomhed, Christiane viste senere i livet, stammede sikkert fra hendes biologiske moder – fra tjenestepigen Maren Olesdatter, der holdt af sin kønne købmand, der – lidt vel optimistisk – forsikrede hende, at han nok skulle omstemme sine plejeforældre. De fik børn, men ægteskab blev der intet af. Maren er sikkert den, der har gjort slut på forholdet. Hun har haft mod og styrke til at bryde, og hun har givet disse egenskaber videre til sine døtre. Hvordan mon hendes liv blev senere? Hvor havde man gerne haft et fotografi af hende.

Lars Kjeldsen havde sit hjem på Nøragergaard mellem Hobro og Aalestrup. Han blev sat i Latinskolen i Viborg. Han var i slægt med tante Jane, som han vistnok ikke havde mødt før. Han blev inviteret til et besøg, der må være faldet tilfredsstillende ud, for ved afskeden blev det meddelt, at han hver dag efter skoletid skulle have sin eftermiddagskaffe hos hende.

Lars Kjeldsen beskrev tante Jane som »en måske lidt streng, men venlig gammel dame, der bestandig arbejdede med sit kniplebrædt. Kniplingerne blev efterhånden foræret væk bl.a. til basarer i byen.« Det var Lars Kjeldsens indtryk, at tante Jane respekterede sin mands familie, men det var også hans indtryk – som vel tildels må være bibragt ham af den ældre generation – at det ikke havde været helt let for den unge Christiane, der var »uægte« født, at komme til den velhavende brændevinsbrænder-familie i Viborg.

Hvad tante Jane ikke vidste – og hendes mand og hans brødre sikkert heller ikke, – var, at hendes svigerfader, den i 1832 afdøde *Søren Nielsen Haubroe* – som havde drevet »Det gamle Brænderi« fra 1811 – *var født i 1781, fire år før forældrene indgik ægteskab.*

H. H. Worsøe skriver i sin artikel om børn født uden for ægteskab: »Når man kommer bagom 1850, synes det at være ret usædvanligt, at uægtefødte drengebørn, bortset fra de højere sociale lag, overlever barnealderen og etablerer sig som familiefædre«. Søren Nielsen Haubroe klarede dette. Han rev sig løs fra sit miljø og vandrede fra forældrenes fattige fæstegård i Nørre Havbro (nutidig stavemåde) i Vesthimmerland til Viborg, hvor han lærte sig at læse, skrive og regne, – bestyrede Brænderiet, – købte efterhånden 2/3 af det og erhvervede Sdr. Teglgaard. Han døde som 51-årig. En interessant mand i Statsbankerottens og den begyndende industrialiserings tid, men hans historie hører ikke til her. Han tog slægtsnavn efter sin hjemby, og stavede det som bynavnet dengang blev stavet, hvilket



hans efterkommere har holdt fast ved. I ægteskabet med Ellen Baggesdatter fødtes 6 børn.

Dette at være uægte født stemplede dengang et menneske. F.eks. optog laugene almindeligvis ikke disse drenge som lærlinge. Muligvis er det lykkedes Søren at holde sin oprindelse for sig selv. Hvis hans kone har været vidende derom, er det ikke noget, man har talt til børnene om. I familien var det ukendt. Jeg fik det at vide, ved at læse Viborg Købstads Historie – for ikke så mange år siden.

Litteraturliste

- Viborg Købstads Historie, 1940, bd. II s. 688-78.
 Viborg Købstads Historie, 1941, bd. IV.
 »Carl Jacobsen Brostrøm« af J. Lind i »Fra Viborg Amt, Aarbog 1936.
 »Skagen Bys Historie« indtil ca. 1870, af C. Klitgaard, 1928.
 »Skilsmisser i Århus 1645-1900« af Gerda Bonderup, i »Historie« 1985-87.
 Mundtlige meddelelser fra Lars Kjeldsen, Viborg.
 »Nogle betragtninger om børn født uden for ægteskab« af Hans H. Worsøe i
 Personalhistorisk Tidsskrift, 1979, 243-66.

Klaus Haubroe, f. 1919, cand.pharm. Har skrevet »Tamperretten 1542-1799« i Årsskrift for Roskildeegnens Selskab for Genealogi og Personalhistorie 1989. Adresse: Niels Skriversvej 3, 2830 Virum.

Viborg som universitetsby

– træk af striden om det jyske universitet

I det følgende skal der berettes om de forestillinger og tanker, man gennem tiderne har gjort sig om Viborgs muligheder og egnethed som hjemsted for et vstdansk universitet. Hovedvægten er lagt på 1920'erne, hvor en ofte dramatisk og forbitret strid fandt sted mellem på den ene side tilhængere af en placering af det jyske universitet i Århus og på den anden side folk, der holdt på, at det burde have sæde i Viborg. Forinden kastes et kort blik på tidligere tiders mere eller mindre veldokumenterede tanker om et Viborguniversitet. Endelig skal blikket rettes mod de bestræbelser, som et par af Viborgtilhængerne stædigt fortsatte på et tidspunkt, hvor kampen vel reelt var vundet af de driftige Århusforkæmpere, der ikke havde begrænset sig til en udelukkende sproglig argumentation.

I

Da Christen Erichsøn i 1727 i sin publikation *Wiborg Byes Beskrivelse* med – som det hed – »kraftige *Argumenter*« ville bevise, at Viborg »er og har været dend fornemmeste Kiøbsted i dend gandske Jylland«, anførte han blandt adskilligt andet, at »Kong Christian dend 4de haver stiftet og forordnet eet *Collegium* eller *Gymnasium* i Wiborg hvor Ungdommen af *Professoribus* skulde underviises i *Theologia*, *Philosophia*, og *Mathesi*, men for sær Aarsager Skyld er dette Værk siden bleven forandret.«¹

Hvor meget Erichsøns oplysning om Christian IV's planer for en videnskabelig anstalt i Viborg har på sig, står hen i det uvisse. Andre overleveringer vil vide, at både Christian III og Frederik II syslede med tilsvarende tanker om oprettelsen af et jysk 'universitet' i Viborg, og iflg. en tradition skal der tillige have foreligget en i 1666 udstedt befaling fra Frederik III's hånd om grundlæggelse af et 'akademi' (et 'universitet') i byen. Denne befaling, der jo ikke fik konsekvenser,

skal have været opbevaret i Viborg Domkirke og således være gået til ved branden i 1726.²

Som det fremgår, kender vi på ingen måde detaljer i de nævnte forslag, tanker og befalinger, og der kan slet ikke sættes noget årstal på, hvornår ideen om en højere læreanstalt i Viborg første gang er fremkommet. Ikke desto mindre tør vi dog tro, at byen *faktisk* i 1600årene har været inde i billedet som hjemsted for en institution, der ville kunne supplere hovedstadens gamle universitet fra 1479 og geografisk lette jyderne adgangen til at studere.

Forslag fra henholdsvis 1720'erne, 1840'erne og 1920'erne er til gengæld fyldigt dokumenterede.

Det var over flere omgange, at præst, digter og – fra 1727 – stiftsprovst i Viborg Christen Tychonius (1680-1740) søgte at vinde gehør for sine argumenter for oprettelsen af et universitet i Viborg. Over for sine indflydelsesrige venner i hovedstaden, geheimeråd Iver Rosenkrantz og kgl. confessionarius Søren Lintrup, havde han i 1725 fremsat sit forslag, som disse fandt »vel ugiørligt, men ey umuligt eller unyttigt«.³ Da Tychonius igen lod høre fra sig i slutningen af 1720'erne, slog han først og fremmest på urimeligheden i, at riget kun havde ét universitet: »Naar jeg tænker paa Kongen af Spanien, der har 25, Kongen af Frankrig, der har 24, Kongen af Engelland, der har 8, Kongen af Sverrig, der har 4, ja det bare Saxen, der har 4re Akademier, synes mig, at jeg paa min allernaadigste Souverains og Fædrelandets Vegne er jaloux over andres Ære ...«

Ved den store brand i København i 1728 nedbrændte størsteparten af det gamle universitet, og dette viste jo, skrev Tychonius, »hvor bedrøveligt det er at have ikkun eet Universitet« – som en købmand, der »hasarderer alle sine Effekter paa eet eneste Skib eller sætter hele sin Banco paa eet Kort«.

Men hertil kom nu, at den jyske købstad for Tychonius at se var langt at foretrække for København »i henseende til den Roelighed, Studeringer udkræver; og hertil kan aldrig ynskeligere Leylighed tænkes end i Viborg, en maadelig Land-stad, uden stor Negoce, paa en smuk og frugtbar Terrain, af en smuk Situation og sundeste Luft«⁴, i øvrigt en argumentation, som ikke er uden lighed med betragtninger, der fremførtes henved 200 år senere.

Tychonius' forslag vakte betydelig opmærksomhed,⁵ men fremfor at tænke i nye baner valgte man – i overensstemmelse med enevældens

H. P. Selmer (1802-1877), kontorchef i Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler fremkom i 1845 med forslag om oprettelse af et universitet i Jylland. Som hjemsted herfor udpegede han landsdelens gamle hovedby, Viborg, men allerede i 1851 foretrak han Fredericia, som ikke blot burde blive universitetsby, men tillige rigets hovedstad nr. 2.



almindelige centralistiske politik – at satse på en genopbygning af det gamle hovedstadsuniversitet.

Mere end hundrede år skulle der nu gå, inden Viborg igen bragtes i forslag som hjemsted for et jysk universitet. Det var H. P. Selmer (1802-1877), kancelliråd og kontorchef under den kongelige Direktion for Universitetet og de lærde Skoler, som i 1845 udgav sin første pjece *Om oprettelsen af et Universitet i Jylland*. Han gjorde heri rede for de grunde, der for ham at se talte for et jysk universitet. Især opholdt han sig ved, hvorledes en sådan institution i hovedlandet ville kunne medvirke til at skabe et mindre skævt og uheldigt balanceforhold med hensyn til de forskellige landsdeles indre udvikling. Selmer undlod ikke at påpege, hvilket misforhold der bestod mellem hovedstaden og resten af landet, idet den »i en udkant af Landet beliggende Hovedstad, derved at den er blevet Sædet for de fleste af dets vigtigste Indretninger, har faaet en saa overordentlig Overvægt paa de andre Provindsers og Kjøbstæders Bekostning, at saa at sige hele Landet ligger indenfor Kjøbenhavns Volde«. Navnlige havde dette forhold bevirket en hæmmende indflydelse på den fjernest beliggende provins: Jylland.

Men ikke blot den jyske provins' indre udvikling ville kunne drage fordel af et jysk universitets virke. En sådan indstiftelse ville tillige kunne medvirke til løsningen af en national opgave, påpegede Selmer, som mente, at det i langt højere grad end hovedstadens fjerne universitet ville evne at udgøre en modvægt til universitetet i Kiel, der

BISKOP, DR. A. S. POULSEN

ET JYDSK UNIVERSITET

PER ASPERA
AD ASTRA



VIGGO BANG

P. HAASE'S BOGHANDEL, KØBENHAVN

Spørgsmaalet om „et jydsk Universitet“ har ogsaa udenfor den akademiske Verden vakt stor Interesse, idet den næringsdrivende Stand er fuldt forstaaende overfor den Betydning, som et saadant Kulturcentrum i Jylland vil have for Befolkningen i Almindelighed.

I Viborg har Befolkningen haft særlig Lejlighed til at danne sig et Begreb om Betydningen af et jydsk Universitet igennem et af Biskop, Dr. A. S. Poulsen paa et Borgermøde d. 27. Februar 1919 holdt Foredrag om Sagen, og Borgerskabet i Viborg har yderligere faaet Interesse for Sagen derved, at det har faaet den Opfattelse, at Viborg By har ganske særlige Betingelser for paa tilfredsstillende Maade at danne Sædet for Universitetet.

Byens 2 førende Foreninger — Viborg Borger- & Haandværkerforening og Handelsstandsforeningen i Viborg — ønsker derfor, som et Udtryk for Borgerskabet i Byen, at vække Interesse for Viborg paa dette Omraade i de Kredse, som vil kunne faa Indflydelse paa den endelige Bestemmelse om, hvor det eventuelle jydsk Universitet bør ligge.

Som et Led i disse Bestræbelser tillader den af de nævnte Foreninger i dette Anliggende nedsatte Komite sig herved at fremsende et Sertryk af et af Biskop, Dr. A. S. Poulsen holdt Foredrag i Aarhus d. 14. Juni 1919, idet der i dette Foredrag paa en udmærket Maade er skildret de Forhold, under hvilke det eventuelle nye Universitet bør oprettes og arbejde.

Med Højtælse

Chr. Krogh,
Tobaksfabrikant.

Johan Jensen,
Købmand.

C. E. Tjørnson,
Direktør.

Chr. Martjensen, S. Vig-Nielsen, C. W. Jensen, Aug. F. Tams,
Fabrikant. Arkitekt. Tømrermester. Boghandler.

Holger C. Christensen,
Købmand.

A. Philipsen,
Fabrikant.

I februar 1919 blev der indkaldt til et universitetsmøde i Århus den 1. marts. Der blev derpå i hast indkaldt til et borgermøde i Viborg den 27. februar. Her holdt biskop A. S. Poulsen (biskop 1901-21) et stort foredrag, hvori han indtrængende talte for, at et kommende jysk universitet blev placeret i en lille by. Et lokalt universitetsudvalg fik kort efter foredraget trykt i 1000 eksemplarer og sendt til alle rigsdagsmænd, amtmænd, universitetsfolk osv. Men der manglede noget. I virkeligheden havde biskoppen sluttet sit foredrag med at sige, at han ikke alene ville foretrække en lille by, men netop Viborg som særlig egnet, men det blev altså ikke trykt og heller ikke refereret. Se: Efter-skrift.

fungerede som en mægtig støtte for den tyske nationalitet i Hertugdømmerne.⁶ Hertil kom, at en konkurrence mellem to danske universiteter ville kunne virke ansporende, og Selmer var tillige af den opfattelse, at under en rationel ledelse ville det ny og det gamle universitet kunne bringes til at supplere hinanden på en måde, begge ville drage fordel af.⁷

Og hvorfor netop Viborg?

Selmer fremhævede byens *centrale* beliggenhed i landet og dens stilling som Jyllands hovedstad og hjemsted for Landsoverretten og Stænderforsamlingen. (Seks år senere var det dog den sejrende fæstningsby, Fredericia, Selmer kastede sin kærlighed på, og som han ikke blot gerne så som universitetsby, men også som rigets hovedstad!)

Såvidt vides optræder Århus som mulig universitetsby første gang i et replikskifte mellem medlemmerne Tscherning og Madvig i Rigsdagen i februar 1850, men det blev især folketingsmedlem Gert Winther, som kom til at stå som ophavsmanden til ideen om at gøre denne by til hjemsted for et universitet. Under finanslovbehandlingen i 1880 fremsatte han sine planer for en »videnskabelig Højskole i Aarhus«, og han udarbejdede derpå sammen med kultusminister Fischer et lovforslag om en sådan institutions oprettelse. Forslaget tryktes da også, men indbragtes aldrig i Rigsdagen, idet Fischer afgik ved døden, og Winther gik ud af aktiv politik. Sidstnævnte vedblev dog at beskæftige sig offentligt med sagen, nemlig i artikler i *Nørrejydsk Tidende*, som han selv redigerede. – Det skal lige nævnes, at det ikke var et egentligt 'universitet', Winther talte for, men en institution, hvor de unge fra jyske familier kunne tage den filosofiske prøve og de forberedende eksaminer til de egentlige fagstudier. Gert Winther var dog overbevist om, at den videnskabelige højskole ville medvirke til at danne et nyt ånds- og kulturcentrum i landet.

Den genvakte tanke om et jysk universitet vandt gehør hos adskillige jyske rigsdagsmænd, f.eks. Berg, Falkenstjerne og Pingel. I 1890'erne tilsluttede kredse af private borgere – vel især i Århus – sig ønsket om den nye anstalt, og grundet en på samme tid voldsom øgning i antallet af studenter var Københavns Universitet efterhånden tæt på at sprænge sine rammer. Enten måtte der punges ud med midler til mægtige udvidelser, eller man måtte driste sig til at overveje muligheden af at oprette endnu et universitet. Ved århundredskiftet vakttes nu også de københavnske universitetsprofessorers interesse i et

jysk universitet. Især var der tanker fremme om en supplerende lægeskole, idet det var på dette område, de største kapacitetsproblemer fandtes. Opmærksomheden rettedes derfor især mod Århus' store hospitaler, hvilke fandtes at give denne by særlige betingelser for at blive hjemsted for det fremtidige universitet.

Så mange forkæmpere for universitetssagen havde efterhånden meldt sig, at der kunne sammentrommes til et møde i København 27. februar 1907. Mødets mål var at vække regeringens interesse for sagen, så den kunne blive kommissionsbehandlet, hvilket da også lykkedes.

Universitetskommissionen nedsattes i 1912, men da den afgav betænkning året efter, hed det, at statskassens tilstand ikke tillod noget så omfattende som oprettelsen af et nyt universitet, men at fremtiden måske kunne åbne mulighed for sagens gennemførelse.

Interessen uddøde dog ingenlunde af den grund. Den rivende udvikling i samfundet, som i stedse højere grad tydeliggjorde skellet mellem hovedstaden og Jylland, medførte faktisk, at endnu flere – vel mest i Århus – meldte sig som aktive forkæmpere for det jyske universitet.

I juni 1919 forsamledes hundredevis af repræsentanter for Jyllands amtsråd, byråd og sognerådsforeninger m.fl. i Frimurerlogen på Christiansgade i Århus og udtalte samlet ønsket om, at det nok en gang rejste krav om et i Jylland placeret universitet blev imødekommet. På mødet nedsattes et forretningsudvalg, som henvendte sig til regeringen og Rigsdagen.

Bestræbelserne kronedes med held. 13. oktober 1919 nedsattes Udvalget om Oprettelse af et Universitet i Jylland. Det skulle dog snart vise sig, at de skønne forenede jyske kræfter, som sammen havde sat sig op imod det københavnske universitets- og kulturmonopol, straks efter skulle splittes i en bitter strid, hvis tema først og fremmest var spørgsmålet om placeringen af institutionen.

II

Følgende præsentation af diskussionen i 1920'erne om Viborgs egnethed som universitetsby har som grundlag *Betænkning afgiven af Udvalget om Oprettelse af et Universitet i Jylland* (København, 1925), som er en diger og spændende, argumentationsspækket redegørelse, der incl. det fyldige og ofte ret kuriøse bilagsmateriale omfatter lige

ved et par hundrede sider. Sideløbende inddrages *Viborg som Universitetsby* (Viborg, 1921), en fornem og rigt illustreret bog i stort format, udgivet af »Borgerskabet i Viborg« med den hensigt at udbrede kendskabet til byens egnethed som hjemsted for det kommende jyske universitet.⁸

Som nævnt nedsattes udvalget den 13. oktober 1919 af Undervisningsministeriet, og dets opgave var at tage stilling til, hvorvidt et jysk universitet burde oprettes og i givet fald, hvorledes det burde indrettes, og i hvilken by det mest passende ville kunne placeres.

Det nitten mand store udvalg bestod ved nedsættelsen af følgende:
Som repræsentant for ministeriet:

Departementschef *A. P. Weis* (formand)

Som repræsentanter for Københavns Universitet:

Professor dr.theol. *J. C. Jacobsen*,
Professor dr.jur. *V. Bentzon*,
Professor dr.med. *K. Faber*,
Professor dr.phil. *Erik Arup* og
Professor dr.phil. *E. Büllmann*.

Som repræsentanter for Rigsdagen:

Fhv. minister, folketingsmand *J. C. Christensen*,
Folketingsmand, godsejer *Johan Knudsen*,
Folketingsmand *K. M. Klausen* og
Folketingsmand *Vald. Nielsen*

Som repræsentanter for Jylland efter forslag af det ovenfor nævnte på privat initiativ i 1919 nedsatte forretningsudvalg angående oprettelse af et universitet i Jylland:

Kgl. borgmester *E. Drechsel*, Århus,
Direktør *Fr. Laursen*, Århus,
Overlæge dr.med. *V. Albeck*, Århus,
Borgmester *Jacob Jensen*, Århus, og
Professor, dr. phil. *A. Mentz*, København (tidl. Viborg).

Pr. 1. december 1920 beskikkedes som yderligere repræsentanter for Jylland følgende:

Fhv. minister, folketingsmand *H. P. Hanssen*, Aabenraa,
Rektor *Georg Bruun*, Kolding,
Grosserer, borgmester *Otto Kragh*, Randers, og
Landsarkivar *Georg Saxild*, Viborg

Undervejs i arbejdet udtrådte J. C. Christensen og Johan Knudsen, mens K. M. Klausen afgik ved døden. I stedet indtrådte folketingsmændene dr.phil. *L. J. Moltesen*, landsdommer *V. A. A. Pürschel* og redaktør *J. P. Sundbo*.

Første af i alt syv udvalgsmøder afholdtes 19. januar 1920. Efter tredie møde nedsattes to underudvalg til behandling af spørgsmålene om henholdsvis universitetets virksomhedsområde og dets beliggenhed, *Virksomhedsudvalget* og *Stedudvalget*.⁹

Betænkningens første kapitel bærer som overskrift hovedspørgsmålet: Bør der oprettes et nyt universitet i landet? og straks gives dette svar, hvis essens offentligheden naturligvis længe havde kendt: »Hvad dette Spørgsmaal angaar ønsker Udvalget at udtale, at det som endeligt Resultat af sine Overvejelser i saa Henseende er *naaet til fuldstændig Enighed om at tilraade Regering og Rigsdag at søge Tanken om Oprettelsen af et Universitet i Jylland virkeliggjort snarest ske kan.*«

Havde svaret været et andet, havde udvalget næppe haft behov at sidde helt frem til 1925.

Udvalget fremkommer med en række gode grunde til oprettelsen af et jysk universitet; man gør især en del ud af at fastslå, at det sikreste grundlag og det afgørende motiv for institutionens oprettelse er, at der er og har været tale om en *folkesag*, som fra alle dele af landet møder stor interesse og velvilje. Der lægges stor vægt på, at man ved oprettelsen af et universitet i Jylland ville imødekomme et *i befolkningen* opstået »levende Ønske«, som – på trods af aldrig så mange nederlag undervejs – gang på gang voksede sig stærkt på ny.

Betænkningens indledende erklæring fastslår videre, at oprettelsen af et nyt universitet ville blive af største betydning for det danske folk, nemlig derved, at det kunne medvirke til en mildning af modsætningen mellem land og by og mellem hovedstaden og det øvrige land. Desuden ville man undgå den jyske hjerneflugt mod Københavns videnskabelige institutioner. Et nyt centrum for åndelig og kulturel virksomhed ville kort sagt virke opblødende på åbenlyse hovedmodsatninger, eller – som Johs. V. Jensen andetsteds så ram-



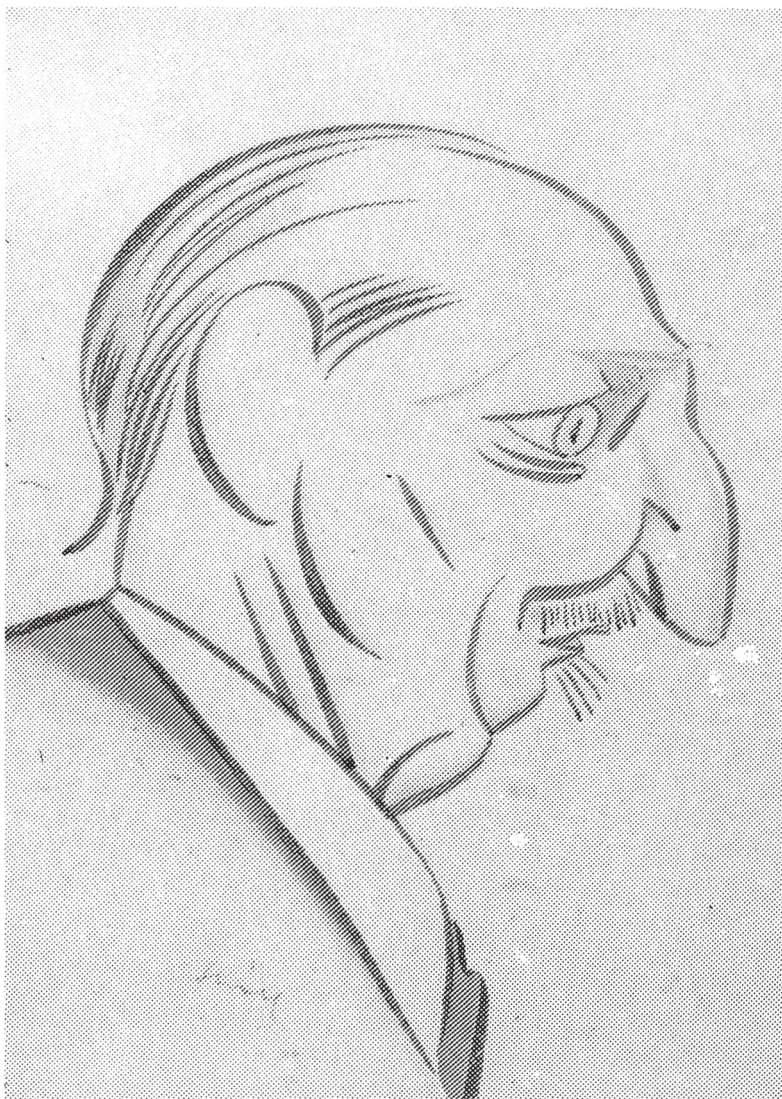
Forfatteren Johannes V. Jensen (1873-1950) delte Viborgmindretallets opfattelse af, hvad der tjente de studerende bedst. I sin artikel i bogen Viborg som Universitetsby, skriver han bl.a.: »Det snævre Samliv i en dertil indrettet omfattende Institution, en Studieby for sig, hvor Opdragelsen og Eksistensen er hævet op i en fælles Enhed, kan ikke andet end virke befriende paa Evnerne (...) Modenheden skulde man ikke fremskynde mere end nødvendigt, staa paa egne Ben skal Studenten dog ikke før han faar sin Eksamen og gaar ud i en Stilling. 17-18 aarige er sjældent egnede til at tænke paa deres Ernæring eller deres fysiske Træning (...) og er det ikke smukt at skrue Drengalderen lidt tilbage, om man kan, et godt Stykke af Tyverne med, snarere end at lade et Tæppe gaa ned hvorpaa der staaar: Ansvar, inddel selv din Dag, pas selv om du er syg eller sund, find ud af dine Bøger alene! Alt dette kommer mere end tidligt nok endda (...) At leve sine unge Aar i Viborgs Omgivelser er en Gave, i Tilgift til sin Eksamen, som nok kunde maale sig med nogle sure Aar i Ole Suhrsgades Lejehybler og Adgang til Periferien af Københavns Ørkenforlystelser« (s. 47-50). Sådanne tanker ligger meget langt fra de betragtninger. Århusflertallet gjorde sig om den samfundsbevidste, selvstændige og kritisk indstillede student. Fotografi fra juli 1923, J.V.J. ombord på »MG Melchior«.

mende formulerede det : »Et Naboskab til Landbefolkningen er af en særegen Værdi i et Land, hvor Hovedstadsbefolkningen og Bønderne er hinanden mere fremmede og staar køligere til hinanden end mange forskelligt Sprog talende vilde Stammer«. ¹⁰ Herpå fremhæves det rent praktiske forhold, at det gamle universitet er blevet for stort; det har ikke været muligt fuldt ud at holde trit med den støt stigende studenterskare. Også af den grund går udvalget ind for det nye universitet, hvis oprettelse hævdes at ville betyde store fordele for studenterne: de ville blive færre, få bedre mulighed for individuel vejledning osv. Endelig bemærkes det, at »ogsaa for den danske Videnskabs Fremgang er det ønskeligt, at et nyt Universitet oprettes«, idet forståelsen for den videnskabelige forsknings betydning derved lettere udbredes i meget videre kredse end hidtil, hvilket også det gamle universitet ville kunne drage fordel af. ¹¹

Man gik herefter over til at opstille mål for det kommende universitets indretning og virksomhed. Der var enighed om, at det skulle blive et helt og i sin udstyrelse fuldt ud tilfredsstillende moderne universitet. Det burde »blive saa fuldstændigt som muligt«. Hermed mentes, at der burde kunne tilbydes undervisning i samtlige de fagvidenskaber, som i europæiske lande almindeligvis henregnedes til et universitets virksomhedsområde. Man frarådede derfor en ordning, hvorefter universitetet ville kunne 'deles' over flere jyske byer. Man ønskede en samlet institution, hvor det i øvrigt skulle være muligt ikke blot at tage indledende eksaminer, men også de afsluttende til embedseksamen. Det nævnes endvidere, at det jyske universitet skulle være fuldt moderne i den forstand, at dets laboratorier, hjælpemidler og – ikke mindst – videnskabelige personale under ingen omstændigheder måtte være andenrangs. Og det fremførtes som ønskeligt, om man kunne præge institutionen på en sådan måde, at ikke udelukkende bekvemmelighedshensyn o.lign. ville komme til at spille ind ved den studerendes valg af universitet. Endelig fremsattes nogle studenter sociale betragtninger om studentergårde m.m., og der udkastedes fremtidsvisioner om det kommende jyske universitets *folkelige* betydning og om den jyske natur, litteratur og folkløse som nye forskningsfelter.

Men til stedvalgsdiskussionen.

Først undersøgte de materielle forudsætninger i de tre jyske byer, der kunne blive tale om. Allerede under udvalgets første forhandlinger havde man nemlig skønnet, at *Århus*, *Viborg* og *Kolding* var de



Georg Saxild (1864-1947), landsarkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland 1907-1929, var en ovenud ivrig fortaler for placeringen af et nyt universitet i Viborg. Ikke blot som medlem af universitetsudvalget, der sad 1919-1925, men også som artikelforfatter og foredragsholder benyttede han gennem 20'erne enhver lejlighed til at fremdrage Viborgs fortrin, og han undlod aldrig på samme tid at opremse en række af sådanne forhold, som han mente var diskvalificerende for »den mindst jyske af alle jyske Byer«: Århus. Karikatur af Strobel.

nærmeste til at komme i betragtning som hjemsted for det jyske universitet, og efter den ændrede sydgrænsedragning tilkom yderligere *Sønderborg*.¹² Stedudvalgets medlemmer samt departementschef Weis og professor Biilmann foretog besigtigelsesrejser til de nævnte fire byer, hvor de vurderede, om allerede eksisterende bygninger kunne komme på tale som ramme om en større eller mindre del af et universitets virksomhed, og hvor de besøgte biblioteker, sygehuse, arkiver og andre institutioner og samlinger som ville være af betydning for et universitets virke. Man besøgte og vurderede tillige de mulige byggegrunde, som hver af byerne, med undtagelse af *Sønderborg*, havde tilbudt uden vederlag at stille til rådighed for formålet.

Udover de materielle tog man »andre Forudsætninger« i betragtning, især forholdet mellem et kommende universitet og det sønderjyske område. For udvalgsmedlemmet Georg Bruun var hovedsynspunktet, at universitetet burde lægges enten i nærheden af eller i selve Sønderjylland, således at det kunne få størst mulig betydning for »de sønderjydske Landsdeles Fremtid, for dansk Sprog, Kultur og Sidelag i Sønderjylland«. Bruun leverede en længere redegørelse for den nationale stilling ved sydgrænsen, og udvalgets øvrige medlemmer godkendte i store træk denne, men man kunne ikke gå ind for en syd- eller sønderjysk placering af den påtænkte læreanstalt.¹³

Et andet mindretal, redaktør Sundbo, fandt, at valget burde stå mellem Kolding og Viborg, fordi der her var tale om mindre, smukt beliggende og dog levende byer, »der kan optage et Universitet uden at dette drukner i Byens Larm og rivende Vækst«. Især lå det Sundbo på sinde, at der skabtes mulighed for, at den 18-årige ungdom ikke skulle kastes direkte fra hjemmet og »ind i den larmende Storby« uden »nogen Støtte fra Hjem, Organisationer eller Institutioner«. Derfor så Sundbo gerne, at studenterne kom til at bo i kollegier i en mindre by. Ikke i Århus, for denne by ville, inden et universitet »vel tidligst om 30 Aar« kunne stå klar, rumme »henved 200.000 Mennesker« og være aldeles behersket af »Storbyens voldsomme forretningsmæssige Pulsslag«.

Samtlige 17 øvrige medlemmer fastslog imidlertid efter deres sonderinger, at valget burde stå »alene mellem *Århus* og *Viborg*«. For Viborg var *Kragh*, *Mentz*, *Pürschel* og *Saxild*, mens de resterende tretten pegede på Århus.

Århusflertallets argumentation, der findes i betænkningens afsnit VII (stykkerne 56-71), indledes med påstanden om, at valget mellem

Århus og Viborg ikke er et valg mellem en stor eller en lille by, men mellem en mindre og en helt lille universitetsby. Århus er, hedder det, »saa stor, at den har eget By- og Erhvervsliv«, som kun vil blive nuanceret, men ikke domineret, hvis der kom et universitet der. I Viborg ville der derimod blive tale om, at »et halv landligt Universitet« ganske ville komme til at dominere byen, og der ville være fare for »Stagnation og en vis Selvgodhed«, lige som det kunne forventes, at universitetet dér ville blive »alt for smaatskaaret og ensidigt i sin hele Aandelige Holdning til Skade for de Unge, der er modtagelige for enhver Paavirkning, god som daarlig, og hvis Hjemsted det skal være i adskillige Aar«. Som følge af et Viborguniversitets dominerende stilling i byen ville der tilmed være risiko for, at studenterne ville fristes til at betragte sig som medlemmer af en »særlig privilegeret Kaste« samt forledes til »falsk Vurdering« af sig selv og deres omgivelser. De ville under deres udvikling være fjernet fra de forhold, der udvikler sig »i et større næringsdrivende Samfund«, hvilket ville resultere i manglende forståelse for sociale forhold og problemer. Tillige ville der være risiko for, at en nogenlunde fuldtalig studenterbefolkning udelukkende ville være henvist til samliv i studenterforeninger, »og hvilke Skyggesider et saadant Studenterforeningsliv *kan* medføre, er velkendt fra smaa tyske Universiteter« (:solderi, fanatisme). Med henvisning til erfaringer fra Sverige tilføjes, at studenterlivet ingenlunde er særlig billigt i små universitetsbyer. På den ene side er samlivet med kammeraterne dyrt, lige som der »betales forholdsvis meget for Bolig og Ophold i Byens private Logis«, mens der på den anden så godt som ikke er adgang »til at tjene noget ved Bierhverv«. Nævnt bliver også de rige studenter ved de to gamle engelske småbyuniversiteter, der havde mulighed for et »sundt og tiltalende Liv med stærk Friluftssport«, men som ikke hengav sig tilstrækkeligt intensivt til studierne i de 2-3 universitetsår, hvoraf »endda kun Halvdelen tilbragtes ved Universitetet«.

I sidste del af stk. 58 fremsættes herpå en art konklusion på flertallets vurdering af Viborg som hjemsted for et universitet. Det hedder her:

Flertallet maa da frygte for, at i en saa lille By som Viborg vil det Universitet, man opretter, blive ikke blomstrende, men hensygnende; at det vil komme til at gaa dette Universitet som Akademiet i Sorø, der trods gentagne Forsøg paa Universitetsliv og trods store Pengemidler nu er blevet et almindeligt Statsgymnasium, hvorfor dets Historiograf

med Rette skriver om det under Mottoet: ak, de skønne spildte Kræfter.

For ret at begribe Viborgmindretallets hele argumentation, som vi skal se på nedenfor, er det nyttigt her at opridse hovedtrækkene i Århusflertallets videre fremstilling, der efter kritikken af Viborg går over til en vurdering af de fordele, som ville være knyttet til et Århus-universitet, når der sammenlignes med forholdene ved Københavns Universitet. Her fremhæves nu naturligvis alt, som virker kvalificerende for Århus som landets ny universitetsby, ikke mindst forholdene for studenterne. Som følge af de mindre forhold (i f.t. hovedstaden) ville der, hedder det, i Århus kunne opnås et nærmere og mere frugtbringende »Samliv« mellem studenterne og lærerne, og begge parter ville få bedre betingelser for at »hengive sig til et uforstyrret Studium«. Forbilledet i så henseende er Oxford og Cambridge – altså kollegieuniversitetet. Men dettes grundtanke var, at i samme kollegium som studenterne bor, foregår også forelæsninger og øvelser, »alt under Disciplin og Opsigt af Kollegiets *Master*«, hvis myndighed tillige udstrækker sig til kontrol med studenternes *privatliv*. Adaption af dette umyndiggørende system ville ikke være heldigt, mente flertallet; danske studenter, »opdraget som de gennem Gymnasieskolen er til en Stærk Selvstændighedsfølelse«, ville næppe underkaste sig en sådan åndelig og personlig tvang, som sammen med en række afsavn var en del af det ældre kollegiesystem.¹⁴ Ved oprettelsen af et universitet i Århus skulle man derfor søge at bevare de positive og acceptable sider ved kollegiesystemet, hvilket ville sige, at »Studentergaarde« (= universitetskollegier i nutidig dansk forstand) og andre institutioner til gavn for studenterne – f.eks. bygninger til studenterbospisningen – skulle præge det nye universitet på fremtrædende måde. Flertallet mente, at Århusuniversitetet således indrettet ville udgøre en ekstra attraktion i konkurrencen med hovedstadsuniversitetet om de kommende studerendes gunst, og forældrenes med i øvrigt, for flertallet var ikke i tvivl om, at for »alle Forældre vil Visheden om, at deres unge Søn eller Datter i sine første Studenteraar« modtager al mulig støtte, være af afgørende betydning for valget af studiested. Derfor ville man opføre en eller to studentergårde særlig for udenbys studenter.

København vil til alle tider virke dragende, fastslår flertallet, men dette er langtfra ensbetydende med, at et Århusuniversitet vil få pro-

blemer med at få tilstrækkeligt mange studerende,¹⁵ thi for studenter, ikke blot fra selve byen, men også fra »de store jydsk Byer i Nærheden, Randers, Horsens og Silkeborg« ville dén mulighed eksistere at forblive i eller tæt ved deres »Fædrenehjem« nogle år endnu. For studerende, der ikke lever af familiemidler, vil der i Århus være mulighed for »Selverhverv«, hedder det, og man gentager ved samme lejlighed, at mulighederne herfor vil være forsvindende i Viborg.

Næste punkt i argumentationen findes i stk. 63, der med sine to sider er af et ganske usædvanligt omfang. Emnet er den særlige betydning, Århus har som »den By, hvor en *Lægeskole* bedst kan oprettes og have størst Udsigt til at trives.« Misforholdet i hovedstaden mellem antallet af studerende og lærerkræfter påpeges – ofte lærer professorerne først de studerende at kende ved eksamen, hævdes det – og nødvendigheden af en deling af det medicinske studium i to »Lægecentre« fastslås som følge heraf.

Men ikke blot for de studerende ville der være fordele forbundet med endnu en 'lægeskole'; hele lægevidenskaben ville nemlig, sammen med hospitalslivet i Århus, »hæves op til højere Værdier«, om den ny 'lægeskole' blev lagt her. Ikke blot hævder flertallet, at Århus uomtvisteligt er den førende jyske by i henseende til kvalitet og omfang af hospitalsvæsenet, men det føjes til, at »Aarhus af Interesse for et fremtidigt Universitet« allerede i mange år har arbejdet på at fremskaffe forudsætningerne for en lægeskole, og at byen derfor såmænd allerede i lægevidenskabelig henseende er den centrale i Jylland. Skulle der derimod i en af de andre foreslåede universitetsbyer anbringes et universitet, ville det medføre store omkostninger til anlæg og drift af et tilstrækkeligt omfattende og avanceret hospitalsvæsen. Disse øvrige byers mindre hospitalsvæsen ville vel, om universitetet placeredes i en af disse, muliggøre det lægevidenskabelige studiums første del, indrømmer flertallet, men udover hovedstaden var altså Århus som universitetsby eneste sted i landet, hvor muligheden for at tage en afsluttende medicinsk eksamen kunne komme på tale.

Efter endt lovprisning af det århusianske sygehusvæsen er flertallet nået frem til et element i det påtænkte Århusuniversitet, som *ikke* fandtes tilsvarende ved Københavns Universitet. Der tales om, at en »Grundbetingelse for, at Universitetet i Aarhus skal kunne drage Studenter til sig fra København, er sikkert, at det saa hurtigt som muligt kommer til at omfatte et *Erhvervsfakultet*.« Og hvad er da det for en størrelse? Der er tale om, hvad man almindeligt benævnte et

‘handelsfakultet’, men med udvidede rammer. Dets nærmere definition og virksomhedsområde er beskrevet i betænkningens otte sider lange bilag 3, der er udarbejdet af Erik Arup og L. Moltesen. Et særligt træk ved »Erhvervsfakultetet« skulle være, at det ingenlunde blot henvendte sig til traditionelle, unge studerende, men »til enhver, der uanset sin Fordannelse søger til det for at faa den Undervisning, han i sin særlige Stilling har brug for.« Man kan håbe, hed det, at »Mænd, der udpeges til at være Ledere i Landbrugets kooperative Foretagender eller til at være Ledere i Arbejdernes Fagforeninger, vil søge til Aarhus-Universitetets Erhvervsfakultet«, men det skulle også være indrettet til uddannelse af driftsledere indenfor handel- og bankvæsen m.m. Århusflertallets yndlingsomkvæd afsynges påny: »Betingelserne for et saadant Fakultet findes kun i Aarhus, ikke i Viborg«. (I Århus fandtes nemlig en anerkendt Handelsskole, hvis elever ville kunne sendes til ‘erhvervsfakultetet’). Herefter går man over til at betragte bibliotekerne i Århus. Særlig vægt lægges naturligvis på rollen, Statsbiblioteket dér ville kunne komme til at spille som universitetsbibliotek.

Efter en opsummering af nærved samtlige ovenstående punkter, anføres nu, at »Aarhus har været Sjælen og Kraften i hele Bevægelsen for et Universitet i Jylland«, og at private i Århus står på spring med økonomiske midler som tilskud. Her fremhæves især etatsråd Filtenborgs testamentariske gave og midlerne fra Otto Mønstedts formue.¹⁶

Endelig anføres i stk. 67 nogle betragtninger over sagen ud fra, hvad flertallet selv kalder et almindeligt historisk og kulturelt synspunkt. Man fremdrager til indbyrdes sammenligning de gamle jyske købstæder Ribe, Viborg og Århus, der alle tre til forskellige tider har kunnet anses for at være Jyllands førende by. Det slås fast, at Ribe, som fra middelalderen og frem over det 16. årh. var enten Jyllands førende handelsby eller åndelige centrum, allerede forlængst kun er en skøn fortidsby. Og Viborg, en »Landstad, uden Adgang til Havet har (...) aldrig kunnet udvikle noget betydeligt Handelsliv«. Dog forties det ikke, at den var mødested for det jyske landsting og dermed centrum »for jydsk politisk Liv og Retsliv«, men ak, tilbage heraf er ikke andet, end at byen har bevaret sin landsret og hermed »en i Forhold til Byens Størrelse ret Talrig Embedsstand«, der endog kun for en mindre del stammer enten fra Viborg eller Jylland.

Karakteristikken af Århus i denne sammenhæng fortjener at citeres i sin helhed.

Naar man ser paa Jyllands overordentlige Udvikling siden 1864, er et af de ejendommeligste Træk deri den store Vækst, Aarhus er under-gaaet. Før 1864 fandtes ingen Modvægt mod København, der blev Landets eneste store By; men samtidig begyndte Aarhus at vokse, og uden væsentlig Støtte fra Staten, der næsten ingen betydningsfulde Institutioner har anbragt dér, har Byen udviklet sig til at være det eneste Sted, hvor man nu kan tænke sig en Modvægt mod Københavns overvældende Indflydelse udvikle sig. Naar man nu tænker sig et nyt Universitet oprettet taler adskilligt for, at man beslutter sig til herved at give Aarhus en Støtte i sin naturlige Udvikling og til endelig at hæve den op til at være noget mere end en driftig Forretningsby. Man vilde have den Fordel af knytte Universitetet til en By og en Bevægelse, der har vist sig at bære Fremtidens Udvikling i sit Skød, og det vilde være lige saa gavnligt og stimulerende for selve Universitetet, som det vilde være nyttigt for Aarhus, hvilken By man undertiden tidligere har bebrejdet, at den trods sin relative Storhed er for materiel og for blottet for aandeligt Liv til at kunne blive Hovedstad for Jylland. Hvorledes kan dens aandelige Betydning blive grundlagt og vokse, hvis man stadig berøver den de aandelige Institutioner, som den ifølge sin Størrelse og centrale Beliggenhed har et naturligt Krav paa? Ved at lægge Univer-sitetet i Aarhus vil man knytte det til den Udvikling, som Natur- og Samfundsforholdene af sig selv har sat i Gang, og man vil gøre det muligt, at der bliver et Sted i Danmark udenfor København, hvor selvstændigt Initiativ og selvstændige Tanker kan finde Udviklingsmu-ligheder, og hvor særlig Danmarks største Landsdel Jylland kan finde sit aandelige saavel som materielle Centrum, hvilket det hidtil har savnet.

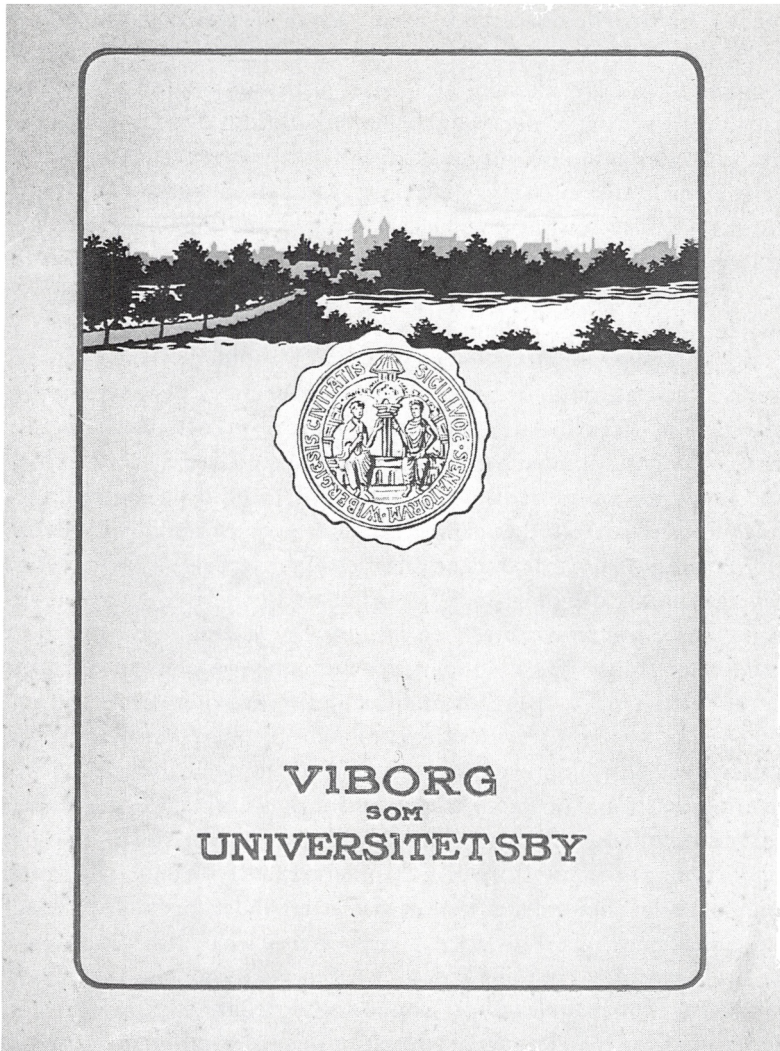
Til slut udtaler flertallet som dets – på alle forhold hvilende – opfattelse, at det nye universitet *snarest muligt* bør oprettes i Århus.¹⁷

I betænkningens afsnit VIII (stk. 72-91) findes Viborgmindretallets bidrag, som – udover naturligvis at søge Viborg fremstillet i det bedste lys – lægger vægt på at få Århus til at fremstå som en anonym, endnu ikke fuldvoksen kopi af København.

Efter Viborgfolkenes opfattelse forråder flertalsindstillingen de op-rindelige intentioner i ønsket om et jysk universitets oprettelse. Et hovedmotiv var jo at man ønskede at kunne tilbyde de studerende gunstigere studie- og levevilkår end dem, man kendte fra hovedsta-den. Man indså, hedder det i stk. 72, at det i og for sig var uheldigt, at studenterne »drev omkring for Lud og koldt Vand« i en befolkning på over en halv million mennesker, hvorfor man havde ment, at de ville være lykkeligere stillet ved at kunne tilbringe studietiden »under mindre Forhold, i en Befolkning, som ikke var større end, at der

mellem den og de Studerende kunde tilvejebringes personlige Forhold, beroende paa gensidig Sympati og resulterende i den sociale Kontrol, som Livet i en lille By ganske naturligt medfører.« Med en sådan formulering er der dog tale om en voldsom overfortolkning af det samlede, enige betænkningssudvalgs formuleringer i betænkningens afsnit I, der intetsteds giver udtryk for ønskeligheden af nogen form for social kontrol, hverken en 'naturlig' fra lokalbefolkningens eller en formaliseret fra institutionens side.¹⁸ Formuleringen er imidlertid uhyre karakteristisk for mindretallets kulturpolitiske holdning, hvilket turde fremgå af hele den videre argumentation for Viborg.

Man har, siger mindretallet, spottet over forholdene ved universiteterne i Upsala, Lund, de mindre tyske universiteter osv., og ofte har man endda, især i hovedstaden, set »et Fortrin ved den danske akademiske Uddannelse i det, som netop var en Mangel ved den«, men man har udtalt sig uden egentlig at kende disse forhold og dermed også uden at være i stand til at værdsætte deres »overordentlige Fordele«. Iflg. Viborgfolkene har også udvalgsflertallet gjort sig skyldig i denne fejltagelse, idet det indgående har udmalet de negative sider ved anbringelsen af et universitet i en lille by og på samme tid har gjort gældende, at når der i nutiden oprettes universiteter, foretrækkes gerne relativt store byer. For mindretallet at se hviler denne påstand på en generalisering ud fra et for spinkelt grundlag. At dette skulle være tilfældet, dokumenterer mindretallet dog ikke, tværtimod bemærkes det, at hovedparten af europæiske og amerikanske universiteter fra begyndelsen er anlagt i små byer, hvor de har trivedes ypperligt og fortsat gør det, hvorfor »ingen tænker paa at flytte dem«. Derimod sker der iflg. mindretallet det, at der efterhånden opstår behov for flere akademiske læreanstalter, hvorpå man da har placeret sådanne også i storstæder. Heri ligger dog på ingen måde, at disse skulle egne sig bedre end småbyerne som studie- og opholdssteder, fastslås det; tværtimod har man i de store lande blot ønsket at supplere småstadsuniversiteterne med storstadsuniversiteter for at udnytte »de Fordele, Storstaden muligvis rummer« for universitetsundervisningen (forskningens mulige fordele nævnes ikke). For Danmark gælder disse forhold ikke, fastslår Viborgfolkene, idet man jo her allerede har et storstadsuniversitet med samt erfaringer for, »hvilke Ulemper der klæber ved en saadan Institution«, og derfor ville det naturligste være, om man nu tog ved lære og anbragte den ny læreanstalt under tilsva-



Bogen »Viborg som Universitetsby« blev udgivet i 1921 som et modtræk mod dannelsen af Universitets-Samvirket i Århus og trykt i 1460 eksemplarer, hvoraf de 1200 blev sendt til rigsdagens medlemmer og en lang række betydningsfulde personligheder. 125 lokale bidragsydere havde muliggjort det store projekt. Et blad i København skrev i sin anmeldelse: Nu er Viborg et hestehoved foran Århus! Et andet skrev: Bogen er helt igennem præget af den gamle Kultur, den sikre Smag og den Stilfuldhed, som gør Viborg til: Byen for sig selv!

Bogen udkom i øvrigt på Gyldendals forlag.

rende forhold som dem, hvorunder et flertal af »den civiliserede Verdens Universiteter« virker upåklageligt, nemlig i en lille by af »en vis Anseelse«.

På baggrund af disse betragtninger forekommer det Viborgmindretallet, at Århusflertallets valg af netop den eneste by i landet, der kan tænkes at udvikle sig til en »Storstad« (omend i et andet format end København), er »mindre velbetænkt«, som den vittige pennesfører næppe tilfældigt udtrykker det. Kan Århus ikke i europæisk forstand kaldes en storstad, så er den det i dansk sammenhæng, hedder det i stk. 73, hvor man videre mener at kunne se, at Århus' ærgerrighed går i retning af det storstadsmæssige. Som følge heraf vil der blot blive tale om en gentagelse af de allerede eksisterende, kritisable forhold, nemlig således at hvor der i hovedstaden er tale om, at 3-4000 studenter »flakker tilholdsløse omkring« i en befolkning på 5-600.000 indbyggere, så ville der i Århus blive tale om »at slippe nogle Hundrede Studenter (eller hvor mange det nu bliver) løs« i en befolkning på vej mod de 100.000. End ikke en bedre indretning af kollegieforholdene i Århus end i København ville forhindre de studerende i på førstnævnte sted på samme måde som i hovedstaden at forsvinde i mængden, siges det, og skønt mindretallet undlader at skære regnestykkets resultat ud i pap, forstår vi dog nok, at studenternes tilværelse i Århus meget vel kunne arte sig mindst lige så slemt som i København.

Ikke kun i de studentsociale forhold ville en sådan enshed ytre sig. Mindretallet befrygter således, at et universitet i Århus ikke i den ønskede grad ville adskille sig fra hovedstadens, hvad angår »andeligt Præg«. Tværtimod finder man, at der ville være tale om et trist spild af muligheder i en nation, der tiltrænger en begunstigelse af samtlige dens »Spirer til individuel Livsudfoldelse«.

Men hvorledes kunne man da bibringe et nyt jysk universitet en egen, særpræget profil, der – kunne man håbe – ville tillade det at hævde sig over for hovedstadens universitet? Jo, lyder svaret, man måtte placere det et sted, hvor livsvilkårene artede sig *helt* anderledes end i København. Et sted, hvor »Forbindelsen med Landet og Landbefolkningen kunne opretholdes«, hvor der herskede »en bevidst udformet provinsiel Livsopfattelse (Provinsialisme er ingenlunde altid af det onde)« – dér, kunne det håbes, at det ny universitet kunne opnå det ønskede særpræg, hvorved det ville kunne hævde sig selv overfor det gamle. Dér ville der iflg. mindretallet kunne blive tale om noget i retning af Sorø Akademi i »Ingemanns, Hauchs og Wilsters Dage« og

den herfra flydende indsats i dansk åndsliv, hvis en placering som den skitserede valgtes, derimod næppe hvis flertallets tanker om Århus realiseredes.

Herpå harcelleres der over flertallets frygt for, hvad resultatet ville blive, om en i det væsentlige fra provinsbyer rekrutteret ungdom henvistes til at studere i en lille by (jfr. ovenfor s. 72). Denne frygt kan man spare sig, mener mindretallet, thi en »Provins- eller Bondestudent behøver ikke et Ophold i en stor By for at bringes til at skifte aandelig Ham. Det besørger det akademiske Liv og Kammeratlivet«. Som belæg herfor henvises der til erfaringer fra på landet liggende seminarier og folkehøjskoler, hvortil eleverne ankommer med »alle de Særheder, der kendetegner Folk fra Udmærkerne«. Men se: »Der kommer en Bondeknold ind i Maskinen ved den ene Ende, og der kommer en kæk Seminarist eller Højskolemand ud af den anden Ende«! Noget tilsvarende ville der efter mindretallets overbevisning blive tale om for et småbyuniversitets »Elever«. Det ville dog være synd at sige, at flertallets bekymring hermed var tilbagevist, idet denne jo angik småbystudentens færre muligheder for ved selverfaring at gøre sig bekendt med samfundets sociale forhold og problemer. Og det ved mindretallet ganske udmærket, for umiddelbart efter, nemlig ved indledningen af stk. 75, tales der om, at hvad den store by har af fordele at yde ungdommen i form af »mangfoldigt differentierede sociale Forhold« (samt adgang til »Fornøjelser, Kaféliv, fast Teater« osv.) er for intet at regne mod storstadens mangler i andre henseender.

Med, kan det synes, et noget ubegrundet spring inddrages og konkretiseres nu en sådan mangel, som viser sig at angå selve den udsete byggegrund i Århus. For de udpegede grunde i Kolding, Sønderborg og Viborg gælder det, iflg. mindretallet, at deres forbindelse med landet og naturen »er sikret for bestandig«, hvorimod grunden i Århus risikerede ret snart at blive *indkapslet* i bylegemet. De fordele, som var forbundet med at oprette universitetet klos op ad Århus Kommunehospital, opvejede efter mindretallets opfattelse på ingen måde denne risiko.¹⁹

Mindretallet har i det hele taget et horn i siden på Århusgrunden, hvor det vil være langt kostbarere at bygge end i de tre øvrige byer. Årsagen skulle være den, at »ingen Magt i Verden kunne hindre de Arkitekter, der kommer til at lede Opførelsen, i at projektere en

Bebyggelse med Palæer, der kan gøre sig kraftigt gældende mellem de bymæssige Omgivelser«. Pragt og »saakaldt Bekvemmelighed« er unødvendig, mener mindretallet, og ville ej heller komme på tale ved opførelsen i en småstad.

Vistnok med god ret afvises flertallets tale om, hvor meget dyrere studentens tilværelse ville være i en lille by og det tilføjes, at der i en større by dog altid er »rigeligere Lejlighed« til at give penge ud.

Mindretallet gør dernæst opmærksom på, at det har yderst svært ved at øjne mulighederne for et *jysk* præget universitet i netop Århus, som »ubetinget er den mindst jyske af alle Jyllands Købstæder«, og flertallets kvantitativt omfattende redegørelse for lige akkurat det århusianske hospitalsvæsen som forudsætning for placeringen af en 'lægeskole'/et medicinsk fakultet og dermed et universitet afvises med den begrundelse, at selv det ypperligste hospitalsvæsen i en by dog ikke kan udgøre motiveringen for at gøre denne til universitetsby. Det var fra regeringens side stillet i udsigt, at det ny universitet hen ad vejen ville få et nyt rigshospital bundet i halen til placering i samme by, og til dette 'løfte' henviser nu mindretallet i dets forsøg på at ugyldiggøre denne centrale del af flertallets argumentation.

Næste angrebspunkt er den vægt, som Århusflertallet i redegørelsen lægger på Statsbibliotekets betydning som universitetsbibliotek. Naturligvis er Statsbiblioteket en »Herlighed« for den by, det ligger i, hedder det, men dets beholdning af videnskabelig litteratur kan jo sagtens flyttes til en anden by. Herved vil Statsbiblioteket i Århus, der indtil videre har »fungeret som det, man i angelsaksiske Lande forstaar ved et Folkebibliotek«, oven i købet kunne få afhjulpet sin pladsmangel, mener Viborgmindretallet.

Den af Århusflertallet påståede nødvendighed af ved et kommende *jysk* universitet at tilknytte et 'erhvervsfakultet« er på ingen måde indlysende for mindretallet, som ikke indser, at det netop skulle være et nyt universitets opgave at etablere en sådan »højere Undervisning for Handelsstuderende«, hvorfor denne snarere burde henlægges til København, som (»Aarhus ufortalt«) er den by i landet, hvor handelslivet blomstrer stærkest. Derudover mener mindretallet, at de af flertallet nævnte ledere af fagforeninger, landbrugets kooperative foretagender, osv. vel nok ofte vil være i en alder og situation, som slet ikke motiverer dem for gennemførelsen af selv et kortere studium. Nølende anerkender mindretallet dog 'erhvervsfakultetet's betydning

i forbindelse med kortere uddannelser, men slet ikke, at den påtænkte nyskabelse burde spille nogen rolle ved afgørelsen af den nye videnskabelige anstalts placering.

Fremme ved udvalgsbetænkningens stk. 84 hedder det da, at når man med udelukkelse af Århus skal angive, »hvilken af de tre mindre jyske Byer«, der anses for bedst egnet som universitetssæde, vil mindretallet uden betænkelighed nævne *Viborg*.

Alene den kendsgerning, at det har været fundet fornødent at anvende henved 70 % af mindretalsudtalelsen på en gendrivelse af Århusflertallets argumentation, antyder ikke så lidt om den heftighed, som har behersket de fire medlemmer af udvalgsmindretallet.²⁰ Men herefter er det altså den *direkte* argumentation for den af mindretallet kårne by, der står i centrum.

Straks i andet afsnit af stk. 84 henvises der til, at Viborgs navn altid var fremme, når oprettelsen af et jysk universitet op gennem historien har været på tale.

Med nærværende fremstillings første del i erindring kan dette ikke nægtes. Mindretallet, der dog ellers har en landsarkivar – nemlig Georg Saxild – i sin midte, ulejlig sig dog ikke med en redegørelse for hidtidige propositioner angående Viborg som hjemsted for en jysk anstalt for videnskabelig uddannelse, men fastslår i forbindelse hermed og naturligvis som forklaring herpå, straks, at Viborg »som Centralbyen i Jylland« har en næsten ideel beliggenhed, hvilket også er grunden til, at den »ganske selvfølgelig« er blevet hjemsted for »en overordentlig stor Del offentlige Institutioner«. Dette har bevirket, at byens liv er blevet præget af et stort antal akademisk uddannede personer, der har deres virke dér.

Et af de – tør man nok påstå – muntreste indslag overhovedet i hele diskussionen om det jyske universitet leveres med mindretallets lovprisning af byens fra »Oldtiden stammende karakter af Centralbyen i Jylland«, som dog i nogen tid har »været noget udvisket ved Trafikmidlernes Udvikling«, men som »utvivlsomt atter vil blive forstærket ved den Tilbagevenden til Landevejen som Færdselsaare, der er en saa karakteristisk Følge af Automobilets Sejrgang«. Og netop »som Følge heraf kan det paa ingen Maade indrømmes, at et Universitet i Aarhus paa Forhaand skulde kunne regne med et større fast Klientel end et Universitet i Viborg«.

Faktisk synes Viborgmindretallets fremstilling fra nu af at tappe energi og argumentation fra den tidligere nævnte publikation *Viborg*

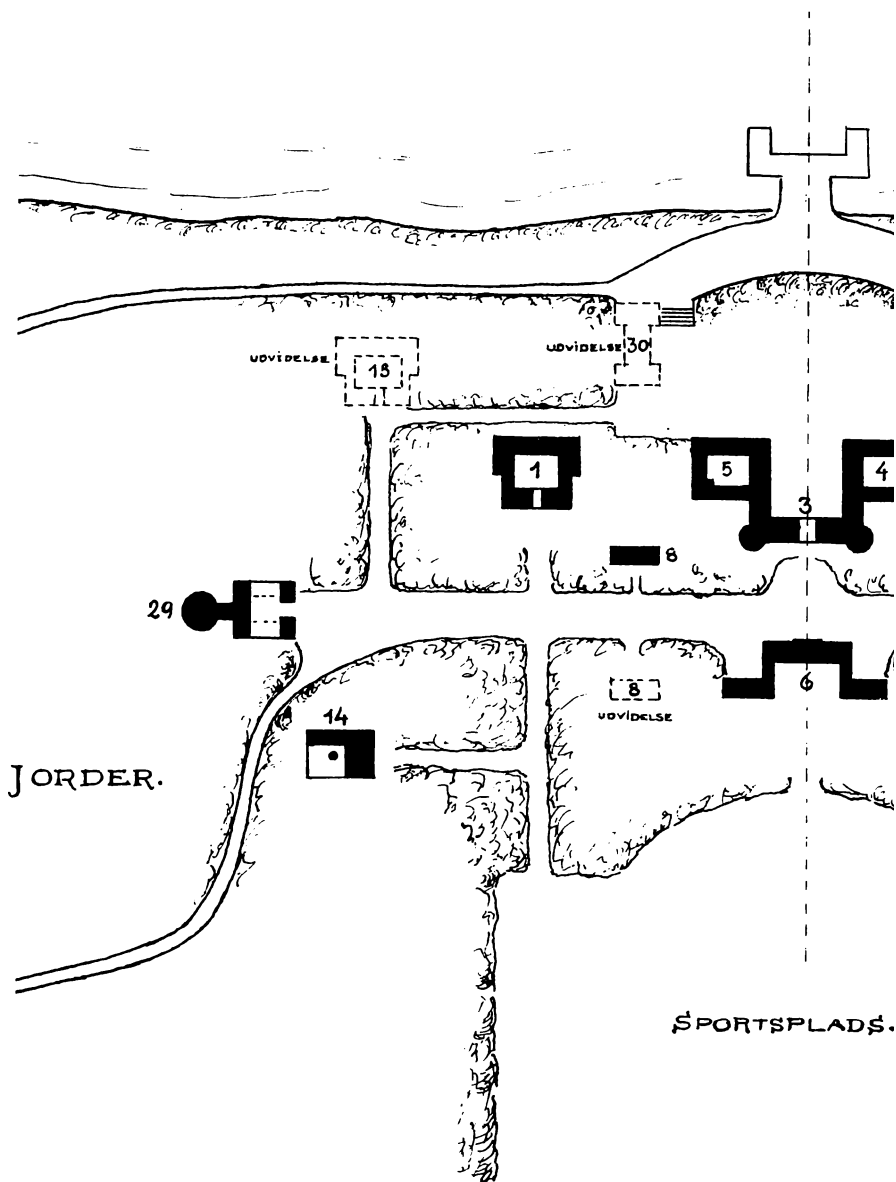
som *Universitetsby*, der udkom allerede i 1921 på foranledning af en af »Borgerskabet i Viborg« nedsat redaktionskomité, fremfor at geråde i egentlig nytænkning. I den i nævnte værk indledende artikel, der bærer titlen »Viborg som Universitetsby«, og som er forfattet af Georg Saxild, hører vi eksempelvis, at Viborg sandelig har kendt til prøvelser: Først var der den forfærdelige brand i 1726, men »næsten haardere endnu foer det nittende Aarhundrede frem mod Viborg, da den jydsk Længdebane med fuld Bevidsthed førtes uden om Byen, saa at denne kom til at ligge paa et Sidespor«. Hvad mener mon Saxild med sin formulering: »med fuld Bevidsthed«? – for naturligvis disponerede myndighederne ikke ubevidst, da det jyske jernbanenets føring planlagdes og godkendtes.

Men tilbage til udvalgets mindretalsbetænkning fra Viborgfolkene.

Inden en længere redegørelse for Viborgs rolle og betydning i Danmarkshistorien anføres det indledningsvist, at Viborgs *skæbne* gennem hele det tidsrum, »der lader sig historisk belyse«, ikke blot har været sammenvævet med den jyske halvø, men med hele rigets historie, oven i købet på en sådan måde, »at faa danske Byer udenfor København kan siges at være saa repræsentativt danske og ingen jydsk By saa repræsentativt jydsk som Viborg«.

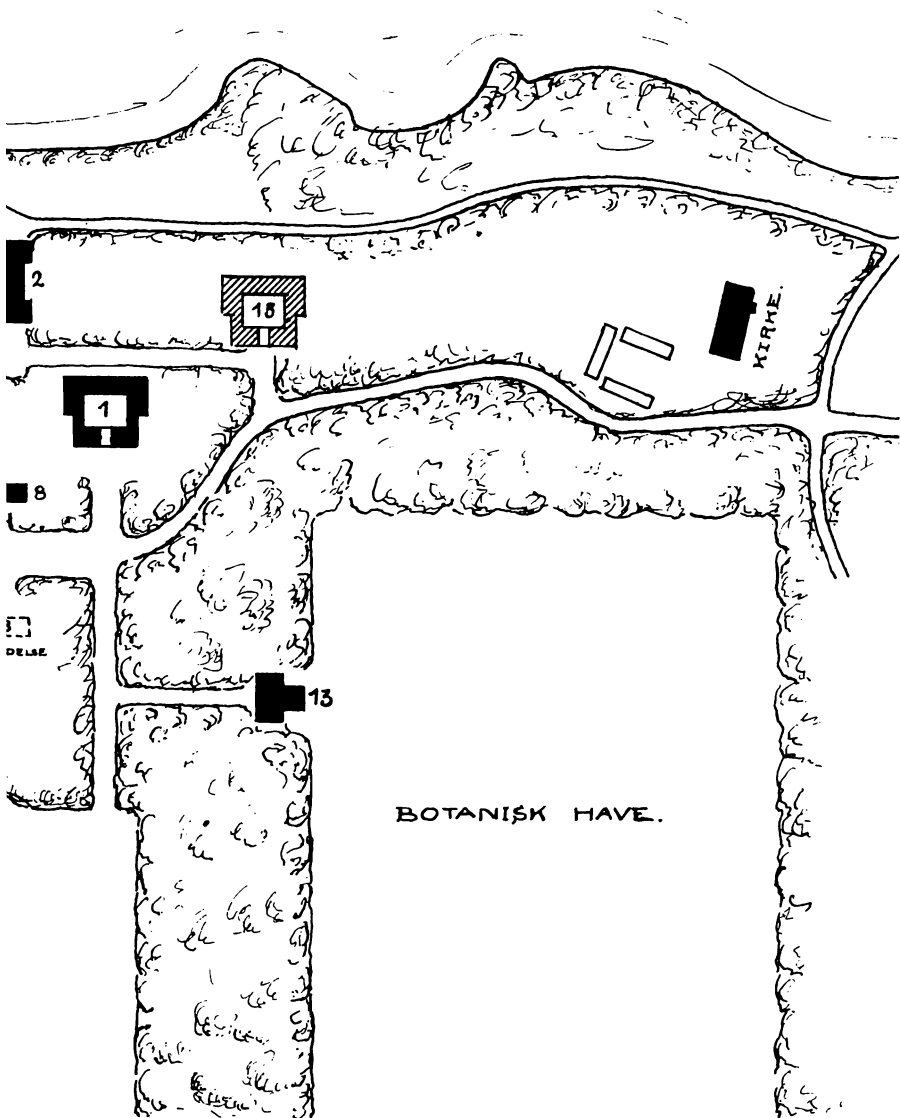
At Viborg er en 'historisk by,' ønsker Viborgmindretallet dog ikke misforstået, således at man kunne tro, den *har haft* en historie; det har den også, men tilmed er byen »i rask fremblomstrende Udvikling«, hvilket tilkendegives ved, at den i løbet af en snes år, nemlig fra 1901 til 1921 har haft »en Befolkningstilvækst af ikke mindre end 67½ Pct«. Dette såre nøjagtige tal henter mindretallet fra artiklen af Saxild i ovenfor nævnte publikation fra 1921 (s. 15).²¹

Kun over »faa andre danske Byer« hviler der en sådan karakter som over »den gamle By ved Viborg Sø«, hvor Nørrejylland i sin tid havde sit »Hovedoffersted og sit Landsting«, og hvor – hvilket er endnu en afskrift fra Saxilds artikel – »Gader og Stræder endnu den Dag i Dag bærer Middelalderens Helgennavne«. Og det var her, *Tausen* »indledede Reformationen«, ligesom det var her, de nørrejyske stænder afholdt deres møder og endelig: her var også stedet, hvor »Skovgaard i dette Aarhundrede satte sig og den danske Kunst et pragtfuldt Monument«. Fremhævelsen af Joakim Skovgaards udsmykning af Domkirken, der velsagten er inspireret af den afsluttende billedserie i *Viborg som Universitetsby*, er dog måske ikke videre heldig, idet det ikke lige er til at indse dette kunstneriske indslags relevans for sagen.



Udsnit af arkitekt M.a.A.A. Søren Vig-Nielsens tegning af planerne for et universitet i Viborg. Tegningen er et bilag til den omfattende 1925-betænkning om det jyske universitet. Udsnittet omfatter kun det teologiske, juridiske og filosofiske fakultet på østsiden af Søndersø, mens den samlede plan dækker hele byen med det store lægevidenskabelige fakultet på vestsiden. Man be-

SØNDERSØ.



mærker bådebroen, hvorfra der var tænkt bådforbindelse til en tilsvarende bro på vestsiden. Asmild kirke til højre. Nr. 1: centralt beliggende studenterkollegier for mænd. Nr. 2: et lidt mere diskret placeret kollegium for kvinder. Nr. 8: professorboliger. Nr. 19: astronomisk observatorium. Det var planlægning af dimensioner.

Men mindretallet konstaterer altså, at netop over Viborg ligger »Historiens Aflejringer« og i dens »Omgivelser har Grate Hede, Finderup Lade, Tap Hede og Hald hver et Kapitel af Danmarkshistorien at fortælle, og Blicherdigtingens Herregaarde og Landsbyer hver en Sang at synge«. – Som afslutning til dette patetisk prægede stk. 84 anføres, at såfremt det er af betydning for de unge, at stedet, hvor de i studieårene opholder sig, »kan præge sig dybt i Sindet hos dem«, synes Viborg at måtte være den af de jyske byer, der har »mest at byde paa«.

I det sidelange stk. 85 skrider mindretallet til omtale af den udsete byggegrund i Viborg, »Asmildklosters Jorder« øst for Sønder sø, hvor man finder, at der er rigelig plads til et kommende universitets centralbygning, kollegier og professorboliger. Byggegrunde til medicinske institutter ville kunne fås i umiddelbar nærhed af sygehuset, nemlig mellem dette og sindssygehospitalet ved søen. Således ville forbindelsen mellem universitetet og »Lægekvarteret« blive nem og bekvem til lands og ville endda, hedder det, kunne lettes yderligere ved en »Baadeforbindelse« mellem universitetets og sindssygehospitalets grunde.

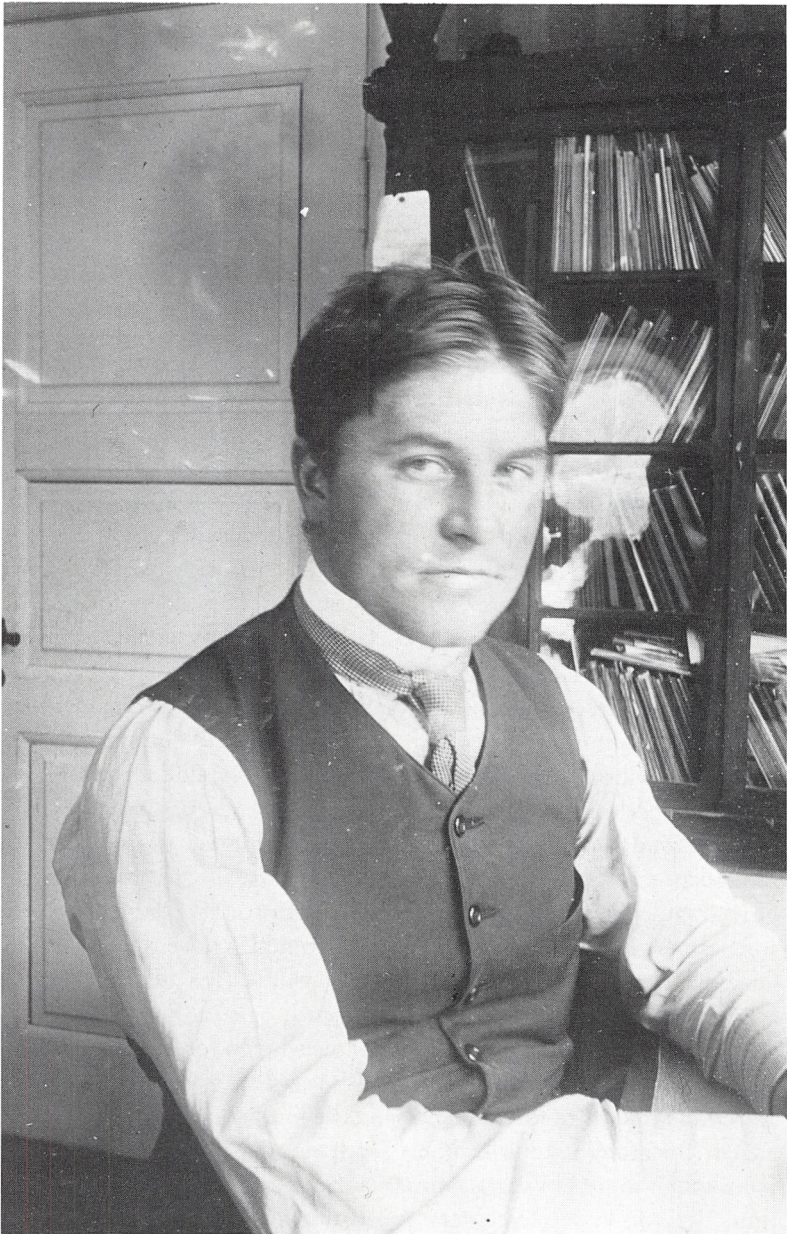
Yderligere en række fordele ville være forbundet med anvendelsen af Asmildjorden til universitetsgrund. Ikke blot findes det som nævnt utænkeligt, at den skulle blive omkredset af bymæssig bebyggelse; den er tillige ideel ved sin størrelse og naturskønhed. Det »latinske Kvarter« i Viborg ville i kraft af sin placering på denne grund bibringes en *udpræget* landlig karakter og have fordelene ved såvel land som byliv. Og det ville ikke skorte på muligheder for at dyrke forskellige former for friluftsidræt.²² Sommer og vinter ville søen således kunne anvendes til henholdsvis ro- og skøjtesport, og det bakkede terræn øst for søerne er »som skabt for Anlægget af Kælke- og Skibaner«, og muligheden for »herlige Cykleture« i byens omegn er i rigt mål til stede. Også opførelsen af et kommende stadion ved den nye latinskole nævnes, og der skulle således alt i alt være mulighed for at drive »al den Sport, Studenter i Almindelighed har Raad til at drive« (igen et citat fra Saxilds artikel).

Disse materielle fordele findes dog ikke at skulle veje tungest til ved afgørelsen af det jyske universitets placering. Nok så afgørende finder man det, at Viborg fremfor nogen dansk købstad udenfor København er præget af det akademiske liv. Mindretallet ønsker ikke at tage stilling til, hvorvidt en stor embedsstand virker »gavnligt eller hem-

mende« på byens udvikling, men at tilstedeværelsen af de mange akademikere i byen er af betydning for spørgsmålet om universitetets placering, findes at være hævet over enhver diskussion, og det samme gælder betydningen af tilstedeværelsen af institutioner med tilknytning til discipliner, hvori der doceres ved et universitet. Efter tur gennemgås disse.

Under overskriften »Juraen ved et jydsk Universitet« fremhævede landsdommer Gunnar Glarbo i sit bidrag til bogen *Viborg som Universitetsby* de fordele, som ville blive denne disciplin til del ved oprettelsen af et universitet i byen. Glarbos opfattelse er den, at skal der oprettes et universitet i landsdelen, vil det, hvis der skal tages hensyn til praktiske forhold, for det juridiske fakultets vedkommende være mest naturligt at vælge Viborg, hvor der ved Vestre Landsret er »daglig offentlig Rettergang med Adgang for de studerende til at gøre sig bekendt med Retslivet« (s. 53-55). Betydningen af denne adgang til praksis understreges naturligvis også i mindretalsudtalelsen, der dog ikke undlader tillige at tilføje argumentet en historisk fernis, idet der med landsretten er tale om »en Institution (...) som uden Afbrydelse har været knyttet til samme Sted fra en Tid, der ligger forud for enhver Historie«. Da den juridiske udøvelse altså gennem tiderne har sat sit præg på byen, vil et juridisk fakultet have – som det hedder – en *naturlig* tilknytning til byen, og det føjes til, at de »juridiske Studerende vil i Viborg møde en større Forstaaelse end andre Steder«.

Nogen perlerække af ligefrem tungtvejende argumenter er der i mindretalsudtalelsen ikke tale om, da man når frem til redegørelsen for sådanne forhold, som kunne begrunde et teologisk fakultet i Viborg. Naturligvis fremhæves også her det historiske element – byen som stiftshovedstad og bispesæde siden Svend Estridsens tid, domkirken, der byggedes i det 12. årh., »fornyedes« (!) i det 19., og ved århundredskiftet dekoreredes af Skovgaard, og som nu kan betegnes som en af de »mærkeligste Kirkebygninger inden for den protestantiske Verden«, den første reformationsbevægelse osv. – men egentlig afgørende praktiske fordele har man ikke kunnet udhitte. Det samme gælder forfatteren, adjunkt Niels Jeppesen, der i artiklen »Teologisk Fakultet i Viborg« (*Viborg som Universitetsby*) fremfører en motivation, der for visse elementers vedkommende til forveksling ligner Tychonius' et par hundrede år tidligere: »Viborg ejer baade Ro og Røre for den Unge Teolog, ikke et larmende Forlystelsesliv, som Storstaden lokker med, men et rigt Menighedsliv; gode Hjem med



Arkitekt Søren Vig-Nielsen (1876-1964) var fra første færd en af hovedkræfterne bag universitetsplanerne i Viborg, se hans tegning s. 84-85. Fotografi fra omkr. 1920.

dybe Interesser for Livets store Spørgsmaal, ypperlig Kirkegang, men ikke meget af Storstadens overfladiske religiøse Sværmerier og hastigt opblussende og ligesaa hastigt slukkede Bevægelser« (s. 92).

Mere kød er der trods alt på argumentationen i stk. 87, hvor der redegøres for de viborgske sygeanstalters betydning for et medicinsk fakultet. Her er det for en gangs skyld ikke det historiske element, der fremdrages, men tværtimod fremtidens. Således henvises der til det patienttal, Amtssygehuset vil rumme efter en igangsat udvidelse, nemlig 240, og hertil kommer Sindssygehospitalets 800 patienter samt et betydeligt antal patienter og rekonvalescenter ved den nyoprettede »Folkekuranstalt ved Hald«, som også forventes at ville »stige en Del«. Mindretallet gør gældende, at alene Amtssygehuset afgiver patientmateriale til en kirurgisk og medicinsk universitetsklinikk, og at Sindssygehospitalet efter en »paaregnet mindre Udvidelse« vil være i stand til at virke som »Optagelseshospital svarende til Kommunehospitalets VI Afdeling«, idet man er i besiddelse af et omfattende neurologisk materiale, der egner sig fortrinligt til - som det tidstypisk hedder - »Studier over Familieforskning og Degenerationslære«. Dette sidste udtryk må i øvrigt anskues som en neddæmpning af overlæge Chr. Geills formulering i artiklen »Sindssygehospitalet i Viborg« i »*Viborg som Universitetsby*«, der tydeligvis har leveret inspiration og krudt til udvalgsmindretallet, og som ikke undlader *videre* at tale om netop disse discipliners status som grundlæggende for »*Racehygiejne (Racebiologi)*« (s. 63). Men altså: Fra dette hospital vil der kunne tilgå et kommende anatomisk institut »et ualmindeligt stort Antal Lig til Dissektion«, anfører mindretallet, der også nævner, at Folkekuranstalten, der jo godt nok ligger »6 km fra Byen«, vil muliggøre de studerendes Kendskab til ikke blot forskellige kroniske medicinske Sygdomme, men også deres Helbredelse ved »naturlig og ved moderne fysikalsk Behandling«, altså f.eks. »Bade, inkl. Lysbade, Massage, Sygegymnastik, Elektroterapi, Sløjdkure o.s.v.«

Kun ni linjer optager redegørelsen i stk. 88 for et filosofisk fakultets muligheder i Viborg, og udelukkende fordelene ved netop det historiske studium fremdrages. Naturligvis henvises der her til Landsarkivet for Nørrejylland, og det hedder, at den betydning arkivet allerede har haft for den historiske forskning i Jylland (nemlig som den repræsenteres af de historiske samfund i næsten alle jyske amter) vil kunne *mangedobles*, når arkivet kan gøres »tilgængeligt for historiske Fagstuderende og indgaa som Led i en akademisk Labora-

torieundervisning.« – Underligt nok fremhæves ikke på dette sted et sådant fakultets muligheder i forbindelse med filologiske granskninger af det jyske sprog og den jyske litteratur for slet ikke at tale om etnografiske sonderinger af kontrasten mellem øst- og vestdansk sprog og tradition m.m., hvilket dog ellers er emner, som mindretallet har strejft i de overordnede, ideologiske betragtninger, og som faktisk var med i det samlede udvalgs indledende betragtninger, jfr. ovenfor s. 69.

Med mindretalsudtalelsens stk. 89 er vi nået frem til det sidste for Viborgmindretallet at se relevante universitetsfakultet, nemlig det naturvidenskabelige. Placeres nemlig universitetet »i den nørrejydske Halvøs Hjerte«, vil der være tale om adgang til en «ægte jydsk» og særdeles afvekslende natur, som ikke blot vil kunne danne ramme om, men som også vil kunne optræde som objekt for de naturvidenskabelige studier. Ikke blot et forsknings-, men sandelig tillige et »Oplysningsarbejde«, vil her have de allerbedste betingelser, meddeler mindretallet, som tillige nævner, hvorledes egnen i forvejen allerede har optrådt som forskningsfelt i forbindelse med velrenommerede publikationer af studier over dannelse af bl.a. bakkeland og hedesletter. – I sin 12 sider lange artikel »Naturen om Viborg« (i *Viborg som Universitetsby*) lykkes det ikke dr. phil. A. Mentz, der som tidligere nævnt er et af de fire medlemmer af Viborgmindretallet, at levere nogen videre tungtvejende argumentation i denne sammenhæng. Da mindretallets pennefører udfoldede sig, har denne vel kunnet drage nytte af Mentz' panegyriske beskrivelser udi det topografiske, men dette er især sket i de almene afsnit, for artiklen byder ikke på noget for alvor relevant i forbindelse med en argumentation for et naturvidenskabeligt fakultet ved et universitet i Viborg.

I stk. 90 meddeler mindretallet, at man »i alt væsentligt« kan tiltræde Århusflertallets bemærkninger om det forønskede kollegiesystem ved det nye jyske universitet, og man beklager undrende, at flertallet ikke ønskede en fællesudtalelse, hvad dette emne angik.²³

Mindretalsudtalelsens afsluttende stk. 91 demonstrerer på sin vis ret tydeligt en afgørende forskel mellem betænkningens Århus- og Viborgfolk i henseende til metodik. Mens Århusflertallet minutøst havde planlagt og skitseret ideer for en universitetsopbyggelse,²⁴ meddeler mindretallet her – resignerende? – at man »ikke har ment det nødvendigt at udarbejde nogen særlig Plan for en stykkevis Opbygning af et Universitet i Viborg«. Man nævner, at det »maaske«

ville være rimeligt, om den blev noget anderledes end den af flertallet skitserede, men, siger man, »dette Spørgsmaal finder naturligt sin Løsning, naar Afgørelsen om Universitetets Oprettelse og Sted er truffet.« Total defaitisme er der dog ikke tale om, idet man trods alt herefter anfører forskelligt om bl.a. mulighederne for at iværksætte et førstedelsstudium i medicin, der skulle have lige så gode muligheder i Viborg som i Århus, og idet man henviser til en undersøgelse, der skulle vise, at netop kårene for hovedstadsstuderende indenfor juraen er ovenud håbløse, og hvor Viborg, som følge af Landsrettens beliggenhed, findes at byde på bedre vilkår end Århus. Med denne afsluttende argumentation, der jo *kun* omfatter to hovedområder ved et moderne universitet, kan mindretallet siges at jukke unødigt i spindaten, al den stund der i en betænkningssammenhæng naturligvis konkluderende bør argumenteres *sammenhængende* for samtlige sagens områder. Symptomatisk er derfor den følgende bemærkning, hvori udtales, at mindretallet må mene, at »det meget let vil være muligt til sin Tid at opstille en Plan for en trinvis Opbyggen af et Universitet i Viborg, der baade under Hensyn til Bekostning og til det af Undervisningshensyn mest paakrævede ikke paa nogen Maade staar tilbage for den af Flertallet for Aarhus opstillede.« – Lige netop som argumentatorisk afslutning på udtalelsen kunne man have forventet et mere visionært udtryk; i stedet gør altså en vis træthed sig gældende, inden man udtaler den obligate konklusion: »*I Henhold til alt det foregaaende skal Mindretallet derfor tillade sig at foreslaa at det paatænkte jyske Universitet oprettes i Viborg.*«

III

Kun et par måneder var gået efter udvalgsbetænkningens fremkomst, før en bitter og forurettet, men blændende vittig, landsarkivar Georg Saxild i et diskussionsindlæg i Studenterforeningen tog bladet fra munden,²⁵ Ikke blot antyder det forhenværende udvalgsmedlem, at der var hykleriske elementer i betænkningens redegørelse for præmisserne, som skulle ligge til grund for igangsættelsen af drøftelsen om det jyske universitet; tillige konstruerer han en teori om de mindre fine midler, Århuskredsene havde taget i anvendelse for at nå deres angivelige mål.

Straks i foredragets indledning fastslår således Saxild – ganske i modstrid med udvalgets indledende *fellesudtalelse* til betænkningen –

at »der findes aldeles ikke omkring i den danske Befolkning et levende Krav om et nyt Universitet«; tværtimod er universitetsundervisningen »den almindelige danske Mand« ret ligegyldig, og denne er ingenlunde interesseret i hele to universiteter, da det bliver ham, »der kommer til at betale for Fornøjelsen«. Derimod, hævder Saxild, har kravet om det jyske universitet vundet tilslutning inden for ganske snævre kredse, »mest blandt Akademikere og maaske særlig blandt dem i Jylland«. Og kravet »er rejst i Aarhus af Aarhusfolk til Aarhus' Forherligelse« (s. 2). Nævnte by har iflg. landsarkivaren længe følt sig som »et lille København, en Hovedstad for sin Del af Landet«, og man har der næret en forestilling om, at »til en Hovedstad hører et Universitet – paa samme Maade som der hører et Slot. Slottet har de, og Universitetet vil de have. Det er en Byærgerrighed.« (s. 3).

Saxild fremkommer derpå med en voldsom beskyldning mod Århusstilhængerne for ikke at have spillet med åbne kort, men tværtimod at have gjort brug af en mindre fin strategi. Indholdet af Saxilds rekonstruktion heraf er kort fortalt som følger: Fra o. 1907, hvor agitationen tog sin begyndelse (altså mødet i Wivels restaurant d. 27. februar) var der kun tale om et universitet i Århus – og ikke andre steder. Det var århusianere, der stod som indbydere til det møde i København, hvor de sammen med »Professorer og maaske andre Godtfolk« drøftede mulighederne for oprettelsen af et nyt universitet, og »Forudsætningen var hele Tiden, at det skulde ligge i Aarhus.« En sådan ren århusiansk interesse ville imidlertid næppe have mulighed for at »vinde en Folkestemning for sig«, og derfor »ændredes Programmet fra nu af«. For nemlig at vinde almindelig tilslutning til universitetstanken »lod man Aarhus glide ud og Jylland glide ind«, hvorefter agitationen gjaldt »et nyt *jysk* Universitet eller et Universitet i *Jylland*«. Herefter kunne man på Århusmødet i juni 1919 vedtage en resolution om det ønskelige i dannelsen i Jylland af et nyt centrum for dansk åndsliv, som skulle fyldestgøres ved oprettelsen af »et Universitet i *Jylland*«. Udelukkende var det Jylland, der nævntes, ikke Århus. At det dog stadig var Århus' interesser, der lå bag, »saa man tydelig af den Maade, hvorpaa det i Oktober 1919 nedsatte Udvalg for et Universitet i Jylland blev sammensat.« Udvalget skulle bestå af 5 repræsentanter for regering og rigsdag, 5 for Københavns Universitet og 5 for Jylland. Som universitetsrepræsentanter udplukkedes nemlig især folk, der havde været i »intimt Samarbejde« med Århusfolkene og som »derfor gik ud fra som en Selvfølge«, at universitetet

skulle placeres i Århus. »Og da den Del af Udvalget, som skulde repræsentere Jylland, blev valgt (i Aarhus), valgtes 4 Aarhusfolk og kun 1 udenfor Aarhus.« (Denne tendentiøse sammensætning »forekom dog Jyderne et lidt for stift Stykke«, hvorfor en adresse indsendtes til ministeriet om også at få folk, der var fra andre dele af Jylland end Århus, repræsenteret. Herefter suppleredes udvalget med en mand fra hver af byerne Aabenraa, Kolding, Randers og Viborg). Med udvalgets nedsættelse og sammensætning forelå der nu en bekvem situation for Århusfolkene, der ikke længere for skams skyld behøvede at tale om et universitet i *Jylland*, men på ny kunne agitere for deres inderste ønske: et Århusuniversitet.

Helt uret i sin fremstilling af forløbet har Saxild vel ikke,²⁶ og tilsvarende gælder hans efterfølgende påvisning af, hvorledes byen Århus i betænkningstallets fremstilling svulmer og skrumper i størrelse, alt efter argumentationens tilpasning til forskellige aspekter af relevans for universitetets oprettelse og indretning. Saxild fremhæ-



I lejede lokaler her i Aarhus tekniske Skoles bygning, Nørreallé 31, påbegyndtes i september 1928 den private, men kommunalt støttede virksomhed »Universitetsundervisningen i Jylland«, der skulle være ved frem til Aarhus Universitets første bygninger kunne tages i brug i 1933.

ver, hvorledes flertallet gjorde gældende, at Århus var det eneste sted i Jylland, hvor hospitalsforholdene var så udviklede, at de kunne udgøre grundlaget for det lægevidenskabelige studium, og at det nye universitet måtte have et handels/erhvervsfakultet, men at sådant kun ville kunne eksistere i Århus. Disse argumenter hvilede, iflg. Saxilds fremstilling, på »en naiv Glæde over Aarhus Bys Storhed«, men glæden forblev ikke ublandet efter konfrontation med synspunkter, der prægedes af en positiv holdning til et småstadsuniversitet og dets muligheder. For herpå gik det »Aarhus som Alice in Wonderland – De husker: snart er hun 9 Fod høj, snart kun 2 Fod. Paa en Gang begyndte Aarhus at skrumpe ind, aa, den blev saa lille. Sammenlignet med Kjøbenhavn var den rigtignok ikke ret stor, end sige i Sammenligning med London eller New York«. Talmæssigt er dette rigtigt nok, fortsætter Saxild, »moralsk maaske ogsaa: Aarhus er virkelig ikke saa overvældende stor – som den selv tror«. Og med henvisning til udvalgsflertallets konkluderende udtalelse (jfr. ovenfor s. 76) hedder det senere, at »Aarhusmændene (er) kommet for skade at sige, at det var saa rart at faa et Universitet til Aarhus for at modvirke den Materialisme, der efter sigende let kommer til at trives i saadan en stor og fremadstræbende By. Jeg er ganske uenig med d'Hrr., der i Nød og Betryk har fundet paa dette Argument. Aarhus er saamænd ikke mere aandløs og materialistisk end en By har Lov til at være – og af *den* Grund behøver den ikke noget Universitet.« Men, hedder det, ræsonnementet er typisk: universitetet skal bruges »til noget foruden det: at opdrætte og værne Studenter. I Aarhus skal det hjælpe paa Dannelsen. I Sønderborg – eller Kolding eller Ribe – skal det hjælpe paa de nationale Følelser.« I stedet burde man tage simpelt og naturligt på sagen og spørge sig selv, hvorfor man egentlig vil oprette universitetet og »netop give det det Snit, vi vistnok alle sammen er enige om at ville give det«. Først og fremmest, siger Saxild, skal det oprettes for at aflaste det gamle universitet og skaffe dette en ung og livskraftig konkurrent, »men dernæst opretter vi det ogsaa for at skaffe de unge Studenter bedre Livsvilkaar end dem, der er beskaaret dem i Landets Hovedstad.« Universitetet *for studenternes skyld*, »det turde være Hovedsynspunktet«, fortsætter Saxild, der, inden han for sit publikum i Studenterforeningen leverer en gentagelse af Viborgmindretallets studentsociale argumentation, meddeler, at når han konstant har fremhævet netop Viborg, så er det, »bilder jeg mig ind«, mindre som følge af »Lokalpatriotisme« end overbevisningen om, at



Professor, dr.phil. Erik Arup (1876-1951) sad som medlem af betænkingsudvalget 1919-1925, hvor han som Århusilhænger var en af hovedmændene bag tankerne om et »Erhvervsfakultet«. Det var også Arup, der i 1928 fremkom med ideen om at starte en privat universitetsundervisning i Århus startende udelukkende med mindre omkostningskrævende – nemlig humanistiske – fag. Resultatet blev »Universitetsundervisningen i Jylland«, som begyndte i september 1928.

netop Viborg er byen, hvor de unge studenter vil få de bedste vilkår at leve under (s. 3-20).

Også et andet forhenværende medlem af udvalgets Viborgmindretal, Pürschel, gjorde sig bemærket ved tilsyneladende i langt højere grad at virke *mod* oprettelsen af en universitetsundervisning i Århus, end *for* et jysk universitet. Landsdommer V. A. A. Pürschels for mange at se lidet flatterende rolle i sagens videre forløb, nemlig som fortsat rigsdagsmedlem og endnu en gang mindretalsafgiver i et udvalg om universitetssagen, skal ses på baggrund af de hændelser, som var indtrådt, mens udvalget af oktober 1919 endnu sad og efter dets afgivelse af betænkning.

Som tidligere nævnt havde det lokale 'græsrodsarbejde' for at få det jyske universitet placeret netop i denne eller hin by eller egn medført fremkomsten af publikationerne *Viborg som Universitetsby* og *Det nye Universitet og Genforeningsarbejdet*. I Århus, hvor der ikke fremkom nogen tilsvarende bog, var energien især kanaliseret ud i dannelsen af *Universitets-Samvirket*. Denne institution, der endnu er virksom, stiftedes 1921 »af en række ledende mænd i Århus og nærmeste omegn«²⁷ ud fra den betragtning, at skulle ønsket om et universitet i Århus realiseres, ville der under alle omstændigheder blive stillet krav om ikke blot kommunal, men også privat offervilje. Dets virke – propaganda for sagen og indsamling af økonomiske midler – nåede en foreløbig kulmination ved mødet i Århus 1. november 1926, hvor institutionen havde indbudt jysk valgte rigsdagsmedlemmer, Århus byråd og pressen til et foredrag v. professor Knud Faber, der heri udviklede et forslag til en universitetsopbygning i Århus med udgangspunkt i en lægeskole, hvis undervisning skulle foregå ved derværende hospitaler.²⁸ Undervisningsminister Nina Bang skal have været interesseret i planen, som dog ikke forelagdes Rigsdagen, bl.a. på grund af ministerskifte.²⁹

Det var professor Erik Arup, forhenværende medlem af betænkningssudvalget, der herefter fremkom med et (hvad fag angår: ganske modsat) forslag til påbegyndelse af en *privat* financieret universitetsundervisning. Indskrænkede man sig nemlig i begyndelsesfasen til de humanistiske fag – filosofi, historie, sprog – ville udgifterne til undervisningsmateriel være begrænsede; hvad man behøvede var blot lokaler og lærere. Og sådan blev det: *Universitetsundervisningen i Jylland* stiftedes i maj 1928, efter at undervisningsminister Byskov gennem forhandling med partierne og Københavns Universitet gennem kgl.

anordning havde kunnet give sin tilslutning til en forsøgsperiode på tre år. Århus byråd godkendte vedtægterne, kommunen tilbød at aflønne fem lærere³⁰ og i september samme år kunne undervisningen starte i lejede lokaler.

Henne mod forsøgsperiodens udløb fremsatte undervisningsminister Borgbjerg 16.12. 1930 sit *Forslag til Lov om anerkendelse af og Tilskud til Universitetsundervisning i Aarhus*,³¹ og det var ved folketingsbehandlingen heraf, at Pürschel gjorde sig bemærket. Ved 1. behandlingen udtalte han i indledningen til et længere indlæg, at spørgsmålet, »der ligger for her i Dag, er jo meget vidtrækkende, det er i Virkeligheden Afgørelse af Spørgsmålet: Hvor skal det andet Universitet i Danmark ligge? Det er ikke Afgørelsen af Spørgsmaalet om, hvorvidt vi skal have et andet Universitet, thi dette Spørgsmaal kan man efter min Mening maaske udskyde, men man maa gøre sig klart, at det vil komme«. ³² Med denne udlægning af, hvad der reelt var sagens kerne, knyttede Pürschel an til en pressekampagne, som fra efteråret 1929 havde været ført af især genopdukkede fortalere for en sønderjysk placering af universitetet. Specielt havde man her advaret kraftigt imod den inert, som syntes knyttet til de fremstormende Århuskredsens bestræbelser. Alene de centrale myndigheders godkendelse af og tilladelse til den private universitetsundervisningsinstitutions treårige prøveperiode var uacceptabel, fandt man, idet følgen meget let blev, at valget af stedet for landets nye universitet herved kunne spilles Rigsdagen af hænde – at altså den århusianske driftighed i længden ville medføre fremkomsten af et *fait accompli*, som var svært at negligere. Man efterlyste derfor rigsdag og regerings *bevidst* trufne beslutning angående stedvalget.³³ På en sådan baggrund – men også af andre årsager – er det forståeligt, når Pürschel som udvalgsmedlem fandt det rimeligt at afgive mindretalsudtalelse til *Betænkning over Forslag til Lov om Anerkendelse af og Tilskud til Universitetsundervisning i Aarhus* (3. marts 1931). Han havde under 1. behandlingen forespurgt ministeren, hvad statens udgifter på langt sigt ville andrage, hvis lovforslaget vedtoges, og man derfor måtte regne det for afgjort, at der hermed var givet grønt lys for en egentlig universitetsoprettelse i Århus, og samtidigt havde han gjort opmærksom på, at Rigsdagen skulle stå frit, når det kom til stedvalget, og ikke måtte lade sig påvirke af de århusianske initiativer. Af undervisningsminister Borgbjergs svar var fremgået, at det »langt snarere end at kunne kaldes et Udgiftsforølgelsesforslag i Virkeligheden maa siges at være et



V. A. A. Pürschel (1877-1963), landdommer i Viborg 1919-1924, valgtes i 1920 af det konservative folkeparti til folketinget for Viborg, og fra 1924 til 1939 repræsenterede han Randerskredsen. Som medlem af universitetsbetænkningssudvalget, der nedsattes i 1919, tilhørte han Viborgmindretallet. Efter udvalgets opløsning i 1925 vedblev Pürschel at være en ivrig og skarp fortaler for Viborg som kommende jysk universitetsby, men især koncentrerede han sig om at kritisere måden, hvorpå et Århusuniversitet var ved at blive etableret 'ad bagvejen'.

Besparelsesforslag«, nemlig forstået således at universitetsundervisningen i Århus ville udgøre en aflastning af det gamle universitet, hvor udvidelser da ikke ville være akut nødvendige. Ministeren »forstod ikke rigtig det ærede Medlem Hr. Pürschel, som mente, at vi ikke skulde behandle dette Lovforslag, men derimod tage det Spørgsmaal op til nøje Overvejelse, om vi skal have et nyt Universitet, og hvor det skal ligge. Men det er jo netop det, som dette Lovforslag indbyder til.« Dette sidste – at lovforslaget *indbød til*, men jo ikke eksplicit *angik*, overvejelser angående universitetsoprettelse og sted herfor – var præcis, hvad Pürschel havde fundet kritisabelt. Borgbjerg havde videre svaret Pürschel, at »Rigsdagen staar indtil nu fuldkommen frit«, og at dette flere gange var blevet understreget lige siden Byskovs kgl. anordning vedr. den igangsatte undervisning i Århus, og derfor, havde det videre heddet i Borgbjergs svar, »forstod jeg slet ikke det ærede Medlem Hr. Pürschels Udtalelser. Ja, det, der laa bagved, var vel det, at han mente, at Aarhus har saadanne Betingelser, at det vil blive meget vanskeligt for andre Byer at konkurrere. Ja, det var vel Baggrunden, men derfor staar vi jo alligevel frit her, og i Udvalget kan man saa overveje, om vi nu skal træffe Afgørelsen eller ej.« Med rette beklagede Pürschel i en efterfølgende kort bemærkning, at ministeren ikke fuldt ud ville fatte, hvad der lå ham på sinde, og tilføjede, at ministeren måske »fandt det morsomere at kæmpe mod Vejrmøller«. ³⁴

At det nedsatte udvalgs flertal nærmest har betragtet sagens anbefaling som en ekspeditionssag fremgår af dets udtalelses beskedne om-

fang, som, bortset fra et antal ændringsforslag, andrager blot 51 spaltelinjer, hvorimod Pürschels tæller 119. Pürschel fastslår heri endnu en gang, at sagens nu- og fremtidige aspekter bør overvejes samlet. Da imidlertid flertallet »i sin Iver for at faa Sagen gennemført har erklæret sig tilfreds med de givne Besvarelser, har Mindretallet været afskaaret fra at fremskaffe de fornødne Oplysninger.« Iflg. Pürschel har flertallet »dels paa Forhaand været indstillet paa, at Stedet bør være Aarhus, dels anset Sagen for afgjort ved det allerede skete«, hvorfor en forhandling om sagens principielle aspekter har været hensigtsløs. Pürschel advarer principielt mod en sådan fremgangsmåde: at en sag igangsættes ved forholdsvis beskedne midler, hvorpå »dens ganske overordentlig bekostelige Fortsættelse derefter skubbes over paa Staten«. Dette er så meget mere forkasteligt i den foreliggende sag, »som Rigsdagens frie Afgørelse (...) i Virkeligheden – og som allerede sagt til Dels med Held – er søgt foregrebet.« Ej heller landets økonomiske stilling virker for Pürschel at se ansporende for, hvad han opfatter som en universitetsoprettelse, og at der nu nærmest synes at skulle være tale om en anstalt, der kunne virke som en aflastende filial af det gamle universitet, finder han også utåleligt og »saa langt som overhovedet muligt fra det, der af Universitetsudvalget i sin Tid fandtes tiltrængt«, nemlig et særpræget jysk universitet. Han tilråder derfor at stemme imod lovforslaget.

I Viborg havde de interesserede kredse naturligvis fulgt slagets gang, og Universitetsudvalget i Viborg (udgiverne af *Viborg som Universitetsby*) fremsendte et andragende til regering og rigsdag. Heri henledes opmærksomheden på, at lovforslaget rækker videre, end dets titel og indhold angiver, og der udtrykkes ønske om, at der, »inden der tages Bestemmelse om det forelagte Lovforslag, vil ske en dybtgaaende og paa bred Basis hvilende Undersøgelse af, hvad det kommende jyske Universitets Særpræg kræver, og hvad der vil være gavnligt for alle de til et Universitet hørende Fakulteter«. ³⁵ Denne henvendelse, som Pürschel præsenterede ved 2. behandlingen, fik ved 3. behandlingen en ublid medfart af udvalgets ordfører Axel Sneum, som mente, at der hermed faktisk forelå en urimelig kritik af 1925-betænkningens lange og mange redegørelser. Sneum undså sig end ikke for at skamrose den besværlige Pürschels bidrag hertil, hvorefter han slog fast, at der overhovedet ikke kunne hævdes at være behov for yderligere belysning af emnet. ³⁶

Det kan vist ikke nægtes, at en vis vankundighed – forstilt eller

ægte – har præget Borgbjerg, Sneum m.fl., som ikke begreb Pürschels indvendinger, der var præget af en kompliceret og sammenhængsorienteret tankegang. Betragt til eksempel følgende svada, som Sneum øste ud over Pürschel under lovforslagets 3. behandling 12. marts 1931:

Som Medlem af et af Mindretallene i Kommissionen foreslog det ærede Medlem at lægge det jyske Universitet i Viborg. Men det principielle var dog for det ærede Medlem den Gang, at der »snarest ske kan« burde paabegyndes Arbejde paa et nyt Universitet i Jylland. Siden 1925 har det ærede Medlem, saa vidt jeg har set, ikke gjort ret meget for at fremme det jyske Universitetsspørgsmaal. Vi har ganske vist af og til hørt det ærede Medlem tage Ordet her i Tinget for at protestere mod Aarhus, men ud over dette har det ærede Medlem ikke foretaget sig noget, saa vidt mig bekendt. Dette Lovforslag tiltaler altsaa heller ikke det ærede Medlem, men det ærede Medlem har dog nu ikke foretaget sig det allermindste i Udvalget for at bringe det i Overensstemmelse eller bedre i Overensstemmelse med de Ønsker, han har angaaende denne Sag, ikke det mindste har det ærede Medlem foretaget sig; end ikke det mindste Ændringsforslag har vi set fra det ærede Medlem. Nej, det ærede Medlems Stilling og Standpunkt maa have været forud og aldeles fast givet. Og nu kender vi det ærede Medlems Stilling, der desværre er af den Art, at der intet Resultat maa komme ud af Rigsdagens Arbejde paa dette Omraade. Dette Standpunkt synes mig ikke at harmonere med den Udtalelse, det ærede Medlem satte sit Navn under i 1925.³⁷

Bortset fra at Sneum i høj grad slår sig selv og Århusfortalerne for munden – thi *hvis* standpunkt har nemlig været »forud og aldeles fast givet«? – synes han ikke at have fattet, at Pürschels virke for sine anskuelser på godt og ondt er hævet over den jævne 'realpolitiske' pragmatisme, og at f.eks. et Pürschel'sk ændringsforslag ville være en absurditet under de givne omstændigheder. Selv satte Pürschel i øvrigt ikke sit lys under en skæppe, idet han senere samme dag forbitret omtalte 1931-udvalgets flertal og lovforslagets øvrige tilhængere som »en kompakt Majoritet«, der var uden ønske om »at faa noget at vide«.³⁸

Efter Folketingets vedtagelse af lovforslaget oversendtes det til Landstinget, som efter en hurtig og ret udramatisk udvalgsbehandling også vedtog det.

Mens spørgsmålet, hvorvidt det jyske universitet skulle placeres i Århus eller Viborg, aldrig udgjorde noget decideret partipolitisk,

Axel Sneum (1879-1958), socialdemokratisk folketingsmedlem og ordfører for det udvalgsflertal, som i folketinget vedtog Lov om Anerkendelse af og tilskud til Universitetsundervisning i Aarhus i foråret 1931.



men netop stedse i aller højeste grad viste sig at være et kulturpolitisk stridspunkt hinsides partiprogrammerne – måske især som det kom til udtryk i opfattelsen af idealstudenten og institutionen, ved hvilken dennes tilblivelse skulle finde sted – udviklede det sig, jvf. Pürschels indsats, til en kamp – omend en ulige sådan – mellem to forskellige demokratiopfattelser. Mens Saxild og Pürschel på den ene side til det sidste påberåbte sig en gammeldemokratisk, autoritær synsmådes gyldighed, iflg. hvilken intet af betydning bør kunne iværksættes uden med Rigsdagens vedtagelse, havde kapitalstærke Århuskræfter med en ivrig kommune i ryggen og med navnkundige københavnske akademikere som fortalere allerede længe udnyttet sådanne midler og veje, som for en i samtiden moderne tolkning af folkestyret næppe for alvor har kunnet regnes for misliebige.

Men universitetsstriden, således som den kom til udtryk på skrift, var dog først og fremmest en afspejling af de samfundsmæssige modsætninger og ideologiske spændinger, som i øvrigt prægede tidens hidsige diskussion om værdierne, dens kulturkamp. Periferi stod overfor centrum, hvilket konkret fandt udtryk i oplevede eller reelle modsætninger af typen: land overfor by, tilbageskuen overfor udviklingsbegejstring, gammelliv og tradition overfor modernitet og brud, muld overfor stenbro, autoritet overfor liberalitet, fællesskab og social kontrol overfor individuel ansvarlighed og ensomhed, hjemstavnsbevidsthed overfor storbykaos.

Ganske vist besang medlemmerne af den store betænkings Århusflertal aldrig storbyen, men de ville aldrig have kunnet skrive under på Viborgmindretallets påstand om, at »Provinsialisme er ingenlunde altid af det onde«.

Noter

1. Christen Erichsøn: *Viborg Byes Beskrivelse* (1727), udg. i fotografisk optryk med efterskrift v. Jens Vellev og Per Hofman, 1984, s. 5 og 14.
2. *Salmonsens Konversationsleksikon* bind XXV, Kbhvn. MCMXXXVIII, s. 66, sp. 2, nævner Christian III og Frederik II, mens Georg Hendriksen i »Arbejdet for Oprettelse af et Universitet i Jylland indtil Kommissionens Nedsættelse«, s. 190 i *Betænkning afgiven af Udvalget om Oprettelse af et Universitet i Jylland*, Kbhvn. 1925, nævner Kristian IV og Frederik III.
3. Citat fra »Udtog af M. Christen Lassen Tychonii Forestilling om Et Universitet at oprette i Viborg«, 1729, s. 4, (*Tychonia* II, 1772), her gengivet efter Gustav Albeck: »Bidrag til det jyske universitets forhistorie« s. 16 i Gustav Albeck (red.): *Aarhus Universitet 1928-1978*. Århus 1978.
4. Tychonius-citaterne gengivet efter Albeck *op.cit.* s. 16-18 og sammes *Et større Danmark. Nogle træk af kulturlivets udvikling vest for Storebælt*, Århus 1989, s. 20-21.
5. Tychonius' plan præsenteredes for kongen og vandt gennem alle slags rekommendationer en del tilslutning. (Albeck: *Et større Danmark* s. 18).
6. Citat fra pjecens indledning, gengivet efter *Et større Danmark* s. 30.
Også den dansksindede Kielerprofessor Christian Paulsen havde i 1840 foreslået Christian VIII oprettelsen af et universitet i Kolding, idet – som det hed – »Den danske Aand kan trænge til en videnskabelig Grænsefæstning (...) En Samling af danske Videnskabsmænd der vilde udøve en uberegnelig Indflydelse, ganske anderledes end muligt fra København«. Gengivet efter *Det nye Universitet og Genforeningsarbejdet*, Kolding 1925, s. 3.
7. Selmer forestillede sig Viborguniversitetets oprettelse finansieret til dels af Sorø Akademi betragtelige midler.
8. Bogen indeholder »Domkirkenes Klokker«, et digt af Jeppe Aakjær, »Viborg som Universitetsby« af landsarkivar Georg Saxild, »Naturen om Viborg« af dr.phil. A. Mentz, »Byens »Sjæl«« af forf., pastor Jørgen Falk Rønne, »Det jydsk Universitet« af Johannes V. Jensen, »Juraen ved et jydsk Universitet« af landsdommer Gunnar Glarbo, »Sindssygehospitalet i Viborg« af overlæge dr. med. Chr. Geill, »Betingelser for Oprettelsen af et medicinsk Fakultet i Viborg« af overlæge dr.med. Poul Videbeck, »»Vi saa ved Lampen Musernes Dans«« af stud.polyt. E. Chr. Eriksen, »Teologisk Fakultet i Viborg« af forf., adjunkt Niels Jeppesen samt »Gengivelser af enkelte af Professor Joakim Skovgaards Billeder i Viborg Domkirke« og en »Situationsplan over Viborg«.
9. Til Virksomhedsudvalget valgtes Albeck, Arup, Bentzon, Biilmann, Faber, Jacobsen, Laursen, Mentz og Moltesen; til Stedudvalget Bentzon, Bruun, Drechsel, Faber og Saxild.
10. Johannes V. Jensen: »Det jydsk Universitet«, *Viborg som Universitetsby* s. 49.
11. I Viborgtilhængerens biskop, dr. A. S. Poulsens foredrag på 14. juni-mødet i Århus 1919 fremsattes bl.a. den betragtning, at oprettelsen af et jysk universitet ville

- kunne modvirke en på misforståelser grundet farlig proletarisk aggression. Med et provinsuniversitets oprettelse ville »Aandsarbejdet (rykke) ind paa Livet af den omgivende Befolkning, ogsaa dens nederste Klasser«, der således ved selvsyn kunne forvise sig om, at åndsarbejdet er »et virkeligt Arbejde, hvis Møje ikke er mindre end Legemets og Haandens Virksomheder«, og at åndsarbejderne ikke er deres »fødte og uforsonlige Fjender«. (A. S. Poulsen: *Et jydsk Universitet*, Kbhvn. 1919, s. 28-29).
12. Til betænkningensudvalget af 1919 indkom en resolution, vedtaget i Haderslev 6.3. 1921, hvori udtaltes håbet om, at det jyske universitet fik sin plads i »den genvundne Del af Sønderjylland«, ligesom man modtog en lignende henvendelse fra et sydjysk udvalg med repræsentanter fra sønderjyske byer samt Ribe og Kolding (Betænkningens bilag 28 og 29). Herefter inkluderedes Sønderborg i udvalgets videre arbejde.
 13. Udvalgets øvrige medlemmer mente, at med den korte afstand mellem Kiel og Sønderborg ville de »ydre Betingelser for et intimt Samarbejde mellem tyske Studenter ved Universitetet i Kiel og et eventuelt Universitet i Sønderborg« i rigt mål være til stede og sikkert hurtigt give sig »Udslag i Oprettelsen af Studenterforeninger efter tysk Mønster og som Led i store tyske Studenterorganisationer. Og naar man tager Hensyn til akademisk Ungdoms Tilbøjelighed til ikke mindst paa det nationalpolitiske Omraade at bruge stærke Ord, vil der her let kunne opstaa og vedligeholdes en national, politisk Uro, som foruden at være tidsspildende for Struderterne vil kunne give Omverdenen et helt misvisende Indtryk af de nationale Forhold i Nordslesvig« (stk. 53).
 14. I Johannes V. Jensens artikel i *Viborg som Universitetsby* er det – som hos Viborg-mindretallet – et formynderisk kollegiesystem, der tales for. Udenbys studerende ville iflg. Jensen stå sig bedre »ved at komme under ordnede og beskyttede Forhold end at overgives til sig selv under fornedrende vilkaar i en stor By«. Opdragelsen og eksistensen skulle hæves op »i en fælles Enhed«, og først og sidst skulle *dreng* her lære at omgås drenge. »Modenheden skulde man ikke fremskynde mere end nødvendigt (...) Det engelske eller amerikanske unge Menneske kaldes en Dreng endnu i Tyverne, Boy, og er det virkelig ogsaa, sorgløs, uindviet, tillidsfuld, andræber jo endnu Byrderne for ham, det ønskes kun af ham, at han laaner Øre til sine Lærere og ellers er livsglad, en Gut paa Sportspladsen med Boldten eller paa Roerbænken« (s. 47-48).
 15. Professor Hans Brix havde i sin udtalelse til *Det nye Universitet og Genforeningsarbejdet* (1925), s. 88, hævdet, at et Århusuniversitet sikkert i det lange løb ville få flere professorer end studenter, og 30. juni 1928 udtalte en tilhænger af et syd- eller sønderjysk universitet, lektor H. H. Misfeldt, Kolding, til Nationaltidende, at et universitet i Århus næppe ville blive søgt af egentlige studerende, højst af unge piger fra nabobyerne! jvf. Andreas Blinkenberg: *Aarhus Universitet 1928-1953*, Kbhvn. 1953, s. 19.
 16. Når J. P. Sundbo, der i betænkningens stk. 92 fremhævede såvel Viborg som Kolding, ikke ønskede at *udtale* noget om placeringen, men ville have det overladt til Rigsdagen at fastslå det nye universitets beliggenhed, havde det – iflg. hans udvalgsbemærkning – sin grund i, at beslutningen skulle ligge »i Folkets Haand« og i hvert fald skulle nationen ikke »lade sig Betingelserne diktere af et par afdøde Millionærer«, hvis midler udelukkende kunne anvendes ved oprettelse af universitetet i netop Århus. Denne betingelse var knyttet til etatsråd Filtenborgs testamentariske gave; angående den anden større kilde, hvorfra økonomiske midler »forhaabentlig en Gang« – som Århusflertallet skrev i betænkningens stk. 66 – ville kunne komme et erhvervsfakultet til gode, nemlig Otto Mønstedts formue, lå betingelserne tilsyneladende ikke klart oplyste.

17. Dog skitseres herpå (stk. 68-71) en mulig opbygningsplan for universitetets første fase. Denne går ud på, at man må begynde med undervisning til filosofikum og et lægevidenskabeligt studium, der snarest skulle bringes til at række ud over 1. delseksamen. Et erhvervsfakultet skulle snarest indrettes. En start med fortrinnsvis omkostningslette humanistiske fag var man gået bort fra. Bygnings-, personale- og undervisningsplaner skitseredes for indledende faser 1. stadium: Der skulle opføres »En Universitetsbygning«, »Et Institut for Fysik og Kemi« og en »Studentergaard« for 100 mandlige studenter, og der skulle ansættes 7-8 personer, heraf 4 professorer. Administrationen skulle huses i et lejet lokale og tilsvarende med studenterbespisningen. I planerne for 2. stadium indgik opførelse af institutter for anatomi og fysiologisk kemi og fysiologi, hvilket ville gøre det muligt at tage den lægevidenskabelige eksamens første del. Forskellige auditorier skulle oprettes ved Kommunehospitalet, og så snart studentertallet nødvendiggjorde det, skulle endnu en studentergård opføres, evt. ved midler fra jyske amter og kommuner, og erhvervsfakultetet skulle indrettes, når midlerne var til det. Herefter skulle der eksistere en alsidig grundkerne, som let kunne udvides, når udviklingen krævede det.
18. I stk. 19 udtaltes, at studentergårdene burde ligge nær hinanden, ligesom i det hele taget universitetet burde være en «lokalt sammensluttet Verden for sig, hvor Professorer og Studenter bor sammen og fører et dagligt Samliv. Det skal netop i særlig Grad give det nye Universitet dets Karakter, at det er en Enhed, en Samboen og Samleven ikke alene mellem Lærere og Studenter, men ogsaa mellem disse indbyrdes«. Ganske vist hed det, at der burde »sørges for Studenternes legemlige og personlige Vel«, men dette skulle ikke ske ved formynderisk opsyn, endsiige kontrol, derimod ved »Indretning af Studenterbespisning, Bad og Sportspladser« osv.
19. Det kan ikke nægtes, at mindretallet fik ret angående bymæssig omkredsning af det århusianske universitetsområde.
20. Tilsvarende procentsats lader sig ikke umiddelbart udregne for flertallets vedkommende, idet dettes udtalelse er disponeret anderledes.
21. Mens mindretallet anser denne vækst som kvalificerende, regner den Århus' »stærke industrielle Vækst siden 1864« som diskvalificerende for denne by.
22. Et element der spillede en ikke ubetydelig rolle i Johannes V. Jensens vision om et Viborguniversitet.
23. Hvad formuleringen »i alt væsentligt« dækker, er ikke til at sige. For der *var* store forskelle mellem mindre- og flertallet, hvad dette – for det jyske universitets særpræg så vigtige – aspekt skal underkastes *kontrol*, flertallet taler om *studenter*, der er opdraget til *selvstændighed*.
24. Jvf. note 17.
25. *Viborg som Universitetsby. Indlæg i Diskussionen i Studenterforeningen 28. November 1925 efter Lektor Misfeldts Foredrag*, Viborg 1926.
26. Hvilket man kan forvise sig om i *Universitet i Jylland. Beretning om et Møde i Aarhus den 14. Juni 1919*, Aarhus 1919.
27. Peter Skautrup: *Danmarks nye Universitet. Et Overskue*, Århus 1946, s. 8.
28. Fabers foredrag findes s. 5-15 i *Universitet i Jylland. Beretning om Mødet i Aarhus den 1. November 1926*, Aarhus 1926.
29. Victor Albeck & Christen Møller: *Arbejdet for Oprettelsen af et Universitet i Aarhus*, Aarhus MCMXXIX, s. 24.
30. Kommunen tilbød at aflønne en professor i filosofi samt 4 docenter i dansk, tysk, engelsk og fransk; om forholdet mellem institutionen og kommunen: C. Holst-Knudsen: *Nogle Bemærkninger om Forholdet mellem Aarhus Kommune og Aarhus Universitet (Acta Jutlandica XVIII,1 (U3))*, Kbhvn. 1946.

31. Lovens princip var hjælp til selvhjælp. Under den forudsætning, at Århus Kommune og universitetsinstitutionen selv bekostede lokaler, inventar og øvrigt tilbehør m.m., bemyndigedes undervisningsministeren til – under forudsætning af opnået tilslutning fra Københavns Universitet – at anerkende undervisningen og dens lærerkræfter, hvis kvalifikationer også skulle godkendes ved det gamle universitet. Herefter kunne der ydes statstilskud til undervisningen. Immatrikulationsbetingelser, fagligt niveau m.m. skulle til enhver tid svare til det ved Københavns Universitet gældende. Det fastslås, at der inden december 1936 skal fremsættes forslag til revision af loven.
32. *Lov om Anerkendelse af og Tilskud til Universitetsundervisning i Aarhus og Forhandlingerne i Rigsdagen 1930-31*, Kbhvn. 1931, sp. 3929.
33. Hos Axel Sneum: *Da vi startede Aarhus Universitet*, Kbhvn. MCMXLVI, s. 110-14 gives en række eksempler. Men allerede i foråret 1928, da det rygtedes, at undervisningsministeren og Rigsdagens partier ikke var utilbøjelige til at imødekomme planen for Universitetsundervisningen i Jylland, havde Georg Saxild og Georg Bruun, Kolding, gennem Ritzaus Bureau udsendt en protest mod planen. Hovedsynspunktet var, at ordningen ville blive en fiasko med ringe tilslutning, og at den derfor ville udgøre »en alvorlig Hindring for en Gennemførelse af den jydskes Universitetssag«. (Knud Faber: *Opbygningen af Aarhus Universitet*, Kbhvn. 1946 s. 38).
34. *Forhandlingerne i Rigsdagen 1930-31*, sp. 3953; ministerens forudgående svar i sp. 3947-52.
35. Uddraget af henvendelsen fra Viborg citeret efter Pürschel i *Forhandlingerne i Rigsdagen 1930-31*, sp. 5224.
36. *op.cit.* sp. 5494-95.
37. *op.cit.* sp. 5491.
38. Pürschel har med sit direkte citat (*op.cit.* sp. 5505) fra Henrik Ibsens *En Folkefiende* givet umisforståelig besked om, hvorledes han vurderer sine modstandere. Ibsens ener, Doktor Stockmann, udtalte som bekendt: »Jeg har sagt at jeg ikke gider spille et ord på den lille, trangbrystede, stakkåndede flokk som ligger akterut. Med dem har det pulserende liv ikke lenger noe å bestille. Men jeg tenker på de få, de enkelte iblant oss, som har tilegnet sig alle de unge fremspirende sannheter. Disse menn står liksom ute mellom forpostene, så langt fremskutt, at den kompakte majoritet ennå ikke har rukket dit, – og *der* kjemper de for sannheter som ennå er for nybårne i bevissthetens verden til å ha fått noe flertall for seg.« (Henrik Ibsen: *Samlede Verker*, bind 3, Oslo 1962, s. 198.)

Efterskrift

På et meget sent tidspunkt er redaktionen blevet bekendt med, at der på Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune opbevares et ret omfattende arkivmateriale vedr. Jysk Universitet (journ. nr. 1970/1032), som er tilgået arkivet fra fabrikant Aage Philipsen (1881-1968), bl.a. indeholdende forhandlingsprotokol 1919-20 for Udvalget for et Universitet i Viborg, korrespondance og en meget stor udklipsamling. I



Fabrikant Aage Philipsen (1881-1968) var en fremtrædende personlighed i Viborg. Han var søn af mechanicus (fabrikant) Eskild Philipsen, fik i 1906 borgerskab som maskinfabrikant og blev 1919 autoriseret Ford-forhandler. 1943-45 var han borgmester. Han gjorde en stor indsats i universitetssagen, og takket være ham er et vigtigt arkiv herom bevaret.

arkivet findes desuden et fuldt udarbejdet manuskript til foredrag (med tilhørende bilag) om universitetssagen i Viborg, som giver et glimrende indtryk af, hvordan man ikke skyede nogen anstrengelse fra Viborgfolkenes side for at få universitetet til byen, bl.a. berejste man hele Jylland for at samle underskrifter til fordel for Viborg, og talrige gange var man i København for at påvirke undervisningsminister, rigsdagsmedlemmer, professorer o.a. Det lokale universitetsudvalg bestod oprindeligt af arkitekt Søren Vig-Nielsen, boghandler Aug. Tams, tømrermester C. W. Jensen, købmand Holger C. Christensen og fabrikant Aage Philipsen. 30. maj 1919 konstituerede det sig med fabrikant Chr. Krogh som formand, Philipsen som næstformand, C. W. Jensen som kasserer og Tams som sekretær; i efteråret indtrådte lektor, dr. phil. Aug. Mentz, landsarkivar Georg Saxild, overlæge Poul Videbech og overretssagfører Bjarne Johnsen. I øvrigt holdt Viborgudvalget ud til det sidste. Så sent som i januar 1931 forespurgte man byrådet, om dette vedstod sit tilbud af 2.10.1924 om vederlagsfri afståelse af Asmildklosters jorder til universitetsbyggeri, foruden plads til sygehusudvidelser og evt. flytning af gasværket, hvilket byrådet bekræftede på sit møde den 27.1.1931.

Materiale fra Aage Philipsens arkiv er indarbejdet i en del af artiklens billedtekster.

Red.

Palle Lykke, f. 1954, cand.mag., har bl.a. været museumsassistent ved Købstadmuseet »Den gamle By«. Har skrevet en række historiske artikler og kronikker bl.a. bidrag til »Den gamle By«s årbog 1986 og Østjysk Hjemstavn 1989. Adresse: Karensvej 11, 1. tv., 8220 Brabrand.

Historien i Viborg eller Viborg i historien

*Et ældre og et yngre historisk samfund i Viborg
og deres baggrund*

Historisk Samfund for Viborg Amt blev stiftet den 20. november 1928 og kunne altså sidste år fejre 60 års jubilæum. Rigtigheden af denne påstand kan man nemt overbevise sig om ved at kikke i Samfundets første årbog fra 1929, i årbogen ved 25 års jubilæet eller i den store 50 års jubilæumsårbog fra 1978. Nu skulle man mene, at 60 år er en særdeles nobel alder. Men måske gælder det ikke helt, når det drejer sig om netop et historisk samfund. Sagen er nemlig den, at man for at høre til det gode selskab af historiske samfund skal kunne føre sine aner tilbage til dette århundredes allerførste årti.

Initiativtageren i 1928 var teglværksejer M.E. Gulddal (1879-1967). Han var lærer af uddannelse og havde haft tilknytning til høj- og friskolekredse, men havde i 1918 købt Bruunshåb teglværk. I en jubilæumsartikel i 1953-årbogen fortæller han, hvordan han til sin forundring opdagede, at det historisk set var et mørkt land, han var dumpet ned i. »Jeg vil ikke prøve at udrede, hvorfor landet var mørkt, jeg vil nøjes med at notere, at det viste sig ret svært at oprette det forsømte. Jeg drøftede spørgsmålet snart med en og snart med en anden, men større opmuntring mødte jeg ikke. De, der syntes selvskrevne til at gå i spidsen for arbejdet, havde flest undskyldninger for ikke at være med«.

Rigtigt er det i hvert fald, at på den tid havde alle andre egne i landet deres »historiske samfund«, hovedsagelig på amtsbasis. De havde deres udspring i det, man med en vis ret kan kalde en folkelig-historisk vækkelse, som i begyndelsen af århundredet var gået over landet, og som naturligt nok havde hentet sin inspiration i højskolekredse. En nøjere udredning af dette fænomen skal ikke gives her; i stedet for kan der henvises til den seneste behandling i en artikel i



M. E. Gulddal var født i Sydjylland og læreruddannet. I 1918 købte han Bruunshåb Teglværk og gjorde sig bemærket her på egnen gennem sine interesser for naturfredning og historie, bl.a. arbejdede han på at få anlagt et frilandsmuseum på Asmildklosters jorder. I 1928 var han hovedmanden bag grundlæggelsen af Historisk Samsfund for Viborg Amt, hvis formand han var indtil 1957, da han flyttede til Sjælland, hvor han døde i 1967. Fot. O. Løye.

tidsskriftet Fortid og Nutid bind 28 (1979) af Peter V. Christensen, »De amtshistoriske samfund«. Også i denne artikel er Viborg-samfundet rubriceret som foreningernes Benjamin – eller henvist til skammekrogen, om man vil. Det ældste samfund blev grundlagt i Ribe i 1902, og her var bl.a. højskolelærer Poul Bjerge (1853-1931) virksom; det var naturligt, eftersom han en årrække forud havde udgivet sine »Årbøger for dansk Kulturhistorie«, som i mange henseender kan betragtes som en forløber for de amtshistoriske årbøger. I 1903 fulgte Historisk Samfund for Thy og Han Herred, i 1904 Vejle amt osv., således at amtsrækken sluttes med Hjørring amt i 1915 – altså bortset fra det centrale Viborg amt; Salling var siden 1909 dækket af Skivebogen, som Jeppe Aakjær stod bag.

Jamen, vil man spørge, nåede denne »vækkelse« da slet ikke til Viborg som den eneste egn i landet? Eller var vores egn også dengang et »mørkt sted« for at bruge Gulddals udtryk fra 1953. På forhånd kan man nok have sine tvivl. Så tidligt som i 1861 var Stiftsmuseet blevet grundlagt – som det tredje i provinsen – og litterært var vejen her beredt allerede i 1849 med stiftsprovst Ursins enestående værk: Stiftsstaden Viborg, og traditionen var blevet fulgt smukt op i 1879 af Heises i sin art lige så fremragende værk: Diplomatarium Vibergense. A. Heise (1837-1915) var en anset historiker og forfatter til en række væsentlige afhandlinger omkring reformationstiden og til et afsnit i den berømte »Danmarks Riges Historie«, der udkom ved århundredskiftet, og som er den første store »danmarkshistorie for folket«. Han var adjunkt i Viborg 1868-82 og rektor 1892-1908 og skrev også en række lokalhistoriske artikler særlig til Jyske Samlinger, men også til Kirkehistoriske Samlinger og Historisk Tidsskrift. Her kan der være anledning til at nævne, at han i 1908 skrev om folkemødet i Viborg 22. og 23. marts 1848 og så sent som i 1913 om Katedralskolens bygningshistorie, begge artikler i Jyske Samlinger. Sammesteds havde professor Camillus Nyrup i 1903 skrevet om viborgske lavsforhold.

I 1891 havde Viborg fået det nørrejske landsarkiv, og folk her fra kom naturligt til at gøre sig gældende i lokalhistorien. Fra denne første periode kan nævnes arkivar S. Nygaard (1869-1964), som i 1899 skrev om biskop Søren Lintrups visitatsbog og i 1905 om Den Viborger Samler, begge artikler i Jyske Samlinger, og landsarkivar Georg Saxild (1864-1947), som sammesteds i 1909 skrev om »Brødrene Støttrup. En forfølgelseshistorie fra pietismens tid«; den handlede om et lokalt, men særlig tidligt og interessant oprørsforsøg imod de



*Den lærde og højt ansete historiker, A. Heise, virkede det meste af sin tid i Viborg, først som adjunkt, senere i en lang årrække som rektor for Katedral-skolen. Hver eftermiddag kunne han antræffes på Landsarkivets læsesal optaget af historiske studier. Han blev formand for Historisk Samsfund for Viborg og Omegn i 1904, men rejste fra byen, da han havde taget sin afsked med skoleårets begyndelse i 1908; også i sine sidste år beskæftigede han sig dog med Viborgs historie. Her er han fotograferet i et frikvarter i skolegården i 1908. Latinskolen lå dengang (indtil 1926) i Sct. Mogensgade 1, den nuværende kommunale administrationsbygning.
Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune.*

statslige autoriteter. En af de flittigste gæster på Landsarkivets læsesal havde forøvrigt været den unge, oprindelig historiestuderende, Jeppe Aakjær, som i 1900 publicerede en omfangsrig afhandling i Jyske Samlinger om præsten Peter Lorenz Nørholm til Tårup og Kvols. Hans store værk fra 1903-04: »Steen Steensen Blichers Livstragedie i Breve og Aktstykker« I-III, som også i høj grad bygger på studier i Landsarkivet, kan godt ansues som et væsentligt bidrag til Viborgegens lokalhistorie. Af ikke-fagfolks arbejder kan man nævne det stofmættede, og af personalhistorikere stadig velrenommerede, værk af brødrene Andersen: Historiske og genealogiske optegnelser fra Randerup gods, specielt Vinkel sogn, som udkom i 1907.

Man kunne nævne mere, men dette må være tilstrækkeligt til at vise, at en lokalhistorisk forskning virkelig var levende på Viborgegenen i begyndelsen af vort århundrede. Og når det kommer til stykket var Viborg slet ikke bagud, når det drejer sig om det, der var vort udgangspunkt: de amtshistoriske samfund. *Historisk Samfund for Viborg og Omegn blev stiftet allerede i 1904.*

Desværre er det ikke lykkedes at finde noget arkivmateriale fra det første historiske samfund, så at vi stort set er henvist til et sporadisk avisstof. Det står fast, at »Historisk Samfund for Viborg og Omegn« blev dannet den 26. maj 1904 »med det formål at arbejde for bevarelsen af og fredningen af de mange historiske minder, der knytter sig til byen og egnen«. Citatet er hentet fra Viborg Stiftstidende (27. maj 1904), og alt tyder på, at formålsparagraffen også har omfattet foredragsvirksomhed. Men det, man især skal lægge mærke til, er, at samfundet ikke så det som sin opgave at udgive en årbog. Dette var i modsætning til Ribesamfundet, men på linje med det samfund, der året før, i 1903, var dannet i Thisted for størstedelen af Thisted amt; dets formål var at søge områdets fortidsminder bevaret, og dette skulle ske gennem oprettelsen af et museum i Thisted. Dette sidste var jo for Viborgs vedkommende allerede sket i 1861.

Ser man nærmere på kredsen af bestyrelsesmedlemmer, forstår man bedre sammenhængen. Rektor Heise blev formand og landsarkivar Saxild sekretær og kasserer. Til bestyrelsen valgtes yderligere stiftsprovst Vilh. L. Helweg-Larsen (1850-1927), oberstløjtnant Thyge Søegaard (1851-1911), jægermester Christopher Krabbe (1833-1913) – det var den kendte herredsfoged og politiker, på denne tid også ejer af Hald – muremester og byrådsmedlem Chr. Fr. Jensen (1860-1922) og redaktør Sofus H. Angelo (1839-1926), Viborg Stiftstidende. De



Georg Saxild blev cand. mag. med filosofi som hovedfag i 1890. I 1896 ansattes han ved Provinsarkivet i Viborg, fra 1897 som provinsarkivar (1907 landsarkivar). Saxild var medstifter af Historisk Samsfund i 1904 og blev både sekretær og kasserer, men andet arbejde lagde beslag på hans kræfter; fra 1900-1909 var han medlem af byrådet og efter 1905 folketingskandidat for Det radikale Venstre. Da Samsfundets formand, rektor Heise, i 1908 forlod Viborg, kunne Saxild derfor ikke løfte arven efter ham, og Samsfundet sygnede hen. I 1920'erne var Saxild en ivrig fortaler for et jysk universitet i Viborg (se artiklen s. 59, billede s. 70). Han tog sin afsked 30.9.1929 og døde i Sorø 30.4.1947.

Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

to forretningsførende bestyrelsesmedlemmer var, som vi har set, begge direkte involveret i lokalhistorisk arbejde, men havde også begge to adgang til Jyske Samlinger og har derfor næppe selv følt noget behov for en lokalhistorisk årbog – eller de har måske endda frygtet, at Jyske Samlinger kunne blive udsat for en slags konkurrence. Som vi har set indeholdt dette tidsskrift dengang mange lokalt prægede artikler. Oberstløjtnant Søegaard var vistnok en af de mest virksomme i bestyrelsen. Han huskes i dag for sit samarbejde med Poul Bjerger om udgivelsen af flerbindsværket »Danske Vider og Vedtægter«, men netop Poul Bjerger var ikke nogen tilhænger af amtshistoriske årbøger og havde i Ribe amt frarådet årbogsprojektet. En påvirkning også ad denne vej er vel tænkelig.

Det nystartede Viborg-samfund får sit skudsmål i et brev fra arkivar S. Nygaard til den kendte nordjyske lokalhistoriker, postmester Carl Klitgaard i Hjørring, dateret Viborg den 21. oktober 1906: »... Der er ganske vist oprettet et historisk samfund for Viborg og omegn, men jeg har intet med det at gøre.

Oberstløjtnant Søegaard har startet det og søger at holde liv i det, men jeg anser det for omtrent dødfødt, da det aldeles ikke giver sig af med publikationer, men kun med at rejse mindestene. Vi har i år fået 1 langdysse rejst af det samfund her i byen til minde om landstinghuset og stænderhuset, men den er hverken smuk eller imponerende«. Nygaard fortsætter med at ønske Klitgaard større held i Ålborg amt (det blev nu først til virkelighed i 1912), men føjer til, at han ikke har nogen tiltro til disse amtsforeninger: »Jeg anser det for næsten umuligt at skaffe *godt* historisk stof til alle disse tidsskrifter ...«. Man gætter næppe forkert, når man antager, at Nygaards chef, landsarkivar Saxild, og sikkert også rektor Heise, har delt hans anskuelser m.h.t. amtshistoriske årbøger.

Men helt retfærdig i sin vurdering af Viborg-samfundet var Nygaard nu ikke. I pressen kan vi spore samfundets aktiviteter i årene efter 1904. I maj 1905 holdt rektor Heise selv foredrag i Latinskolens gymnastiksal om »Bevarelsen af Viborgs historiske minder«, altså om selve kernepunktet i samfundets virksomhed. I november-december 1906 var samfundet, i første omgang ved oberstløjtnant Søegaard, men også ved landsarkivar Saxild, stærkt engageret i bestræbelserne på at redde det såkaldte Budolfi Kloster (Gyldenstjernernes gård) på hjørnet af Mikkels- og Sct. Mathiasgade. Den 7. december indsendte bestyrelsen ligefrem et andragende om sagen til ministeriet for kirke-



Oberstløjtnant Thyge Søegaard fotograferet i sin smukke stue i Sct. Mogensgade 3, nuværende Teknisk forvaltning, tidligere Skovgaardmuseet. Søegaard var en af de virksomste i kredsen bag det gamle historiske samfund, men hans navn huskes i dag gennem hans tilknytning til udgivelsen af »Vider og Vedtægter«.

Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

og undervisningsvæsenet, som bekendt uden noget positivt resultat. Søegaard havde forøvrigt benyttet den gode sag til at forsøge sig med lidt reklame for Historisk Samfund, og i den forbindelse får vi oplyst foreningens faktiske medlemstal: det var så beskedent som 80. I februar 1907 var der igen møde i Latinskolens gymnastikhus – den nuværende socialforvaltningsbygning i røde sten i Kompagnistræde i hjørnet af Latinerhaven – hvor Saxild talte om brødrene Støttrup, jfr. hans allerede omtalte afhandling i Jyske Samlinger.

I marts 1908 blev Heises, ligeledes tidligere omtalte, artikel om folkemødet i Viborg i 1848 – skrevet i anledning af 60 årsdagen for begivenhederne – omdelt som særtryk »til de desværre alt for få medlemmer, som Historisk Samfund for Viborg og Omegn tæller« (Viborg Stiftstidende 16. marts 1908). Her har man utvivlsomt sat fingeren på det ømme punkt. Men spørgsmålet rejser sig unægtelig, om det

Dansk Samfund

for
Viborg og Omegn.

Søndagen den 24. Februar Kl. 5 Efterm. holder Pastor **Hanselbalch** fra Rødning Foredrag i Afholdshjemmets store Sal.

Medlemskort forevises. Ikke-Medlemmer betaler 25 Ore. Kirkelig Samfundes Sangbog, som fremtidig vil blive benyttet, faas ved Indgangen for 60 Ore.

Historisk Samfund.

Offentligt Møde i Katedralskolens Gymnastikhus Torsdag den 28. Februar Kl. 8 med Foredrag af Arkivar **Saxild** om „Brødrene Sløttrup, en Forsølgelsehistorie fra Pietismens Tid“.

Derefter **Generalforsamling** for Samfundets Medlemmer.

Viborg og Omegns

Højstoleforening

holder Generalforsamling i Højstolehjemmet Lørdag den 23. Febr. Kl. 2.
C. J. Brostrøm.

Haandværkersvendenes Sungekasfe

afholder Val Lørdag den 23. Februar i Afholdshjemmets store Sal fra Kl. 9—2; 1 Kr. pr. Par. Liste til Paa-tegning henligger hos Fr. Strædermester **N. Andersen**, Et. Et. Hønsngade.

D. A. F.

Fastelavnsløjerne gentages Søndag Aften Kl. 8. Entre Holstue 25 Ore, Børn 10 Ore. Derefter mulig 2 Timers **Dans.**

Festudvalget.

Ar til Salg.

1 Vornholmerur, meget fint Vært og prænt Hus, kan købes hos

C. Sandberg,
L. Wiffelsgade 28, Viborg.

En Lejlighed

paa 4 a 5 Værelser med Have kan faas til Leje førstkommande April Flyttedag; sees bedst imellem 11 og 12. Stifsbogtrykkeriet anviser.

Et annonceklip fra Viborg Stiftstidende fra februar 1907 giver et godt indtryk af foreningsaktiviteterne i købstaden i de fredelige år før 1. verdenskrig, hvor også Historisk Samfund gør sig beskedent gældende.

ikke netop var en årbog, man savnede, til at skaffe medlemmer og holde sammen på dem.

Siden hører vi ikke mere til samfundet, før byrådet ved budgetbehandlingen i januar 1912 vedtager at stryge det tilskud på 100 kroner, som samfundet hidtil havde fået, med den, man må nok sige tungtvæjende begrundelse, at man i de sidste to år ikke havde opkrævet kontingent hos medlemmerne.

Mange år senere, i 1923, berettede skomagermester **Edvard Handberg Hammershøj** (1842-1926) i Folkebladet om det hedengangne

A. HEISE

FOLKEMØDET I VIBORG

DEN 22. OG 23. MARTS 1848

BIDRAG TIL DEN
JYDSKE FRIHEDSBEVÆGELSE HISTORIE

SÆRTRYK AF SAMLINGER TIL
JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

FRA »HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG OG OMEGN«
∞ TIL DETS MEDLEMMER ∞

AARHUS STIFTSBOGTRYKKERI

1908

Historisk Samfund for Viborg og Omegn udgav ikke nogen årbog og havde heller ikke planer om at gøre det. Men i 1908 fik medlemmerne tilsendt rektor Heises skildring af begivenhederne i Viborg i martsdagene 1848, da enevælden stod for fald – dengang for 60 år siden. Artiklen var oprindeligt trykt i »Jyske Samlinger« og er på 94 sider, altså en hel lille bog.

historiske samfund. Han fortæller bl.a. om uddelingen af Heises 1848-skrift og føjer til, at foreningen også udgav mange andre skrifter af betydning. Det må foreløbig stå for hans egen regning. Han fortæller videre, at rektor Heise gjorde et godt arbejde, men at samfundet gik i stykker, da han forlod byen (det skete i 1908). Der blev talt om, at landsarkivar Saxild skulle tage sig af ledelsen, men han var meget optaget og kunne desværre ikke ofre den nødvendige tid. Da forholdet desuden mærkeligt nok var det, at kun ganske enkelte af de indfødte viborgensere var medlemmer, skulle og måtte det hele visne hen. Forholdene havde imidlertid forandret sig siden dengang, og den historiske interesse var i stigen, »så jeg tror, at der nu er god mulighed for at få samfundet kaldt til live igen«. (Viborg Stifts Folkeblad 30. juni 1923).

Fem år efter dette indlæg af Hammershøj, i 1928, er vi fremme ved vort udgangspunkt, grundlæggelsen af det nye historiske samfund på M. E. Gulddals initiativ. Gulddals tanker var første gang blevet drøftet på et møde på Preislers Hotel den 12. maj, men over for den brede offentlighed startede det med et stort forsideindlæg i Folkebladet den 7. november, hvor Gulddal opfordrede til at slutte op om det forsøg på at danne et historisk samfund, som nu ville blive gjort. »Mærkeligt nok savner vi her i Viborg et Historisk Samfund«, skriver han uden med et ord at nævne, at der tidligere havde eksisteret et sådant, og at andre før ham havde opfordret til at få det genopvakt. Det omtalte derimod Folkebladets redaktion, som udstyrede Gulddals indlæg med en »manchet«, som fortjener at blive citeret: »Vi har lejlighedsvis gjort opmærksom på, at Viborg og Viborgegnen savnede et historisk samfund, Viborgegnen, som har været skueplads for så mange bevægede hændelser i fortiden. Fornylig nævnede vi det arbejde, der blev gjort for at få et historisk samfund dannet netop i disse dage for 25 år siden. Det har jo ikke båret frugt, i hvert fald er frugterne for længst glemte. Nu vil, som det fremgår af efterfølgende indlæg, arbejdet blive taget op påny, og man må så håbe, at det må lykkes«.

Uvilkårligt spørger man sig selv, hvorfor Gulddal både i 1928-29, og da han i 1953 skrev sin jubilæumsartikel om samfundets grundlæggelse, helt ser bort fra det begivenhedsforløb forud for 1928, som vi her har fulgt. Noget må han have vidst. Han havde boet på egnen siden 1918, han må have læst sin avis og må f.eks. også have kendt landsarkivar Saxild, som først i 1929 forlod sit embede og byen. Vi kan kun gisne om svaret, men det er i hvert fald vanskeligt at frigøre sig for den tanke,

at Gulddal har ønsket at fremstå som den, der ud af intet skabte et historisk samfund i Viborg.

Dermed er vi også tilbage ved Gulddals i indledningen refererede opfattelse af Viborgegnen som et historisk mørkeland. Nu skal det retfærdigvis tilføjes, at Gulddal udtrykkelig siger, at mørket var tættest i centrum, mens der var lysninger i vest, nemlig Skivesamfundet, og på Kjellerup-egnen, hvor et lille Historisk Samfund for Lysgård, Hids m.fl. herreder i nogle år havde kæmpet for at overleve. Men havde han i øvrigt ret i sin negative vurdering? Meget vil selvfølgelig her bero på et skøn. Han havde ubestrideligt ret i, at Viborg amt i 1928 var det eneste amt i landet, der savnede et historisk samfund, og det er nok først og fremmest det, han har hæftet sig ved. For det er afgjort ikke rigtigt at kalde Viborg for en historisk død by i tiåret 1918-28. I 1917 udgav W. Møller sin bog »Vildskud. Skizzer og Billeder fra Bylivet i Danmark i 18. Aarhundrede«, (genoptrykt i Fra Viborg Amt og nyudgivet i 1976 under titlen »Adel, by og borger. Træk af bylivet i Viborg i 1700-tallet«), som altså handler om Viborg og bringer en række højst originale bidrag til skildringen af bylivet. I 1919 skrev arkivar Hans Knudsen en vigtig afhandling i Jyske Samlinger om gamle jyske tingsteder og retsdage med en fortegnelse derover for Viborg stift. Sammesteds skrev han i 1925 om Finderup kirke og kapel og i 1927 om skifteprotokollerne om bidrag til oplysninger om landsbypræsternes formuesforhold i Hald amt sidst i det 17. århundrede. Landsarkivar Saxild skrev i 1920 udførligt om Viborg Katedralskole i det 18. århundrede (i: Fra den gamle By og den gamle Skole) og i 1925 i Skivebogen om visen »Laterna Magica« fra 1809, som under navneskjul gemmer mange kendte viborgborgere. Netop Skivebogen bør man altid være opmærksom på, fordi den i disse år – og for resten både før og senere – indeholder adskillige gode bidrag vedr. Viborg-samfundets historiske »interessesfære«, det gælder selvfølgelig specielt den vestlige del (sogne som Tårup-Kvols, Dollerup-Finderup, Daugbjerg), men også amtet i sin helhed. Fremmest blandt forfatterne står her Jeppe Aakjær selv, men desuden finder vi bl.a. Gudmund Schütte, Aug. F. Schmidt og Hans Knudsen.

I 1923 udsendte apoteker Fr. von Eggers et stateligt værk: Viborg Svaneapothek. Det gamle Apothek 1573-1923, forfattet af Aage Schæffer, og i 1926 kom P.M. Rørsigs »De store Ildebrände i Viborg«, som er et særtryk af en lang række udmærkede historiske artikler i Folkebladet. Her skal da også nævnes de mange interviews

med gamle viborgensere, som Folkebladet bragte i årene 1919-21, de mest værdifulde med skomagemester Hammershøj (redigeret og udgivet i Fra Viborg Amt i 1987 ved Thomas Bloch Ravn, også som selvstændig publikation: Håndværk og købstadsliv, 1988). Endelig arbejdede arkivar Arthur Köcher (1896-1942) sidst i 20'erne på sit grundige værk om Søndre Sogns Kirke, som dog først udkom i 1929.

Hermed er kun nævnt de vigtigste bidrag til Viborgs og Viborgegnens historie fra denne tid, men det må være tilstrækkeligt til at fastslå, at Gulddals dystre karakteristik af Viborg i 1920'erne er for pessimistisk. Hvorfor han har anlagt et sådant sortsyn er i grunden lidt af en gåde.

Kilder

Der kan stort set henvises til, hvad der fremgår af selve teksten. Oplysninger er desuden hentet fra forskellige opslagsværker, særlig: Litteratur om Viborg kommune, bibliografi til og med 1979 v. Karen Else Bonde (1983) og Dansk biografisk Leksikon. Af særskilte værker skal nævnes: Arkivarer skriver breve. En antologi v. Hans Kargaard Thomsen (1989). Jens Vellev: Gyldenstjernerne gård i Viborg, i: HIKUIN 13 (1987), spec. s. 230 ff. Danske vider og Vedtægter bd. III s. VIII-XVI (nekrolog over Thyge Søegaard v. Poul Bjerge). Peter V. Christensens afhandling om de amtshistoriske samfund findes også udgivet i: fra fortid og nutid. En antologi, red. af Claus Bjørn (1984).

Paul G. Ørberg, f. 1923, arkivar, historisk forfatter og redaktør af Fra Viborg Amt. Adresse: »Mandshøj«, Randersvej 82, 8800 Viborg.

En jydsk bondegaard gennem 600 år – slægtsgård i 200 år

Herregårdenes historie og ejerforhold er som regel velkendt. Men mon det alligevel ikke er noget af en sjældenhed at en bondegårds historie er kendt gennem så langt et tidsrum som 600 år? Og i samme slægts eje i 200 år.

Gården, der er tale om, er »Herkegård«, beliggende ca. 14 km. sydøst for Viborg i den nordlige del af Mammen sogn.

Gården har – i mere end 500 år – haft sin beliggenhed nordligst i Mammen by, men i 1877 flyttedes den til sin nuværende plads omtrent midt på sin mark, der var blevet stærkt forøget ved opdyrkning af de tilhørende hedearealer i de foregående år. Gårdens størrelse er ca. 220 tdr. land, heraf er de ca. 140 tdr. land agermark, mens 25 er eng og 60 skov og plantage.

Gårdens ældste historie

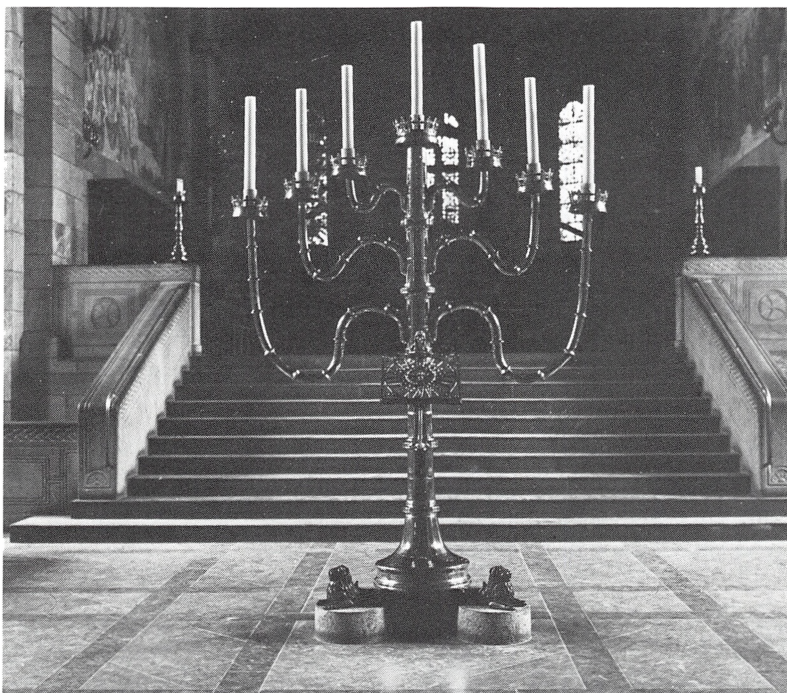
Første gang Herkegård dukker frem i historiens lys er i et dokument fra ca. år 1400, som findes i Rigsarkivet. Dens navn staves Heyre Kier. Navnet henviser til en egn med skove, moser og kær, et yndet opholdssted for hejren. Ifølge omtalte dokument (Heise: Danmarks adelige brevkister s. 179), overdrages gården af Hethe Nielsøn til en ridder Folmer Lunge og Kirsten Christensdatter sammen med andet gods. Hethe Nielsøn tilhørte en lavadelsslægt, der uddøde omkring 1500.

Folmer Lunge var en af Dronning Margrethes betroede rådgivere, men også Lungeslægtsens mandslinie uddøde omkring år 1500; men gennem kvindesiden er slægten videreført gennem navnene: Bille, Brahe og Krabbe.

På et tidspunkt afhændes gården til en væbner, Anders Ipsen på Læsø, som i 1497 sælger den til en af Viborg Domkirkes kanniker, Peder Povelsen. I skødet var indføjet den bestemmelse, at Peder Po-

velsen skulde testamentere Herkegård til Domkirken, og indtægten af gården skulde anvendes til at holde den store syvarmede lysesstage – Lyskloven – med tællelys. Den var en af Domkirkens nyeste prydelser, støbt i Lybæk 1494. Som et af de få minder fra middelalderen står den endnu i kirkens kor.

Anders Ipsen har vel nærmest skænket gården til Domkirken som en sjælegave med ønsket om en pæn gravplads i kirken, hvor han da også blev begravet. Domkirkens forbindelse til Læsø bestod bl.a. i, at den havde rettigheden til udvinding af salt – et ganske betydeligt aktiv.



De syvarmede lysestager, som findes i danske kirker, er næsten alle af ny dato, dvs. fra dette århundredes begyndelse. Anderledes med den mægtige, næsten 3 meter høje, lysesstage – »Lyskloven« – som står midt i Viborg Domkirke og uvægerligt fanger den besøgendes blik. Dens historie rækker helt tilbage til den katolske tid – en plattysk indskrift fortæller, at den er støbt i Lybæk 1494 og skænket Domkirken af kannik P. Povelsen – og i den ellers næsten helt fornyede kirke bidrager lyskloven til en fornemmelse af historiens sammenhæng. Jens Vellew fot.

Striden om sjælegaven

Peder Povelsens arvinger ville ikke uden videre finde sig i, at gården næsten kvit og frit blev skænket til Domkirken, men broderen Lars Povelsen tabte sagen herom ved landstinget. I 1530 dukker den op påny med den begrundelse, at »kloven« ikke var blevet passet ordentligt med »skuring og lys«. Måske med baggrund i det begyndende reformationsrøre?

Klagen blev bakket op af byens styre. En domstol af flere adelsmænd gav klagerne medhold og Herkegård blev erklæret for bøndergods med skattepligt (som kirkeejendom var den fritaget for skat). Domkapitlet ville ikke uden videre anerkende denne afgørelse og indklagede den for kongens retterting. Domkapitlets »sagfører« var ærkedegnen Anders Skovgaard.

Da sagen kom for rettertinget, fremførte kapitlet, at kloven var holdt vel ved magt med lys og skuring, som det sig bør, når der var brug herfor, samt at Herkegård og et bol er et frit gods, og havde været i fri mands værge indtil kanniken Peder Povelsen købte den og i sit testamente gav den til Domkirken. Ligeledes at Lars Povelsen efter broderens død rejste trætte herom og havde tabt sagen. Endvidere at domkapitlet havde indløst gården af pantet til biskop Glob og derfor havde lovlig adkomst til den.

Sagens udfald blev, at kongen, Christian III, tilkendte Domkirken Herkegaard som ret ejendom.

Ved denne dom i 1547 blev Herkegårds tilhørsforhold til Domkirken endelig fastslået – og lyskloven står stadig på sin plads, så velholdt som nogensinde. Gården har sikkert været forpagtet eller fæstet ud mod en vis afgift til kirken.

I hospitals- og herremandseje

Førnævnte ærkedegn Anders Skovgaard forblev tro mod den katolske lære, hvilket næppe har været populært i den lutherske by Viborg. Men kongen skrev til byens borgere, at de skulde lade ham være i fred, og 1541 udnævntes han til den første forstander for Viborg Hospital.

I 1641 fik hospitalet lov til at afhænde nogle af sine gårde, og i 1657 erhvervede Anders Bille på Vindumovergård og Randrup Herkegård ved et mageskifte med en anden gård.

I den gamle matrikel fra 1664 er Herkegård skyldsæt for 6 tdr. 4 skpr. 1½ fdk. og 1½ album som hartkorn. 1683 ejes den af svigersønnen Jørgen Skeel til Arreskov som den, der har herligheden, bl.a. jagtretten.

I markbogen fra 1688 står anført om Herkegård: Gården består af 10 års jorder, hvoraf 5 bruges og 5 huiler 1 år Byg, 2 år Rug, 3 år Rug, 4 år Havre, 5 år Havre 6-10 år henligger som græs.

Så meget om avlen. Om husdyrholdets størrelse er intet anført. Af fæstere kendes i 1688 herredsfoged Mikkil Kristensen, død 1702 – Gregers Jensen, død 1724 – Søren Michelsen, død 1769 – Anders Laursen, død 1798 og – som sidste fæster og første selvejer – Christen Mogensen, fæster fra 1798 til 1806.

Men forinden havde udskiftningen af Mammen by fundet sted i 1792-93. Herkegård fik da – som den eneste gård i byen – al sin jord samlet i een parcel: mark, hede, eng og skov. Det har den muligvis altid haft. Dens part af byens eng- og skovarealer kom til at grænse direkte op til markjorden.

Selvejergård fra 1806

I året 1806 købte fæsteren *Christen Mogensen* gården af godsejer Schuchardt, Vindumovergård, for 3150 rigsdaler, en forholdsvis høj pris, idet byens andre, ganske vist noget mindre, gårde i 1796 kostede 4-500 rigsdaler. En vis prisstigning i dette tiår har formentlig fundet sted. Nabogården Fligkjærsgaard, med hartkorn 4.4.0.0. kostede 930 rigsdaler. Herkegårds hartkorn var nu ansat til til 7.3.0.1.

Efter overleveringen havde Christen Mogensen, der var født i Skjern-Vestervelling pastorat, vundet en sum penge i tallotteriet. Herved fik han i 1798 mulighed for at blive fæster og i 1806 selvejer. Hans landgildeydelse bestod i 1798 af 2 tdr. og 3 skpr. rug, 3 tdr. byg, 2 tdr. havre, 1 lispund (8 kg) smør, 1 gås, 2 høns og 10 æg. Hvor meget hoveri, der eventuelt har været tale om, vides ikke.

Christen Mogensen var som nævnt født i Løvskal 1758 og var selvejer fra 1806 til sin død i 1826. Han var gift med Karen Møller fra Bro Mølle i Vejrum sogn, som ejedes af hendes far, Jens Møller. Herved kom navnet Møller ind i slægten og har været efternavn siden, idet næste ejer blev opkaldt efter sin morfar: Jens Christensen Møller. En anden – yngre – søn var Christen Mogensen, der efter sædvane fik faderens fornavn som efternavn. Han blev senere ejer af Bjerring

Mølle og var den, der grundlagde Bjerringbro ved opførelsen af broen over Gudenå i 1838.

Anden og tredje selvejer 1826-1904

Efter Christen Mogensens død i 1826 overtoges gården af sønnen *Jens Christensen Møller*. Han var født i 1797 og døde 15. juli 1874, og han var gift med Karen Marie Jensdatter fra Koldbæk i Lee (1804-1877). Om ham ved vi ikke meget udover, at han var en agtet mand, hvilket bl.a. gav sig udtryk i, at han var medlem af sogneforstanderskabet i Bjerring-Mammen kommune gennem 17 år.

Rasmus Jensen Møller, der ejede gården fra 1865-1904, var født 1. juni 1841 og døde 9. juli 1923; han var gift med Mariane Christensen (1839-1920).

Med Rasmus J. Møller kan man sige, at den nye tid holdt sit indtog på Herkegård. En del af hans selvbiografi danner baggrunden for det følgende.

Han havde oprindelig ikke særlig lyst til landbruget, men ville hellere arbejde i træ som tømrer og møllebygger. Gården var omkring 1860 blevet noget forsømt og meget trængte til at blive rettet op. 1. november 1859 kom en pige, Mariane fra Skræderdal i Sdr. Rind, til at tjene som pige i Herkegård. De to syntes så godt om hinanden, at de blev gift i 1862. Gården blev overtaget i 1865 med en gæld på 5.000 rigsdaler. Endvidere skulle der leveres en del udstyr og besætning til søskende. Gårdens besætning bestod på dette tidspunkt af 2 unge og 2 gamle heste, 1 føl, 8 køer, 8 stk. ungvæg og 23 får, men ingen svin. Herforuden skulle Rasmus J. Møller lade opføre et aftægtshus til sine forældre samt udrede en aftægt, der var kapitaliseret til 240 rigsdaler. Den gamle Jens Møller beholdt også brugsretten til fredskoven. Som en ekstra indtægtskilde oplyses det, at Jens Møller tørrede en del malt for folk i den ved aftægtshuset værende malkølle.

Starten var på flere måder vanskelig. 2 heste døde, og en god 4 års hoppeplag tog tyskerne i 1864, så gårdens gamle hestestamme var væk.

Det gjaldt først og fremmest om at få mere ud af jorden. En mergling, der var stærkt tiltrængt, blev påbegyndt fra mergelgrave på gårdens arealer, og hvert år mergledes ca. 15 tdr. land, og udyrkede arealer ryddedes for hundredvis af læs sten, inden der kunne pløjes og mergles. Der måtte tages mange hårde tag, så hårde, at det gik ud over



Rasmus Jensen Møller (1841-1923), ejer af Herkegård 1865-1904.



Mindestenen i Kongenshus Mindepark for Mariane og Rasmus Jensen Møller.

helbredet. Pletter med krat og buske blev ryddet på gårdens marker, og engene blev forbedrede ved drift af vandingseng. Herved fordobledes udbyttet af hør fra 15 til 30 læs – alt sammen forudsætning for en større kvægbesætning.

Hvert år opdyrkedes 3-5 tdr. land af den førhen uproduktive hede ialt vel på ca. 50 tdr. land. På de ukurante og bakkede arealer plantedes ca. 50 tdr. land skov. Anvendelse af kunstgødning, der da var ret ukendt, blev også en forudsætning for, at der kunne avles noget på de opdyrkede hedearealer. Uheld kunne spille ind. Således frøs det hårdt den 24. juni 1868, så rugen dette år ikke satte kerne. Men med større avl blev der også mulighed for flere kreaturer. De gamle huse kunne laves om, hvilket skete ved eget arbejde. Alligevel kneb det efterhånden med pladsen. Derfor begyndte man at spekulere på at flytte gården ned midt på marken, da de opdyrkede jorder havde øget markens længde betydeligt. Efter flere års betænkning blev det til alvor med byggeplanerne. Gården blev flyttet ned til den plads, hvor den har ligget siden. Stuehuset var klar til indflytning 7. august 1877.

Mammen Mølle, Mejeri og Brugsforening

I 1876 var det på tale at få bygget en vindmølle i Mammen i fælles-

skab, men enighed herom kunne ikke opnås. Rasmus J. Møller ville gerne have møllen på sin jord, men al økonomisk kraft var medgået til gårdens flytning. Nu tilbød en møllebygger at leje en td. land og herpå bygge en mølle. Det skete i efteråret 1876. Men allerede året efter ville han sælge møllen. Det var ikke let at skaffe pengene. Men det gik i orden med, at købesummen skulle afdrages og forrentes, som det kunne passe sig.

Prisen var 12.000 kroner. Møllen blev i 1904 overdraget til sønnen, Otto Møller, sammen med de 24 td. land, der lå op til Mammen by. Her byggedes så Møllgården. Otto Møller var i mange år, foruden en respekteret møller, sognerådsformand og medlem af Viborg Amtsråd.

I 1886 byggedes der et andelsmejeri Bjerring. Men tiderne var sløje. Det var ikke let at lave penge, så man lærte at spare. En såkaldt torvegris kostede kun 2 kr. pr. stk. og en slagterigris 20 kr. Russerbyg kunne købes for 6 kr. pr. tønde. Mælken fra mejeriet hjalp med til at øge svinproduktionen.

Samme år oprettedes også en brugsforening i Mammen, og Rasmus Møller blev dens første formand. Af andre tillidshverv blev det til 12 år i sognerådet, heraf de 4 som formand (1879-1883).

Et andet arbejde, der havde hans store interesse, var træplantning. I 1893 oprettedes Bjerringbro Plantningsforening, og i 25 år var Rasmus Møller dens formand. Han var i øvrigt konfirmeret af den meget kendte plantningsmand, pastor Hans Bjerregaard i Hjermind, på grund af vakance i præsteembedet i Bjerring-Mammen.

Det ovennævnte er vel ret typisk for udviklingen i dansk landbrug efter 1866, ikke mindst i hedeegnene. Det er med god grund, at vi i dag kan finde en sten i Kongenshus Mindepark med Mariane og Rasmus J. Møllers navne indhugget. Men i 1904 var den gamle hedeopdyrker ved at være træt. Han flyttede op til Mammen by, byggede et hus ved siden af Møllen, der jo fra 1904 var drevet af Otto Møller. Her fik parret nogle fredfyldte, gode år til Mariane døde i 1920 og Rasmus i 1923.

Gårdens ejere i vort århundrede

Den 4. ejer, Rasmus Jacob Rasmussen Møller, var født 30. januar 1874 og døde 15. december 1946. Han var gift med Johanne Dam fra Viby (1873-1974). Købesummen for Herkegård i 1904 var 30.000 kr.



Rasmus Møller (1874-1946), ejer af Herkegård 1904-1944.

Arbejdet med gårdens forbedring blev fortsat. Resterende uopdyrkede arealer blev taget ind til dyrkning, og skovarealet yderligere udvidet. Men den største fremgang i driften af Herkegård kunne især spores indendøre, i staldene. Især den sortbrogede kobesætning blev forøget både i antal, men især i kvalitet. Gårdens store enge og de bakkede arealer med vedvarende græs betingede et stort opdræt. I mange år var Mammen Kvægavlsforenings tyre placeret på Herkegård. Dyr fra besætningen var optaget i stambogen fra omkring 1900, og mange avlsdyr blev solgt herfra. Rasmus Møller virkede i mange år som en anerkendt overdommer ved de store dyrskuer, Ungskuet og statsskuet for tyre.

Både i Rasmus Møllers tid og senere i sønnen Einer Møllers var Herkegård et særdeles godt lærested, hvor mange unge karle og piger under hjemlige forhold har lært landbolivets forhold grundigt at kende. Rasmus Møller fortalte engang, at han allerede som 13-årig fik lov at passe kreaturerne selvstændigt: »Vi børn fik tidligt lært at bestille noget, og det er nødvendigt, når man skal svare enhver sit. En af min fars grundsætninger var: Når du går med i arbejdet, og samtidig ser til, så gør du 2 mands arbejde – og det har jeg efterlevet. Og jeg mener at have lært, at en landmand skal kunne arbejde strengt og leve spartansk, thi ofte er vilkårene sådan for landbruget, at man kun derigennem kan klare dagen og vejen. Og selv om det er strengt, så har vi glæden ved det levende liv, der rører sig omkring os i en skøn natur.«

Rasmus Møller var i høj grad udadrettet. Hans standsfæller betroede ham mange tillidshverv: formand for Mammen Andelsmejeri i 27 aar, formand for Bjerringbro Andelssvineslagteri i 25 år og for Viborg Amts Mejeriforening i mange år, for Bjerringbro Landboforening i 20 år. Han var med til at sætte meget i gang ved at gå foran og få tingene til at gro. Adspurgt om hvorledes alt dette – hjemme som ude – havde kunnet nås, svarede Rasmus Møller: »Jeg har lagt al min energi i det, jeg har haft med at gøre, og så har jeg haft gode medarbejdere, både ude og hjemme, og begge dele er nødvendige, om værket skal lykkes.«

Det var jo i Andelsbevægelsens store tid, og det er med fuld ret, når der på hans mindsten i skoven, hvor han døde en decemberdag i 1946, står nævnt, at han var »andelssagens tro tjener«. Rasmus Møller var et godt eksempel på den ægte danske bonde, rank af ryg og rank af karakter. Når han gav sit ord, så kunne man stole derpå. Derfor

standsfællernes tillid. Han havde netop en sjælden evne til at få en sag gennemført, så alle følte, at det var til fælles gavn. Og den hjemlige bedrift blev ikke forsømt på trods af meget udadvendt virke.

I 1944 blev gården overdraget til sønnen Einer Møller (1907-82). Den nuværende ejer, Peter Møller, er 6. generation på Herkegård.

H. P. Nielsen, f. 1921, fhv. planteavlskonsulent. Artikel i årbogen 1988.
Adresse: Angelkjærvej 10, 8850 Bjerringbro.

Nørre Tulstrup-dagbogen gav stødet til international bondedagbogsforskning

I 1969 modtog medlemmerne af Historisk Samfund for Viborg Amt i stedet for den ordinære årbog en udgave af den dagbog, som fæste- og hovbonde under Himmestrup gods Christen Andersen i Nørre Tulstrup havde ført i årene fra 1786 til 1797. Udgivelsen skete i samarbejde mellem Samfundet og Landbohistorisk Selskab og blev besørget af forfatteren af disse linier.

Ingen læser af Christen Andersens dagbog kunne være i tvivl om, at den ved at bringe os helt tæt ind på en bondes daglige tilværelse, som han selv aftegnede den gennem sine dagbogsnotitser, måtte være en vigtig kilde til den danske bondes historie før og under de store landboreformer. Ingen kunne heller være blind for, at den rokkede ved flere af de tilvante forestillinger om den stavnsbundne bonde og hans vilkår. Vi møder i Christen Andersen en stout og selvstændig bonde, der står som et markant modstykke til det traditionelle billede af stavnsbåndstidens undertrykte og forkuede bonde, som mange har villet se i Ludvig Holbergs Jeppe på Bjerget.

Alligevel har det været en overraskelse at se, hvilken opmærksomhed Christen Andersens dagbog har vakt, og hvilke vidtrækkende følger udgivelsen har fået. At den vakte betydelig interesse i museums kredse, modtog udgiveren hurtigt tilkendegivelser af. Og allerede i det af professor Axel Steensberg redigerede værk »Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede«, hvis andet bind (1720-1790) udkom i 1971, var den blevet flittigt udnyttet. Om dagbogens betydning skrev Axel Steensberg i forordet til sit værk: »I øvrigt findes der intet bedre middel til at opdage hverdagens lille verden end at dykke ned i nøgternt nedskrevne dagbogsnotater, som dem, der nylig er offentliggjort fra en fæstebonde i Nr. Tulstrup ved Viborg. Sådanne kilder er desværre sjældne ...«. Siden har dagbogen

sat sig spor i ikke så få bøger og afhandlinger. Den store interesse medførte, at den hurtigt blev udsolgt, og i 1976 måtte Landbohistorisk Selskab udsende et fotografisk genoptryk. Og i øvrigt blev interessen for Christen Andersens dagbog anledning til, at Landbohistorisk Selskab fra 1978 og fremefter yderligere udgav følgende bonde-dagbøger: Sognefoged i Stavnholt Lars Niensens dagbog (1771) 1789-1794 (v. Jørgen Dieckmann Rasmussen), Optegnelser fra Holevad-gården af Anders Andersen og sønnen Lars Andersen 1767-1863 (v.Holger Rasmussen), En fæstebondes liv. Erindringer og optegnelser af gårdfæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrebjerg (1776-1839) (v. Karen Schousboe), Helene Dideriksens dagbog og breve 1875-1891 (v. Bodil K. Hansen) og Christen Hansens dagbog. Elstrup 1766-1810 (v. Jens Christensen m.fl.). Som Nørre Tulstrup-dagbogen er også Elstrup-dagbogen resultatet af et samarbejde mellem Landbohistorisk Selskab og et lokalhistorisk samfund, i dette tilfælde Historisk Samfund for Als og Sundevad.

Ikke mindst i 1988, 200-jubilæumsåret for stavnsbåndets ophævelse, har de udgivne bonde-dagbøger været flittigt benyttet i mange sammenhænge. Som optakt til jubilæumsfestlighederne udsendte

Forschungen zu
Bäuerlichen
Schreibebüchern



Research on
Peasant
Diaries

Mitteilungen 1 - 1989 - Newsletter 1

Landbrugsrådet i 1987 til skolebrug med tilhørende lærervejledning et illustreret undervisningshefte med titlen »Sådan var det – en fæstebondes dagbog 1788«. Heri gengives Christen Andersens dagbogs-indførsler fra 1788, og der knyttes fyldige oplysende kommentarer hertil. Med udgangspunkt i dette undervisningsmateriale har mange af landets skoler ladet eleverne i de større klasser opføre stavnsbåndsspil. Om det rimelige i denne udnyttelse af Christen Andersens dagbog i jubilæumssammenhængen kan man nu ganske vist have sin tvivl, al den stund Christen Andersen overhovedet ikke omtaler

stavnsbåndsløsningen og efter al sandsynlighed næppe har tillagt den afgørende betydning. (Se herom min artikel »Alt på sin rette plads ...« i 1988-årbogen).

Endnu mere vidtrækkende betydning fik det, at Institut for europæisk Folkelivsforskning ved Københavns Universitet af Nørre Tullstrup-dagbogen blev tilskyndet til at iværksætte en landsomfattende, systematisk opsøgning og registrering af andre bevarede bondedagbøger, regnskaber og lign. fra 1700- og 1800-tallet. I 1980 kunne Instituttet offentliggøre resultatet heraf i bogen »Bondedagbøger – kilder til dagliglivets historie« ved Karen Schousboe. Heri er beskrevet i alt ca. 300 bondedagbøger og regnskabsbøger, ordnet efter landsdele. I forordet til bogen hedder det om Christen Andersens dagbog: »Denne spændende dagbog vakte fornyet interesse for kilder af denne art, og på Institut for europæisk Folkelivsforskning blev bondedagbøger som etnologisk kildemateriale taget op som undervisningsemne, samtidig med at vi søgte at skaffe os oversigt over det bevarede dagbogsmateriale samt fotokopier af andre mere værdifulde dagbøger til fortsatte studier«.

Den undervisning, der blev taget op af Instituttet under ledelse af professor Bjarne Stoklund, som havde efterfulgt Axel Steensberg, har bl.a. resulteret i besvarelse af en prisopgave i europæisk etnologi, idet Gudrun Gormsen i 1977 skrev afhandlingen »Peder Knudsens dagbog 1829-57. En analyse af økonomisk og social organisation«. Peder Knudsen, der levede fra 1798 til 1857 og altså i en lang årrække førte dagbog, ejede en hedegård i Stavlund i Haderup sogn. Og de driftsmetoder for en hedegård, som han praktiserede, og som kan følges i dagbogen, har Gudrun Gormsen senere som museumsinspektør på frilandsmuseet Hjerl Hede fået mulighed for at efterprøve ved praktiske forsøg, som nu er iværksat på museets område.

Den interesse for bondedagbøger, der således var opstået herhjemme, fandt hurtigt genklang også uden for landets grænser. I Sverige tog Nordiska Museet i Stockholm tanken om en systematisk opsøgning af bondedagbøger og lign. op. Og inspireret af disse nordiske initiativer tog man også fat i både Vesttyskland, Østtyskland, Holland og England. Allerede i 1981 kunne en lille kreds af interesserede forskere holde det første bondedagbogsseminar i Cloppenburg i Niedersachsen, hvor lederen af det kendte frilandsmuseum Museumsdorf i nogen tid havde indsamlet arkivalier fra bøndergårde og landhåndværkere til belysning af museets samlinger.

Og i 1989 afholdtes så i dagene 8. – 11. juni i Kiel det andet bondedagbogsseminar med deltagelse fra de nævnte lande og fra Danmark, hvor Landbohistorisk Selskab var medarrangør. Der blev her redegjort for arbejdet i de enkelte lande med registrering og indsamling af bondedagbøger og andet beslægtet materiale og for nogle af de perspektiver, man ser i en systematisk udforskning, tildels ved hjælp af EDB, af dette »nye« kildemateriale. Der var almindelig enighed om, at bondedagbøgerne rummer rige muligheder for at få dybere indsigt i den europæiske bondebefolknings tilværelse i fortiden, end man hidtil har troet at kunne opnå. Det blev derfor besluttet at publicere de foredrag, der blev holdt på seminaret, at starte udsendelsen af et internationalt meddelelesesblad om forskningen i bondedagbøger og at afholde et nyt internationalt bondedagbogsseminar i Stockholm i 1991 eller 1992.

At Danmark betragtes som pioner, når det gælder udgivelse og registrering af bondedagbøger, bevidnedes fra alle kanter – også på tryk. Lige før Kiel-seminaret fandt sted, var der i Münster udkommet et katalog over bondedagbøger og lign. fra Nordvesttyskland, som er resultatet af et opfølgingsprojekt, der var gennemført ved universitetet i Münster, svarende til det danske. I forordet til dette katalog fremhæves det, at med de skandinaviske initiativer og det derpå følgende tyske er bondedagbøger kommet ind i den kulturhistoriske forsknings synsfelt. Senere gøres der udførligere rede for den pionerindsats, som en forskergruppe omkring Bjarne Stoklund ved Institut for europæisk Folkelivsforskning i København havde udført i 1970'erne.*

Fæste- og hovbonden Christen Andersen i Nørre Tulstrup var i sin levetid, som man klart fornemmer det af hans dagbog, en foregangsmand i sit lille lokalsamfund. Sandelig, om han ikke nu er blevet det på en måde og i et omfang, som han helt sikkert aldrig har kunnet forestille sig. At f.eks. en professor ved Institut for økonomisk Historie ved Videnskabernes Akademi i Berlin (DDR), 200 år efter at han skrev sine små daglige notitser, skulle finde dem vigtige og stave sig igennem dem, det har Christen Andersen selvsagt ikke i sin vildeste fantasi kunnet drømme om.

Jens Holmgaard

* Marie Luise Hopf-Droste: Katalog ländlicher Anschreibebücher aus Nordwestdeutschland. Münster, 1989.

Kong Frederik VII og grevinde Danners besøg i Viborg i 1861

I sommeren 1861 foretog den rejseglade og folkekære kong Frederik VII sammen med sin gemalinde, grevinde Danner, en længere rejse i Jylland, hvor de blandt andet opholdt sig flere dage i Viborg. Under opholdet foretog de en sørejse fra Hjarbæk til Løgstør, hvor kongen indviede den nygravede kanal ind til Løgstør, som lettede sejladsen gennem Limfjorden.

Efter at Frederik VII og grevinde Danner i flere dage havde opholdt sig i Silkeborg, hvor de blandt andet var gæster hos den så kendte papirfabrikant Drewsen, fortsatte det kongelige selskab til Nørre Vosborg, hvor de i to dage var gæster hos etatsråd Tang. Herfra besøgte de flere af Vestjyllands store selvejergårde, ligesom den fiskeglade konge også var på fisketur langs Storåen, hvor det kongelige selskab fangede så mange fisk, at man ved aftenens taffel kunne bespise de mange gæster med fisk.

Efter at Frederik VII med mild hånd havde uddelt ordener, det være sig ridderkors samt dannebrogsmændenes hæderstegn, til fortjenstfulde personer, fortsatte han med sin gemalinde og det store følge Jyllands-rejsen og efter et kort besøg i Holstebro ankom det kongelige selskab den 11. juli hen under aften til Viborg.

Under køreturen fra Holstebro, der foregik i lukket vogn med heste og kuske, der var udskrevet fra de sogne, som den kongelige kortege kom igennem, var kongen og grevinden genstand for store æresbevisninger, idet folk flokkedes langs vejen for at hylde det jævne og folkekære par.

I Hallum, midtvejs mellem Ravnstrup og Viborg ved den daværende sognegrænse, var der af ejeren af Liseborg rejst en stor smuk æresport, hvor omegnens beboere var samlet for at byde kongen og hans gemalinde velkommen.

Blandt disse var ejeren af Hallumgård – Hønseriet Nain – Frederik Halm, der var en stor beundrer af grevinde Danner. Efter at han havde holdt en bevæget velkomsttale, forærede han grevinden en lille plantage, der på dette tidspunkt lå lige op til Holstebro landevej.



Blyantstegninger af kong Frederik VII (1808-63) og lensgrevinde Louise Danner, født Rasmussen (1815-74).

Grevinde Danner fik vel aldrig skøde på plantagen, der nu er sløjfet og taget ind som landbrugsjord. Men til minde om begivenheden blev der på det sted, hvor æresporten hin sommerdag for 128 år siden havde budt kongen og grevinden velkommen, rejst en lille mindesten med følgende indskrift:

»Denne Sten er sat til et Minde for kong Frederik 7de og Gemalinde der den 11. Juli 1861 drog her forbi og væltifreds«.

Da den lille plantage blev sløjfet, forsvandt mindestenen og førte nu i nogle år en omtumlet tilværelse blandt andet som trappe- og portstolpesten, indtil den blev fundet. Historisk Samfunds første formand, teglværksejer M. E. Gulddal, udøvede nu en stor indsats for at få stenen genrejst, og efter en restaurering, som Historisk Samfund betjente, blev den i 1930 anbragt på sit rette sted og står nu stadig og

minder om det kongelige besøg i Viborg (Fra Viborg Amt 1930 s. 169).

Gennem årene har den lille sten været genstand for megen omtale og grunden til, at den vennesæle konge var »veltilfreds«, skal efter slagfærdige spøgefugles udsagn være, at Frederik syvtal her lettede sin sprængfyldte blære efter den lange køretur fra Holstebro.

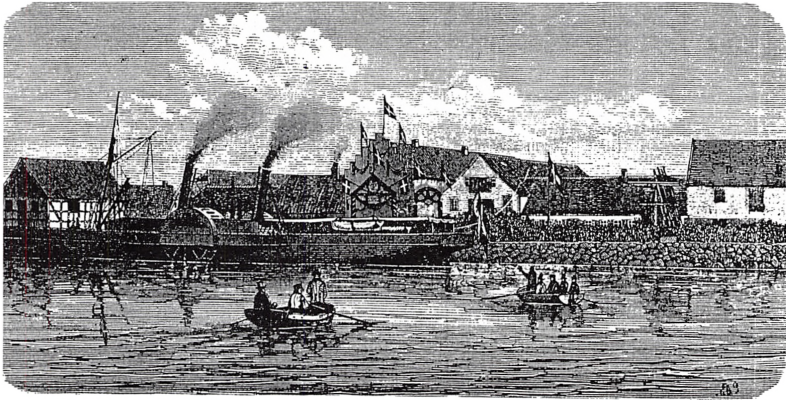
I selve Viborg by havde der i dagene før de kongeliges besøg været hektisk aktivitet for at festliggøre byen til det fornemme besøg. Byens avis bragte således den 11. juli følgende omtale af det forestående kongebesøg:

»Viborg. Alt aander her i glad Bevægelse og Byen er iklædt en Festdragt, værdig at modtage Landets elskede Konge med Gemalinde. Efter Forlydende er det Hs. Majestæts Bestemmelse at afrejse fra Holstebro Kl. 11 Formiddag, men Allerhøjstsammes Ankomst hertil kan højst sandsynligt dog først ventes at ville skee Klokken mellem 5 og 6 Efterm., eftersom der paa Vejen siges at være opført flere Æresporte (fra Hagebro hertil endog 5 a 6) ved hvilke Egnens Beboere paa forskellige Maader ønske at lægge deres Kjærlighed og undersaatlige Hengivenhed for Hs. Majestæt for Dagen«.

På forsiden af »Viborg Stiftstidende og Adresse-Avis« var der samme dag en af St. St. Blicher digtet sang på tre vers, som bringes her:

»Her Cimbrerstaden, graanet fast af Ælde,
Dig hilser med din Hustru, ædle Drot!
Ei kneiser Byen meer i fordums vælde;
Dens glands er sjunken med dens Kongeslot;
Men som engang hvert Hjerte slog herinde
for Valdemar og Erik Eiegod,
Saa vil Du, folkekjære Konge! finde,
At Hjertetroskab her endnu har Rod.

Vel Jyllands Heder Staden her omringe,
Hvor Lærken eensom sine Triller slaaer,
Og Blomsterpragten der er ikkun ringe,
Hvor Veien gjennem Lyngens Ørken gaar;
Een Blomst Du fandt dog selv i Hedens Egne,
Og det just den, der er din største Lyst:
Den Kjærlighed, som selv Du allevegne
Opelsket har i Dannerfolkets Bryst.



Illustreret Tidende bragte i 1861 dette billede af Hans Majestæt Kongens ankomst til Løgstør den 13. juli 1861.

Ja trindt imellem Danmarks sølvblaae Have
Vil Kjærlighed dig møde paa din Gang;
Vor Frihed er din kongelige Gave,
Og tro Du hegner Danas skjønnne Vang:
Da var vort Held og er vort Haab, o Konge!
Thi slutter Folket glad dig i sin Favn,
Og mens sig røre kan den danske Tunge,
Med Hæder nævnes skal Kong Frederiks Navn!«

Hen under aften torsdag den 11. juli ankom kong Frederik VII og grevinde Danner så til Viborg, hvor de ved bygrænsen blev modtaget med al den festivitas, den lille hedeby kunne præstere i form af fane- og fakkeltog samt sang. Også her var der en stor æresport, som bar påskriften:

»Velkommen med Din Hustrue vær,
Du Dannerfolkets Konge kjær.«

At der virkelig var lagt op til en fin og storstilet kongemodtagelse, så man blandt andet i byens avis, hvor foreninger i annoncer blev opfordret til at møde op med deres faner for at deltage i et »Fest-Fanetog ved Hans Majestæts Ankomst«, ligesom byens forretninger så som N. M. Samson averterede med, at der lige med dagsposten var arriveret »hvide Glacee-Handsker, hvide Silke-Herre-Halstørklæder samt hvide smukke Crep-Shawler«, så det viborgske borgerskab kunne

blive standsmæssigt påklædt ved festlighederne i forbindelse med kongebesøget.

Frederik VII og grevinde Danner boede i de fem dage, besøget varede, hos amtmænd kammerherre Bretton i amtmændsgården på Nytorv. Under besøget, som blev festligholdt på forskellig vis, var der blandt andet kongeligt taffel med påfølgende bal, som gav anledning til nogen ståhej hos byens embedsstand, idet de fine fruer ikke brød sig om den ellers så folkekære grevinde. De forsøgte derfor at sidde invitationen overhørig, men da grevinde Danner opdagede dette, sørgede hun for at byens handlende og håndværkere blev inviteret, og det havde til følge, at de fine embedsmandsfruer alligevel mødte op til det kongelige bal.

At grevinden ikke var i nogen høj kurs hos embedsmandsfruerne, kan læses i sønnen på Asmildkloster, Daniel Bruuns, bog »Slægts- og Barndoms minder«, hvori han blandt andet skriver, at hans mor kun efter stærkt pres fra stiftamtmand- og kammerherreinde Bretton lod sig overtale til at lade sig præsentere for grevinde Danner. Han skriver ligeledes om, hvordan hans mor en dag, da de var kørende til Viborg, befalede kusken at dreje om i en sidegade, da hun fik øje på den kongelige vogn. Hun ville ikke risikere at møde grevinden og derved være tvunget til at hilse underdanigt på hende. Dertil bemærker Daniel Bruun, »at det ikke just behagede os børn«.

Under besøget i Viborg skulle kongen indvi Løgstør Kanal. Rejsen til Løgstør foregik med dampskibet »Aalborg«, som i den anledning var hentet til Hjarbæk. Den lille havneby var derfor også i festskrud med flagallé og æresport uden for byen, og omegnens folk var mødt op i stort tal for at hilse på kongen og hans gemalinde. Da havnekommissionen skulle byde det kongelige par velkommen, brølede Søren Degns køer, der stod tøjret i nærheden, så velkomsttalen druknede helt i kobrol. Den slagfærdige grevinde skal da have bemærket: »Det er dog en brølende velkomst vi får, Frederik«.

Efter en vellykket sejlur gennem det smukke jyske landskab kom det kongelige selskab til Løgstør, hvor kongen åbnede kanalen, der fik navnet »Frederik den Syvendes Kanal«. Derefter blev der spist frokost på hotel Limfjorden, hvor kongen i en tale lovede, at der ville blive draget omsorg for, at grundene i Limfjorden blev uddybet, så de ikke fremover ville frembringe hindringer for sejlads på Limfjorden. Der var ligeledes påtænkt en bro over fjorden ved Aalborg, hvorved Vendsyssel ville blive landfast med Jylland.

Klokken 10 om aftenen ankom kongen og hans følge igen til Hjarbæk, hvor der ifølge byens avis var mødt køretøjer op i hundredtal for at følge kongen og hans gemalinde tilbage til Viborg.

Efter at kongen havde besøgt det nystiftede Oldnordiske Selskabs udstilling, som var opstillet på Rådhuset, afrejste de kongelige gæster med følge til Jelling, hvor kongen i to dage undersøgte de to gravhøje.

Derefter fortsatte kong Frederik VII og grevinde Danner til Odense, hvor de opholdt sig i fire dage, inden de rejste videre til København.

A. Vejen Andersen

Samfundet siden sidst

*Formandsberetning på Historisk Samfunds
generalforsamling i Sortebrødrehus
torsdag den 13. april 1989*

1988 blev jo et jubilæumsår på mere end én måde, 400 år for Christian IV og 200 år for Stavnsbåndsfriførelsen. Og det er da klart, at også Historisk Samfund her i Viborg måtte gøre noget ved disse jubilæer. Men i erkendelse af, at 1988 blev så fuldt af arrangementer omkring stavnsbåndsfriførelsen, sørgede vi for at fejre dette allerede i slutningen af 1987, hvor Birgit Løgstrup holdt sit foredrag, oppe på Landbrugsskolen, om livet under stavnsbåndet. Og efter at det meste af festivitás var ovre, sluttede vi året af med en aften ude på Naturgas Midt/Nord, hvor Helle Snell viste sine to stavnsbåndsvideoer: Chresten – et stavnsbundet liv og Gården, der flyttede ud. Selv om disse film primært var beregnet for skoler, blev vi andre, og vi var ikke så få, meget optaget af dem, både på grund af selve »drejebogen«, men også af alt det stof, som de formåede at formidle.

Christian IV blev Benito Scocozzas emne på sidste års generalforsamling, og alle, der overværede det foredrag, må vist indrømme, at man mødte kongen på en noget anden måde, end man har været vant til det, og man kom på mange måder tættere på mennesket, samtidig med at vi kom til at se ham som en overgangsfigur til enevælden.

Men vores år begyndte allerede traditionelt i marts, hvor Henning Ringgaard Lauridsen talte om bondekulturen og de folkelige bevægelser. Også her blev kendt stof kombineret på en måde, som gav nye indfaldsvinkler til en udvikling, som vi næsten har hørt sammen med. At der var beskeden deltagelse til dette møde som til efterårets første møde, hvor Tinne Vammen talte om Hvad kvindehistorie er, er beklageligt, men vi kan vel heller ikke i aften, som vi tidligere har efterlyst det, få nogen forklaring på, hvorfor forårs- og efterårsmøderne er så beskedent besøgt. Udflugten gik i år øst på til Skern kirke og hovedgård, hvor »herremanden« fortalte levende om begge steder, dernæst forbi den gamle Karmark vandmølle og Vester Velling gamle præstegård, som rummer det ældste bindingsværk i Viborg amt, til den nyistandsatte Ålum kirke, hvor den tidligere sognepræst fortalte om kirkens nære tilknytning til Fussingø og om denne forbindelse af smitning på kirkebygningen. Vi sluttede af i Skern skole.

Årbogen 1988 blev selvfølgelig også præget af årets to runde fødselsdage, hvor Ørberg fortæller om den unge Christian IV's hyldning i Viborg, og Jens Holmgaard ser stavnsbåndsløsningen i en større landbrugs- og samfundsmæssig sammenhæng. Dertil var der artikler af lokalt tilsnit: Søndervingekredsens politiske historie og søfarten på Hjarbæk fjord. Vi ser her tilbage over et år, som på mange måder har lignet de andre, men som i kraft af sine emner har givet det sit særlige præg.

Tak til foreningens medlemmer og bestyrelsen for dette år.

Historisk Samfund for Viborg Amt

har siden samfundets stiftelse i 1928 udsendt 54 bind af årbogen »*Fra Viborg Amt*«. Mange årgange er udsolgte, men resterende bind kan leveres til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

[1]	1930-54, pr. årgang	6 kr. (9 kr.)
[2]	1955-63, pr. årgang	10 (15 kr.)
[2]	1964-72, pr. årgang	25 kr. (30 kr.)
[4]	1974-77, pr. årgang	35 kr. (45 kr.)
[5]	1978	45 kr. (68 kr.)
[6]	1979-84	50 kr. (75 kr.)
[7]	1986 og følgende årgange	60 kr. (95 kr.)

Resterende årbøger sælges under ét for en pris af 400 kr. + moms til medlemmer (ikke-medlemmer 700 kr. + moms).

Samfundet har herudover – oftest i stedet for et bind af årbogen – udgivet eller medvirket ved udgivelsen af en række vægtige særpublikationer, af hvilke dog flere er udsolgt, og andre kun haves i *meget begrænset rest-oplag*. De sælges til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medl. i parentes):

[8]	Viborg Amts Stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. 1947	Udsolgt
[9]	Viborg Katedralskoles historie. Af Carl E. Jørgensen. Indb. særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1959-60. 174 sider, rigt illustreret	25 kr. (35 kr.)
[10]	P. G. Lindhardt. Brevvexling mellem biskopperne J. Swane og Frederik Nielsen. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1962. 30 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[11]	Billeder af Viborg amts forhistorie. 1966. 160 sider, rigt ill. Ved køb af mindst 5 eksemplarer: kr. 12,00 pr. eksemplar, portofrit fremsendt uanset medlemsskab.	16 kr. (24 kr.)
[12]	Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. Fotos: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. 2. udgave, 1966. 94 sider, rigt illustreret	Udsolgt
[13]	Niels Friis: Viborg Domkirkes orgel 1570-1966. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1967. 40 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[14]	Hans Øllgaard: Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805-1830. 105 sider, illustreret. 1968	9,50kr.(15 kr.)
[15]	Nr. Tulstrup-dagbogen. Ved Jens Holmgaard. Udg. i samarbejde med Landbohistorisk Selskab. Sælges kun til medlemmer	40 kr.
[16]	Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839. Fotografisk optryk. 228 sider	25 kr.(32,50)
[17]	Viborgs brand 1726 v. Hans H. Worsøe og Paul G. Ørberg. 88 sider	25 kr.
[18]	W. Møllerup: Adel, by og borger. Træk af bylivet i Viborg i 1700-tallet. 95 sider, illustreret. 1976	20 kr. (30 kr.)
[19]	Rentekammerets farvetrykte kort vedr. amtsinddelingen 1793, 2 stk., 38×26 cm, ufalsede	35 kr.
[20]	Chr. Jacobsen: Gudenå – fiskeri, pramfart, kraftværk	65 kr. (68 kr.)
[21]	Håndværk og købstadsliv v. Thomas Bloch Ravn	48,95 kr.

EKSPEDITION: Fru Else Hansen, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, telefon 86 62 44 88. Giro 4 06 38 05.

Historisk Samfund for Viborg Amt

støttes i sit arbejde af følgende:

Andelsbanken, Viborg afdeling	Nordjyllands revisionskontor, Viborg
Arbejdernes Landsbank, Viborg	Nykredit, Viborg
Bikuben, Viborg	Nørhaven Bogtrykkeri
E Bindstouw, Lysgaard	Pan Buslinier, Viborg
Byens Tryk, Viborg	A. Røn Petersen, smedearbejde, Viborg
Fona, Viborg	Anders Petersen, farvehandler, Viborg
Galsgårds Farvehandel, Viborg	Privatbanken for Viborg og Omegn
Handelsbanken i Viborg	Sct. Mathias Apotek, Viborg
Hansen og Nielsen K/S, Viborg	Schous Boghandel, Viborg
Jacobi, kontoretablering, Viborg	Schumanns Herremagasin, Viborg
Jyske Bank, Viborg	Sparekassen SDS
Kjær's Boghandel	Special-Trykkeriet Viborg a-s
J. N. Kjærsgaards Tømmerhandel A/S, Viborg	Svaneapoteket, Viborg
Jørgen Laursen, Viborg	Viborg Blikkenslageri, v. Westergaard & Bak
Løveapoteket, Viborg	Viborg Rejsebureau, Viborg
Midtbank, Viborg	Viborg Stifts Folkeblad
Midtjydsk Frøhandel, Viborg	

Driftsregnskab for perioden 1/1-31/12 1988

Indtægter	Regnskab	Budget 1988
Kontingent		35.788.00
Bogsalg		4.346.20
Annoncer		9.160.00
Renter		3.168.21
Tilskud:		
Viborg Amt	1.500.00	
Viborg Kommune ..	11.700.00	13.200.00
Moms		8.421.00
Hævet i banken		1.024.10
		<u>75.107.51</u>
Overført fra 1987	<u>13,452,28</u>	88.559.79
Udgifter:		
Trykkeri		46.835.80
Honorarer		3.405.00
Tryksager		1.611.53
Porto		8.428.50
Møder		3.895.25
Moms		1.625.00
SLF kontingent		1.227.20
Hævet i banken		1.024.10
Chr. Jacobsen		598.00
Diverse		2.141.37
		<u>70.791.75</u>
Overført til 1989:		
Kontant	426.65	
Giro	11.145.07	
Bank	6.196.32	17.768.04
(+ udg.fond 25.000)		88.559.79

Viborg, den 31. marts 1989

Undertegnede revisorer har dags dato revideret ovennævnte regnskab og fundet kontant-, giro- og bankbeholdning tilstede.

Finn Bertel

J. V. Lund

Lokalhistorisk litteratur 1988-89

Albeck, Georg: En overraskende dattersøn i Stantemachers hus i Viborg, i: Personalhistorisk Tidsskrift. Årg. 100 s. 151-164. En elegant slægthistorisk studie omkring Christine Stantemacher, stiftamtmand Niels Sehesteds »frille«.

Arkivarer skriver breve. En antologi 1882-1959. Ved Hans Kargaard Thomsen. Studier og kilder bd. 6. Rigsarkivet 1989. 181 s. ill. Heri adskillige breve, der omhandler Viborg-forhold (fra J. Jespersen, S. Nygaard, Hans Knudsen, Ove Hofman Bang, Knud Fabricius, Georg Saxild, Svend Aakjær og Johan Hvidtfeldt).

Blüdnikow, Bent: Krigsfanger – et billedrama om krigsfanger i Danmark under 1. verdenskrig. 1988, 143 s. ill. (Omtale i Fortid og Nutid bd. 36 s. 35-38). Bl.a. lejren ved Hald.

Bruun Pedersen, Jørgen: Gammel og aktiv i Viborg: en rapport om selvaktiverende studiekredsarbejde: social- og sundhedsmæssige forsøg/fotos: Preben Baltzer ... et al. – 1. udgave. – Kbh.: Komiteen for Sundhedsoplysning, 1988. – 59 sider: ill.

Fra Bjerringbro kommune V. Meddelelser fra Lokalhistorisk Arkiv 1988. 54 s. ill. Indhold: Birgit Løgstrup: En fæstebondes oplevelser af landboreformerne. A. G. Elmquist: Detektiv i Vindum kirke. J. J. Hellerup: Taul Andelsmejeri. Bodil Mørup Sørensen: Skjern-Vester Velling sognes fattiggård i Tindbæk. Hans Jørgen Hansen: Bjerringbro Lokalhistorisk Arkiv. Ekspedition: Bjerringbro Bibliotek, Realskolevej 12, 8850 Bjerringbro.

Fra Viborg Amt 1988: Paul G. Ørberg: Kongehyldningen i Viborg 1584. Jens Holmgaard: Alt på sin rette plads – eller stavnsbåndsløsningen og den store omstilling i dansk landbrug. Jesper Hjerminde: Søfolk, kågmænd og skipperne på Hjarbæk fjord. Træk af søfartens historie 1850-1900. H. P. Nielsen: Søndervingekredsens politiske historie 1848-1970. Harald Kristensen: Hejlskov præstegård.

Friis Møller, Peter: Overvågning af naturskov 1987/udarbejdet af Peter Friis Møller; for Skov- og Naturstyrelsen. 1988. – 395 sider: kort. S. 341-353: Viborg distrikt (Hald Ege og Hald skovene).

Funder, Lise: Dansk teaterbyggeri 1870-1910. 139 s. ill. 1987. S. 106-114: Viborg Teater.

Gudenåen Silkeborg-Randers. Redegørelse til Gudenåkomiteen. Viborg amtskommune 1989. 43 s. m. kortbilag. Indeholder bl.a. et kapitel med historiske oplysninger og et om lovgivning og administration.

HK, Viborg 1912-1987: 75 år 14. november 1987. – Viborg: HK Viborg, 1987. – 39 sider: ill.

Hvert skimlet skrift: Poul Rasmussens historiske forfatterskab. En bibliografi ved Anders Wigh Jensen og Paul G. Ørberg. Landsarkivet for Nørrejylland 1989. 27 s. ill. Udg. på 80-årsdagen den 21. maj 1989. Poul R. var arkivar ved L. fra 1962 til 1979.

Hædersdal, Ebbe: Omkring den middelalderlige bebyggelse, i: Hikuin bd. 13: Middelalderlige stenhuse i danske og skånske købstæder. 1988. s. 3-32. Ill. S. 13-14 er bispegården, muligvis domprovstegården og et hus i Sct. Nikolajgade nævnt som eksempler på en særlig bebyggelsesform, det tilbagetrukne beboelseshus med randbebyggelse.

Krig og besættelse – for 125 år siden: Udstillingskatalog (v. Paul G. Ørberg). Udg. af Landsarkivet for Nørrejylland. 1989. 15 s. m. ill.

Kristensen, Laust: Af Tårup kirkes historie. 48 s. ill. Udg. 1988 af Tårup menighedsråd.

»*Lerindvinding ved Hammershøj*«. Viborg Amtskommune, Hammershøj m.fl. teglværker 1988, ill. og med farvelagte kortbilag. Indeholder en redegørelse for geologien og arkæologien i området, men også et historisk kapitel (4), som bl.a. beskriver landvindingens historie, lokal historie og pramfart på Nørreåen. Tegninger af Bjarne Nielsen.

Leth, Niels: Et træk fra kågfarten på Gudenåen, i: Langå. Lokalhistorisk årbog 1988, udg. af Langå lokalhistoriske Forening, s. 32-34, ill.

Lindahl, Fritze: Skattefund: sølv fra Christian IV's tid. Redaktion: Robert Egevang; engelsk oversættelse: Jean Olsen. – Kbh.: Nationalmuseet, cop. 1988. – 272 sider: ill. (nogle i farver). Side 136: Sølvfund fra Finderup Mark.

Lopdrup, Hanne: De sammensvorne ... Et maleri af Otto Bache. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. 1989. 32. s. ill.

Lykke, Palle: »Videnskabernes fredhellige Hjem« eller da Jylland skulle have universitetet, i: Siden Saxo nr. 2. 1989. S. 19-24. Omhandler universitetsplan for Viborg contra Århus, Kolding og Sønderborg.

Lykke Andersen, Holger: Viborgegnens geologi. – Viborg: Viborg Stiftsmuseum, cop. 1988. – 40 sider: ill. – (Viborg leksikon; 6).

Madsen, Kim Fensteen: Skydning i Viborg gennem 125 år. Udg. af Viborg Skytte Forening i anledning af 125 års jubilæet den 3. juni 1988. 1988. 205 s. ill.

Marcussen, Vibeke: Håndbog for ældre: om bolig, fællesskab, indflydelse og omsorg. – 1. oplag. – Aalborg: Alfuff, 1988. – 267 sider: ill. Side 239-44, 246-47: Ældrecentret i Klosterhaven i Viborg.

Møldrups kommunes lokalhistoriske Arkiv: Årsskrift 1988. 79 s. ill. 22 små, bredt kulturhistoriske artikler – arkæologiske, ejendomshistoriske, erindringsstof, bl.a. en krigsfangedagbog fra 1864. Specielt skal fremhæves: Jens P. Trinderup: En gårds historie (Trinderup i Skals sogn) og Anton Blaabjerg: Lund i Roum sogn.

Olesen, Aksel: Viborg Tekniske Skole gennem 125 år. – Viborg: Viborg Tekniske Skole, 1988. – 172 sider: ill. Udgivet i anledning af jubilæet den 31.10.1988. Omslagstitel: 125 år Viborg Tekniske Skole.

Olesen, Niels: Instruktion for ridefogden i Ulstrup, i: Langå. Lokalhistorisk årbog 1988, udg. af Langå lokalhistoriske Forening, s. 19-22, ill.

Ringgaard Lauridsen, Henning: Yggdrasil – folkelige initiativer i lokalsamfundet: en rapport om kulturelle og folkeoplysende forsøg i Viborg amt 1985-1988 af Henning Ringgaard Lauridsen og Mikael Rolle. – Viborg: Projekt Yggdrasil: c/o Viborg Amtskommune, 1988. – 80 sider: ill.

Skivebogen: Historisk årbog for Skive og omegn 1988: Kirsten Aakjær: Træet og fuglen. Niels Mortensen: »En sund sjæl i et sundt legeme«. Idræt på landet 1861-1914, (fortsat fra sidste år). Kamma Aakjær: Om Jeppe Aakjærs far og mor. Henrik Fibæk Jensen: Bostrup Tingshøj.

Sundahl, B.: Langå-Viborg 125 år, i: Langå. Lokalhistorisk årbog 1988, udg. af Langå lokalhistoriske Forening, s. 35-42, ill. Artiklen handler om den pågældende jernbanestrækning, der blev indviet den 20. juli 1863.

Thomsen, Knud: En dreng på Christianshavn – i statsungdomslejr 1943-1945. Fotografier: Knud Thomsen. – 1. oplag. – Århus: Modtryk, 1988. – 190 sider: ill. Forfatteren (f. 1923) fortæller om sit 19.-21. år, hvor han som ugift og arbejdsløs under besættelsestiden udskrives til beskæftigelsesarbejde på Tårupgård ved Hjarbæk Fjord.

Vejen Andersen, A: Sct. Mogensgade før og nu: Viborgs historiske gade. Fotografier: Hugo Matthiesen, Jens Frandsen, Hanne Juul. – Viborg: Viborg Stifts Folkeblad, 1988. – 61 sider: ill.

Velløv, Jens: Viborgs første læger – og deres gravsten, i: Kirkehistoriske Samlinger 1989 s. 123-156. Ill. Omhandler det komplekse af lægegravsten, der har eksisteret i Viborg Domkirke fra den tid, lægerne hørte under domkapitlet, fra Johannes Paludan til Christopher Creutzhauer, dvs. 1571-1692.

Viborg Stifts Årbog 1988: Billede i tre dele af Georg S. Geil. Menneskets to liv af Niels Svendsen. Provstens funktioner – ramme og indhold af Karsten Nissen. Kristendoms-kundskab – et gammelt fag i en ny tid af Henning Fogde. Er et kirkesyn muligt i dagens Danmark? af Jan Lindhardt. Altertavler i Viborg stift af Gudrun Meedom og Johannes Bæch. »Du er præst evindeligt...« af Erik Bitsch. Den truede sammenhæng af Flemming Kloster Poulsen. Massemedierne, mennesket og menigheden af Niels Thure Krarup. Landsbyskolen og landboreformerne af Malling Mølgaard Nielsen. Præst og prædiken (VII) ved Morten Øllgaard.

Lokalhistoriske arkiver

BJERRINGBRO LOKALHISTORISKE ARKIV

Bjerringbro bibliotek, Realskolevej 12.

Tlf.: 86 68 38 33.

Åbent: tirsdag & torsdag 16-18.

Leder: Hans Jørgen Hansen, Kirkevej 9, Gullev, 8850 Bjerringbro.

Æ FJANDBOARKIV

Iglsøvej 5, Stoholm.

Tlf.: 97 64 15 85.

Åbent: tirsdag 15.30-17.30.

Leder: Aage Stilling, Vesterled 26, 7800 Stoholm.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HVORSLEV KOMMUNE

Søndergade 2, Thorsø.

Tlf.: 86 96 63 30.

Åbent: 1/10-30/4 onsdag 15.30-17.30 eller efter aftale.

Leder: Thorkild Simonsen, Møllevej 13, 8881 Thorsø. Tlf. 86 96 64 71.

LOKALHISTORISK ARKIV

Østergade 23, 7470 Karup J.

Tlf.: 97 10 21 37.

Åbent: mandag 17-19 og torsdag 16.30-19.30.

Leder: Ole Michaelsen, Spættevej 10, Kølvrå, 7470 Karup J.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KJELLERUP KOMMUNE

Blicheregnens Museum, Blichersvej 30, Thorning, 8620 Kjellerup.

Tlf.: 86 88 08 77.

Åbent: Efter aftale. Leder: museumsleder Hans Kruse.

TJELE KOMMUNE, LOKALHISTORISK ARKIV

Søgården, Vingevej 12, Ørum Sønderlyng.

Tlf.: 86 45 12 77.

Åbent: torsdag 14-17.

Leder: Erik Esbensen, Høegsparken, Høegsvej 32 C, 8834 Hammershøj.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR VIBORG KOMMUNE

Stiftsmuseet, Hjultorvet, 8800 Viborg.

Tlf.: 86 62 30 66.

Åbent: mandag-fredag 14-17, onsdag tillige 10-12.

Leder: Henning R. Lauridsen.

LOKALHISTORISK ARKIV, AALESTRUP

»Knabergaarden«, Borgergade 8B, 9620 Aalestrup.

Tlf.: 98 64 12 86.

Åbent: mandag 18-21.

Leder: P. Gade, Vestergade 66, Aalestrup.

MØLDRUP KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIVER

Kommunekontoret, Nørregade 15, 9632 Møldrup.

Tlf.: 86 69 12 00.

Åbent: torsdag 15-17.

SALLINGSUND LOKALHISTORISKE ARKIV

Bajlum skole, Roslev.

Tlf.: 97 59 24 47.

Åbent: 1. og 3. torsdag i md. i per. okt.-apr. 19-21.

Leder: Otto Veile, Vestervang 7, Durup, 7870 Roslev.

SKIVE BYHISTORISKE ARKIV

Skive Østertorv 9, 7800 Skive.

Tlf. 97 52 81 22.

Åbent: mandag-fredag 10-12.

Leder: Sv. Mortensen.

SPØTTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Spøttrup bibliotek, Ålbækvej 18, Lihme.

Tlf.: 97 56 00 81.

Åbent: 2. og 4. onsdag i md. 19-22.

Leder: H. Eriksen, Lihme, 7861 Balling.

SUNDSØRE LOKALHISTORISKE ARKIV

Jebjerg gl. skole, Jebjerg.

Tlf.: 97 57 45 22.

Åbent: mandag-onsdag 9-14 og efter aftale.

Leder: Knud E. Jakobsen, Risumvej 3, Risum, 7880 Roslev. Tlf. 97 59 51 61.



Jørgen Laursen *a/s*
AUTORISERET GM-FORHANDLER

INDUSTRIVEJ 8 · 8800 VIBORG · 86 62 56 11



Netop
Nykredit
giver dig
noget mere!



Nykredit
den nye danske kreditforening

Set. Mathiasgade 1-3
8800 Viborg
Tlf. 86 62 33 33



Hansen & Nielsen

INVENTAR- &
BYGNINGSSNEDKERI

Absalonsvej 9 . 8800 Viborg
TOTALENTREPRISER
- alt isoleringsarbejde udføres

86 62 17 11



Special-Trykkeriet Viborg a-s

Livøvej 1, 8800 Viborg Tlf. 86 62 40 33*



Fotosats Reproduktion Offset

Spørg

SPAREKASSEN **sds**

så har du et problem mindre

*ih, de er
så flinke - hos*

FONA



NØRHAVEN BOGTRYKKERI A/S

HANDELSBANKEN

altid med i billedet



byens tryk 1/5
LIVØVEJ 7
TELEFON 86 61 05 88
5800 VIBORG

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

Tøjet får vi i



***Hvis problemet
er penge...***



-vi finder en løsning

”MIN BANK FORSTÅR MIG”



SMEDEMESTER
Røn PETERSEN I/s

Falkevej 9 · 8800 Viborg · Telefon 86 92 06 77

*Personlig rådgivning
ind i . . .*



SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 86 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 86 62 02 69



kjaer's
boghandel &
antikvariat

Sct. Mathiasgade 29
8800 Viborg
Tlf. 86 61 39 00 & 86 61 36 35

Antikvarietet:
Skovgaardsvej 5
8800 Viborg
Tlf. 86 61 12 18

VIBORG REJSEBUREAU APS

Dumpen 23

Tlf. 86 62 43 11*

Viborg

Hjemstavns museet

E BINDSTOUW

I LYSGAARD

11 km fra Viborg

Blichervej 40 – 8800 Viborg
Telefon 86 66 75 79



J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 86 62 62 47

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. 86 62 58 77*



PRIVATbanken

Viborg Afdeling

Sankt Mathiasgade 15 – 8800 Viborg – Tlf. 86 62 26 00



**FARVELAND
BYGGEMARKED
INDUSTRIAFD.**

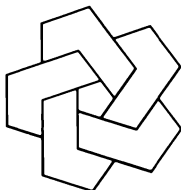
ANDERS PETERSEN

Farvervej 7
Vestervangvej 18
8800 Viborg
Telefon 86 62 12 66

JACOBI

Ringvejen – Viborg

Telefon 86 62 40 00



MB Revision

Statsautoriserede Revisorer

Hjørring, Aalborg, Hobro, Hadsund
Århus, Viborg, København

Mortensen & Beierholm

Ringvejen, 8800 Viborg

Telefon 86 61 18 11, Telefax 86 62 88 32

Internationalt Hodgson Landau Brands



THOR,
goe gammeldags
bajere.



Støt indsamlingen

til

Red Barnet

*

Svaneapoteket

Viborg

*

Løveapoteket

Viborg

*

Sct. Mathias Apotek

Viborg .



Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet 1928 og har til formål:

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet »dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.«

Samfundet har gennem årene udover årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Billeder af Viborg amts forhistorie*, *Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens Dagbog*, *Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839*, *Viborgs brand 1726*, *Chr. Jacobsen: Gudenå og Håndværk og købstadsliv*.

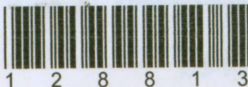
Kontingent er p.t. 60,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen, hvis pris i boghandelen er 95,00 kr.

Medlemmerne kan til favørpris erhverve ældre årgange og en række andre publikationer.

ISBN 87-87235-01-3



DIS-Danmark



1 2 8 8 1 3